

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

МАШТАЛІР ХРИСТИНА ВІТАЛІЇВНА

ЗАБЗАЛЮК ДМИТРО ЄВГЕНОВИЧ

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ ЄВГЕНА ПЕТРУШЕВИЧА
монографія

Львів – 2018

УДК 340.123(477)

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол № 3 від 31 жовтня 2018 р.)

Рецензенти:

Гарасимів Т.З., доктор юридичних наук, професор (Національний університет «Львівська політехніка»);

Савайда О.І., кандидат юридичних наук, доцент (Львівський державний університет внутрішніх справ)

Машталір Х.В., Забзалюк Д.Є.

Державно-правові погляди Євгена Петрушевича: монографія / Х.В. Машталір, Д.Є. Забзалюк – Львів: 2018. – с.

ISBN

Монографія містить ґрунтовне та комплексне висвітлення державно-правових поглядів Євгена Петрушевича.

Для студентів, магістрантів, аспірантів закладів вищої освіти, а також усіх, хто цікавиться проблемами теорії та історії держави і права, історії політичних та правових учень.

Опубліковано в авторській редакції

УДК [340.12:321.011.3](477)«18/19»

© Машталір Х.В., Забзалюк Д.Є., 2018

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2018

ANNOTATION

Mashtalir Kh.V., Zabzaliuk D. State-Legal Views of Yevhen Petrushevych. – Monograph.

The paper investigates the formation of Yevhen Petrushevych's state-legal views. The work considers and analyzes historiography, sources, theoretical and methodological approaches to the study of professional activity, formation of social and political views and inquires into Y. Petrushevych's political and legislative activity in the Diet of Galicia and Lodomeria and the Austrian Parliament.

The role of Yevhen Petrushevych in the Ukrainian state building and lawmaking during the period of national liberation struggle at the lands Western Ukraine has been analyzed. The Y. Petrushevych's contribution to the development of Ukrainian constitutionalism has been studied.

The paper displays the particular features of Y. Petrushevych's state-legal views in the period of emigration. The international legal and socio-political aspects of the Y. Petrushevych's government activities in exile have been investigated. The article generalizes the research and elaboration of state-legal concepts and the Ukrainian statehood development models in the 20's – 30's of the 20th century.

On the basis of obtained theoretical conclusions the paper formulates the basic stages of formation and development of Yevhen Petrushevych's state-legal views and analyzes his place in the history of Ukrainian political and legal thought.

Key words: Yevhen Petrushevych, Western Ukrainian National Republic, sovereignty, state structure, federalism, autonomy, constitutionalism, parliamentarism.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ ЄВГЕНА ПЕТРУШЕВИЧА.....	8
1.1 Історіографія та джерельна база дослідження	8
1.2 Професійна діяльність та становлення громадсько-політичних поглядів Є. Петрушевича	22
1.3 Політична та законотворча діяльність Є. Петрушевича в Галицькому сеймі та Австрійському парламенті	30
РОЗДІЛ 2 РОЛЬ ЄВГЕНА ПЕТРУШЕВИЧА В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВО- ТА ПРАВОТВОРЕННІ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ	47
2.1 Політико-правові засади становлення та формування Західноукраїнської Народної Республіки у контексті державотворчих та правотворчих поглядів Є. Петрушевича	47
2.2 Утвердження демократичних стандартів державо– та правотворення в політико-правовій спадщині Є. Петрушевича	70
2.3 Внесок Є. Петрушевича у розвиток українського конституціоналізму	84
РОЗДІЛ 3 ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ ЄВГЕНА ПЕТРУШЕВИЧА В ЕМІГРАЦІЙНИЙ ПЕРІОД	97
3.1 Міжнародно-правові та суспільно-політичні аспекти діяльності уряду Є. Петрушевича в екзилі.....	97
3.2 Пошук і розробка державно-правових концепцій та моделей розвитку української державності в 20-30-х рр. ХХ ст.	134
ВИСНОВКИ	152
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	158

ВСТУП

Нині розбудова власної держави для українців проходить складний іспит. Зовнішня військова агресія, анексія частини території держави, реформування усіх сфер життєдіяльності держави змушують нас згуртуватись і мобілізуватись у вирішенні надскладних завдань як внутрішньо-, так і зовнішньополітичного характеру. Доволі символічним виглядає той факт, що майже сто років тому Україна вже проходила подібні процеси. Тому, щоб не повторити ті ж помилки, слід детально проаналізувати ключові моменти національно-визвольних змагань початку XX ст. та охарактеризувати роль і місце у них вітчизняних політиків.

Особливої уваги потребує дослідження державотворчої та правотворчої спадщини українських політичних діячів, які безпосередньо брали активну участь у національно-визвольних змаганнях на українських землях і стали фундаторами української державності. В цьому контексті слід детально вивчити вітчизняне державо- та правотворення, прикладом якого є Західноукраїнська Народна Республіка та діяльність її політичного лідера Євгена Петрушевича. З його іменем пов'язана історія українського руху в Галичині наприкінці XIX – початку XX ст.

Президент Української Національної Ради, а згодом і Президент Західноукраїнської Народної Республіки Євген Петрушевич, будучи юристом, активним політиком і громадським діячем, все своє свідоме життя, навіть перебуваючи у вигнанні, боровся за свободу українського народу, відновлення державного суверенітету та був автором низки політико-правових моделей державного розвитку. Саме тому важливо проаналізувати державно-правові погляди Є. Петрушевича як на етапі їх становлення, так і в період політичної зрілості, коли Є. Петрушевич був главою держави, одночасно будучи диктатором та очільником уряду в екзилі.

Серед головних детермінантів державно-правових поглядів Є. Петрушевича – концепції автономізму та федералізму, а також їх

характеристика з точки зору аналізу моделі державного розвитку, визначення ефективної форми правління та форми державного устрою України, розуміння державного та національного суверенітету і, звичайно, роль Є. Петрушевича у розвитку вітчизняного конституціоналізму.

Отже, актуальність дослідження полягає у необхідності детального аналізу державно-правових поглядів Є. Петрушевича та з'ясування його ролі у національному відродженні на західноукраїнських землях кінця XIX – початку XX століття, визначенні й окресленні місця політика в період національно-визвольних змагань, а також особливостей політико-правових аспектів його діяльності в еміграційний період. Такий аналіз дасть можливість дослідити ключові засади вітчизняного державо- та правотворення.

Теоретичну основу монографії склали праці відомих вітчизняних науковців, а саме: В. Великочого, П. Гая-Нижника, В. Гнатюка, П. Гуцала, Д. Забзалюка, Я. Ісаєвича, М. Кагадія, О. Карпенка, Ю. Киричука, М. Кобилецького, М. Костицького, О. Красівського, Г. Кручкевича, М. Кугутяка, В. Кульчицького, В. Кучабського, В. Кушніра, К. Левицького, І. Лисяка-Рудницького, М. Литвина, І. Лісної, М. Лозинського, В. Макарчука, С. Макарчука, І. Максимчука, М. Мацькевича, О. Назарука, М. Никифорака, О. Павлишина, О. Павлюка, В. Піскуна, О. Рубльова, С. Сливки, І. Соляра, І. Сохоцького, М. Стахіва, Б. Тищика, О. Федоріва, Л. Цегельського, М. Чубатого, С. Ярославина, М. Швагуляка та ін.

Мета монографії – проаналізувати державно-правові погляди Євгена Петрушевича як відображення основних засад державотворення та правотворення на західноукраїнських землях.

Методологічною основою дослідження є комплекс загальнонаукових і спеціально-наукових методів.

За допомогою вказаних методів розглянуто досліджувану проблему у статичній і динамічній (еволюційній) її розвитку, обґрунтовано логічність і послідовність етапів становлення й розвитку державно-правових поглядів Є. Петрушевича. За допомогою діалектичного підходу проаналізовано життєвий

шлях і роль Є. Петрушевича у державно-правовій та громадсько-політичній діяльності (підрозділи 1.2, 1.3). Системно-структурний метод дав змогу з'ясувати структуру досліджуваного об'єкта та місце державно-правових поглядів Є. Петрушевича у системі політико-правової думки України (підрозділи 1.3, 2.2, 2.3, 3.2).

Формально-юридичний метод застосовувався у процесі дослідження праць Є. Петрушевича (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1). Історико-правовий метод використано для розуміння еволюції державно-правових поглядів Є. Петрушевича (підрозділи 3.1, 3.2). Порівняльно-правовий метод сприяв вивченню державно-правових поглядів Є. Петрушевича та інших відомих політиків того часу з вказаної проблеми (підрозділи 2.1, 3.1). Системний метод застосовувався під час аналізу та класифікації архівних матеріалів та інших друкованих джерел дослідження (підрозділ 1.1).

Завдяки результатам монографічного дослідження актуалізовано роль Є. Петрушевича у становленні та розвитку української політико-правової думки. Проблеми, розглянуті у роботі, можуть сприяти подальшому дослідженню державно-правових поглядів Є. Петрушевича, допоможуть реалізувати потребу наповнення історичним змістом таких категорій правової науки, як «суверенітет», «автономія», «федералізм», «диктатура», «форма правління», «державний устрій», «законотворча діяльність», «місцеве самоврядування», «права національних меншин», «конституціоналізм».

Результати та висновки монографії можуть бути застосовані під час підготовки підручників, посібників і навчально-методичної літератури для викладання таких навчальних дисциплін: «Історія політичних та правових вчень», «Історія держави і права України», «Теорія держави і права», «Філософія права», «Історія України», «Політологія» тощо.

У правотворчій сфері окремі положення монографії можуть бути використані під час розробки нормативно-правових актів, що регулюють питання державного устрою та конституційного забезпечення державності в Україні.

РОЗДІЛ 1 СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ ЄВГЕНА ПЕТРУШЕВИЧА

1.1 Історіографія та джерельна база дослідження

Євген Петрушевич перш ніж стати політиком, одним з очільників національно-визвольного руху на західноукраїнських землях, і президентом Західноукраїнської Народної Республіки, пройшов довгий та тернистий шлях. Менш ніж за два десятки років він від адвоката та провінційного громадського діяча виріс до політика загальнодержавного масштабу. Очоливши українське парламентарне представництво Австрії, яке на початку XX століття та в роки Першої світової війни було уповноважене висловлювати волевиявлення українського населення імперії, отримав суспільне визнання та довіру власного народу. Незважаючи на те, що більшість галицьких політиків, зокрема і сам Є. Петрушевич, на початковому етапі національно-визвольних змагань були прихильниками автономістсько-федералітичних поглядів, можна з упевненістю сказати, що домінуючим принципом його державно-правових поглядів була ідея побудови незалежної та самостійної Української держави.

Уся складність історіографії досліджуваної проблеми полягає у тому, що Євген Петрушевич, не дивлячись на усю знаковість власної постаті для історії української політичної та правової думки, участь у національно-визвольному русі на українських землях, величезні зусилля, спрямовані на розбудову української державності, практично залишався недослідженою персоналією з точки зору аналізу етапів вітчизняного державо- та правотворення.

Опубліковані за його підписом тексти мали переважно офіційний характер, а тому говорити про широкий науковий та літературний спадок не доводиться. Більшість документів, що стосується діяльності Є. Петрушевича, зберігається в архівах, а опублікована офіційна інформація про його діяльність часто фрагментарна і скупа. Однак нам вдалося віднайти нехай і незначні, проте власні напрацювання, серед яких можна окреслити праці, видані у Відні

та Женеві впродовж 1920–1923 років, зокрема: «До війська Галицької землі!», «Політичний статус Східної Галичини», «Звернення до Ліги Націй».

Саме тому ми намагатимемося відтворити життєвий шлях та показати становлення і розвиток державно-правових поглядів Є. Петрушевича, ґрунтуючись на аналізі його політичної діяльності та науковій розвідці, працях і спогадах вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Особливий інтерес для розкриття предмета монографічного дослідження становлять праці безпосередніх свідків та учасників національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях, які дають неоціненне уявлення про роль та місце Євгена Петрушевича у становленні українського державо- та правотворення.

В цьому контексті в монографії використовуються спогади Юліана Бачинського, Івана Боберського, Володимира та Дмитра Дорошенків, Євгена Коновальця, Івана Макуха, Григорія Микитея, Луки Мишуги, Ярослава Окуневського, Євгена Олесницького, Теофіля Ольшанського, Дмитра Палієва, Романа Перфецького, Павла Скоропадського, Кирила Трильовського, Миколи Чубатого та ін.

Чи не найбільшу документальну цінність становлять наукові розвідки першого голови уряду Західноукраїнської Народної Республіки Костя Левицького, який тривалий період часу співпрацював з Євгеном Петрушевичем, перебуваючи на відповідальних посадах в уряді ЗУНР та екзильному провіді. Серед його праць є трилогія «Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918», «Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914», а також праці, видані на підставі споминів та документів, – «Історія політичної думки галицьких українців 1848– 1914», «Великий зрив» та ін.

Особливу цінність мають праці К. Левицького про організацію дипломатичних місій ЗУНР в Європі та Америці, їх зовнішньополітичні акції на захист державно-політичних прав західних українців [90, с. 3–4]. Адже відома визначна роль Євгена Петрушевича в організації дипломатичної діяльності та

зусилля, які прикладав політик задля відстоювання державного суверенітету Східної Галичини.

Аналіз австро-угорського періоду на західноукраїнських землях, охоплюючи дослідження форм державного устрою та розвитку австрійського конституціоналізму, а також їх вплив на формування національно-визвольного руху галицьких українців досліджувались В. Левинським, В. Левицьким, С. Сосенко [81, 82, 164]. Відзначаємо також праці, які були видані у Відні в часи Першої світової війни та яскраво описують сторінки національного відродження в Австро-Угорщині і формують уявлення про його ідейних натхненників. Також відзначаємо «Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880)» за авторством В. Гнатюка та «Галичина в життю України» за М. Лозинського.

Самі національно-визвольні змагання на західноукраїнських землях яскраво висвітлювали у своїх працях та автобіографічних нарисах відомі громадські та політичні діячі української революції, зокрема: О. Кузьма, І. Мазепа, М. Чубатий [73, 102, 236].

Усі наукові, публіцистичні та автобіографічні праці безпосередніх учасників подій відновлення Української держави як на Західній Україні, так і Наддніпрянщині, безперечно, внесли великий вклад в аналіз становлення, формування та еволюції державно-правових поглядів Євгена Петрушевича.

Окремо слід сказати про дискусії та обговорення питання статусу Східної Галичини і її політичного майбутнього, а також місце та роль східногалицького питання у політиці Польщі та радянської Росії. Зокрема ці та інші питання детально проаналізував перший міністр закордонних справ ЗУНР В. Панейко [137].

Прихильник консервативної ідеї О. Назарук актуалізував радянський чинник впливу на вирішення східногалицького питання, зокрема в ході його розгляду на Ризькій мирній конференції 1920 р., де він був як заступник дипломатичної делегації ЗУНР [112, с. 16–17; 113; 114].

В радянський період сама ідея національно-визвольних змагань на українських землях 1917–1921 років сприймалась як буржуазна та була забороненою темою. Така сама «доля» спіткала і видатних правників, громадських та політичних діячів вказаного періоду, вклад яких в історію розвитку вітчизняної політичної та правової думки залишався довгий час не дослідженим. Безперечно, що юридична та громадсько-політична діяльність Євгена Петрушевича впродовж тривалого періоду «наукової радянзації» залишалась фактично забутою. Лише окремі дослідники порушували питання національно-визвольних змагань 1917–1921 років та їх яскравих провідників, одним із лідерів яких і був Є. Петрушевич. Відзначаємо науковий доробок В. Кульчицького, В. Осечинського, Ю. Сливки, Я. Хонігсмана та ін.

На відміну від радянської науки, українські діаспорні вчені мали можливість більш фундаментально і вільно займатися проблемами державо- та правотворення на початку ХХ століття. Здійснюючи аналіз діаспорних досліджень, присвячених Західноукраїнській Народній Республіці, можна окреслити цілу низку праць, що стосуються історії становлення національної державності та права, однак лише окремі роботи стосуються безпосередньо діяльності вищих органів державної влади та управління ЗУНР. Серед них варто відзначити наукові розвідки С. Барана, С. Волинця, З. Книша, І. Лисяка-Рудницького, О. Лотоцького, І. Максимчука, І. Сохоцького, М. Стахіва, Л. Цегельського, С. Ярославина та ін.

В умовах бездержавного існування України самостійницький досвід ЗУНР розглядався як переконливий доказ державотворчого потенціалу українського руху. Тому еміграційна історіографія не раз поверталася до історії національно-визвольних змагань 1918–1919 рр. та їх провідників. Однак безпосередньо праць, що характеризують предмет монографічного дослідження, було не багато.

Здійснюючи аналіз досліджень українських діаспорних істориків та правників, особливо відзначаємо автобіографічні спогади та життєписи видатних постатей українського політикуму, зокрема Євгена Петрушевича.

Відзначаємо Василя Волинця, який включив стислий життєпис Є. Петрушевича до збірника нарисів про творців Листопадового Чину [15]. Значно ширшим з точки зору аналізу державно-правових поглядів Є. Петрушевича є біографічний твір, який написав Ізидор Сохоцький і спробував проаналізувати та пояснити політичні здобутки та невдачі видатного політика [165]. Допоміжним у аналізі становлення поглядів майбутнього глави держави є праця І. Максимчука [104], присвячена історії роду Петрушевичів, в якій автор характеризує соціальне середовище, в якому формувався Є. Петрушевич.

Багато праць діаспорних учених присвячені загалом національно-визвольній боротьбі українського народу, та зокрема на західноукраїнських землях. За допомогою окремих із них ми детально змогли дослідити еволюцію державно-правових поглядів Євгена Петрушевича та його вклад у розвиток української політичної та правової думки. Так, наприклад, І. Лисяк-Рудницький виокремив досвід ЗУНР як позитивний приклад державного правопорядку в добу національної революції та показав значну роль керівництва держави у процесі державо- та правотворення [93]. Особливо хочеться відзначити відомого діаспорного історика М. Стахіва, який досліджував історію державного будівництва та збройної і дипломатичної боротьби в період національно-визвольних змагань, присвятивши значну увагу характеристиці лідерів ЗУНР загалом та Є. Петрушевичу зокрема [166; 169; 170]. Також учений досліджує політичні взаємини Західної України, Польщі, Росії та західних держав, вказуючи на визначальну роль Є. Петрушевича у становленні української дипломатії та характеризуючи погляди відомого політика на державу та право [167; 168]. Оригінальним з точки зору аналізу визвольної боротьби на західноукраїнських землях у 1918–1923 роках є історична розвідка Сидора Ярославина, в якій автор продукує ідею важливості та ролі Євгена Петрушевича в державотворчих процесах України [239].

Надзвичайно багато інформації щодо детального аналізу предмета монографічного дослідження вдалося віднайти у працях діаспорних українців, що характеризують еміграційний період, тобто час перебування проводу ЗУНР

в екзилі. У цих роботах чітко простежується трансформація державно-правових поглядів Є. Петрушевича, а також їх місце та роль у розвитку українського конституціоналізму і поглядах на проблеми державного правління та устрою. В цьому контексті виокремлюємо роботи З. Книща, С. Барана, Л. Цегельського.

Дипломат ЗУНР С. Баран у статті «Українська еміграція між двома світовими війнами», яка розміщена в Енциклопедії українознавства, актуалізує соціально-політичні передумови та державно-політичні плани окремих її течій – соціалістичної, ліберальної, монархістської, націоналістичної, комуністичної. [З, с. 571–578]. У статті відомого галицького дипломата Лонгина Цегельського в газеті «Український прапор» за 20 січня 1920 р. «До питання про орієнтацію» виокремлено три українські національно-політичні табори: С. Петлюри, Є. Петрушевича та І. Мазепи–В. Винниченка, які орієнтувалися як на підтримку Заходу (країн Антанти, Польщі), так і Сходу (більшовицької і білої Росії) [234]. Його аналітичне узагальнення свідчить, що на початку 1920 р. галицькі та наддніпрянські політики перебували у пошуку концепцій подальшого національно-державного розвитку України й не мали чітких зовнішньополітичних орієнтирів. Слід також відзначити його ж автобіографічну працю «Від легенд до правди: спомини про події в Україні зв'язані з Першим листопада 1918 року», в якій він велику увагу приділяє постаті Є. Петрушевича.

Лише в добу незалежності України, позбавлені контролю і цензури з боку державних чинників, вітчизняні історики та правники отримали можливість висвітлювати минуле з позицій наукового бачення, використовуючи відкритий доступ до великого масиву архівних документів і закордонних видань. В останні два десятиріччя з'явилась ціла низка наукових праць, присвячених Західноукраїнській Народній Республіці та її відомим представникам, в тому числі і в еміграції, а саме: О. Аркуши, В. Великочого, П. Гая-Нижника, В. Голубка, П. Гуцала, О. Добржанського, Д. Забзалюка, О. Зайцева, Я. Ісаєвича, О. Карпенка, С. Качараби, Ю. Киричука, М. Кобилецького, Ю. Котляра, А. Коцура, О. Красівського, Г. Кручкєвича, М. Кугутяка,

В. Кульчицького, В. Кушніра, М. Литвина, К. Лісової, І. Лісної, О. Любовець, В. Макарчука, С. Макарчука, М. Мацькевича, І. Млиновецького, І. Нагаєвського, М. Никифорака, Ю. Павленка, О. Павлишина, О. Павлюка, І. Патера, М. Петріва, В. Піскуна, В. Расевича, О. Рубльова, В. Смоля, В. Солдатенка, І. Соляра, О. Сухого, І. Терлюка, Б. Тищика, В. Трощинського, О. Федоріва, М. Швагуляка та ін.

Перше наукове біографічне дослідження, присвячене Є. Петрушевичу, з'явилося лише 2013 року. Автором біографічного нарису став відомий історик Олег Павлишин. «У нарисі висвітлено родинне середовище Євгена Петрушевича, здобуття освіти, перші кроки його адвокатської праці та громадсько-політичну діяльність на місцевому й загальнодержавному рівнях» [121, с. 6]. Варто зазначити такий важливий факт, що у книзі О. Павлишина був вперше опублікований політичний заповіт Євгена Петрушевича. Відомими є й інші праці львівського історика, які так чи інакше стосуються проблем національно-визвольних змагань, державно-правових процесів у ЗУНР та долі політичного проводу держави [122; 124 – 129].

Серед інших біографічних досліджень, присвячених Є. Петрушевичу, слід відзначити праці Ю. Киричука [58] та Г. Кручкевича [71].

Аналізуючи історіографію та стан розробки проблеми, найперше слід виокремити науковий доробок відомих вітчизняних істориків та правників, які у своїх працях висвітлювали проблеми державотворення та правотворення в Західноукраїнській Народній Республіці. Це, зокрема: М. Костицький, О. Красівський, М. Литвин, С. Макарчук, М. Млиновецький, І. Нагаєвський, Ю. Павленко, О. Рубльов, В. Солдатенко, Б. Тищик [67, 70, 95, 103, 109, 110, 120, 156, 157, 159, 176, 177, 178].

Особливо цінним є ґрунтовні багатотомні праці, присвячені Західноукраїнській Народній Республіці, які містять документи та матеріали періоду національно-визвольних змагань. Так під редакцією О. Карпенка вийшов у світ п'ятитомник «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали». Завдяки Я. Ісаєвичу побачили світ праці

«Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції: збірник матеріалів», «Західно-Українська Народна Республіка, 1918-1923: уряди: по-статі», «Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення».

Джерелам вивчення державного будівництва ЗУНР та історіографії суспільно-політичних процесів у Галичині присвячені праці В. Великочого [9, 10].

Співвідношення внутрішніх і міжнародних чинників у вирішенні долі української державності періоду визвольних змагань першої чверті XX ст. дослідив О. Павлюк. Особливу увагу київський політолог звернув на політику американських урядів щодо УНР і ЗУНР, яких офіційний Вашингтон так і не визнав. США і країни Антанти, на думку автора, не змогли і не встигли піднятися до розуміння ролі незалежної України в європейській геополітиці, а українці в такий короткий і перенасичений переломними подіями відтинок часу не зуміли свою роль чітко окреслити і донести до Заходу. Він навів численні документи і матеріали, які засвідчують, що за винятком кількох експертів (насамперед англійських і чеських) політична еліта США і країн Європи, не кажучи вже про широкий суспільний загал, була мало обізнаною зі східногалицькою проблематикою. На сході Європи перевага надавалася федеративним зв'язкам, що, на думку керівників США, мало забезпечити право окремих народів на самовизначення і водночас запобігти балканізації Центрально-Східної Європи та утворенню малих нежиттєздатних держав [130; 131, с. 114–138; 132, с. 33–51; 133, с. 109–118; 134, с. 67–79; 135, с. 65–79; 136, с. 68–75].

Відомий дослідник Р. Романюк вважає, що міжнародна кон'юнктура після Першої світової війни виявилася несприятливою для українського державотворення; політична думка і практична діяльність Антанти залишалися детермінованими певними державними інтересами, а тому не відповідали ані вимогам часу, ані інтересам українського народу, який на початку XX ст. був шостим (!) за величиною в Європі [154, с. 201–202]. Аналогічної думки дотримується В. Фісанов, який зауважив, що в міжвоєнну добу долі народів

Центрально-Східної Європи виявилися драматичними, оскільки «потерпів поразку один із засадничих принципів повоєнного перестрою регіону підтримуваний західними союзниками і США – причин національності і етнографічних кордонів» [191, с. 64].

Процес становлення центральних та місцевих органів влади в УНР та ЗУНР розкрив П. Гай-Нижник. У своїй монографії він акцентує увагу на державотворчій діяльності уряду диктатора Є. Петрушевича в екзилі. Особливу увагу звернуто на важливість дій кодифікаційної комісії, яка мала готувати матеріали для законодавчої діяльності уряду з урахуванням досвіду новопосталих після Першої світової війни сусідніх країн [17].

В останні десятиліття з'явилася низка публікацій, у яких глибше з'ясовані важливі аспекти політичної діяльності керівника ЗУНР. Ставлення Є. Петрушевича до уряду Другої Речі Посполитої дослідив Михайло Швагуляк [237, 238]. Олександр Зайцев [43, 44], Микола Кугутяк [72] та Ігор Соляр [162, 163] висвітлили стосунки голови Української Національної Ради та національного активу Східної Галичини на початку 1920-х рр. Олександр Федорів [190] спробував критично оцінити причини та характер радянофільської орієнтації галицького політика. Віталій Кушнір проаналізував характер та результати політичних звернень Є. Петрушевича до Ліги Націй [78, 79].

Хочеться відзначити і низку наукових розвідок, які стосуються проблематики державо- та правотворення ЗУНР у певних сферах, які так чи інакше відображають роль Є. Петрушевича у державному та політичному житті держави. Так, наприклад, проблемам функціонування інституту військових капеланів в ЗУНР присвятив свої наукові праці Д. Забзалюк [40, 41, 42]. Питанням консолідації національно-демократичних сил Галичини присвятили свої наукові розробки П. Лепісевич та І. Патер [91, 139]. Історії вітчизняного парламентаризму в Галичині присвячені праці О. Аркуши [2]. Аналізу діяльності українських політичних партій Галичини присвячені праці О. Любовець [101], Т. Панфілової [138], В. Расевича [147], О. Сухого [174].

За останні 20 років з'явилась низка фундаментальних дисертаційних досліджень, в яких аналізується діяльність ЗУНР, джерел державо– та правотворення, становлення, функціонування та діяльності представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, окремих державно-правових інститутів тощо [8; 11; 61; 69; 98; 107; 123; 155; 160; 161], проте жодне з них не дає детальний аналіз формуванню державно-правових поглядів Євгена Петрушевича.

Проведений історіографічний аналіз засвідчив достатню джерельну базу та науковий доробок політологів, правників та істориків, що дає змогу комплексно і всебічно реконструювати політику уряду ЗУНР в еміграції, проаналізувати його національно-державницькі концепції, конституційно-правові основи регулювання соціально-економічних відносин після відновлення національної державності в Східній Галичині.

Особливості суспільно-політичного життя української міграції в міжвоєнній Європі проаналізував В. Трощинський, відзначивши її чотири течії – ліберально-демократичну, соціалістичну, монархічну та націоналістичну. У своїй монографії автор ствердив, що суттю політичної еміграції була діяльність, яка спрямовувалася на відродження української державності. Політична праця екзильних урядів УНР і ЗУНР становила для них та їх прихильників «головну мету їхнього перебування за кордоном, котре розглядалось як тимчасове, що неодмінно мусить змінитись їхнім поверненням на незалежну Батьківщину». Отже, слушно підсумовує В. Трощинський, що не тільки причина залишення України, але й характер та цілі діяльності за кордоном закономірно обумовили саме політичний статус багатьох емігрантів [180, с. 5].

Відзначаємо у контексті дослідження еміграційного періоду діяльності уряду ЗУНР наукові розробки П. Гуцала [24, 25], С. Качараби [57], С. Наріжного [117], В. Піскуна [142, 143], В. Расевича [148], В. Даниленка [188].

Відзначаємо той факт, що зарубіжна історіографія, яка б торкалась аналізу постаті Є. Петрушевича та його державно-правової та громадсько-

політичної діяльності практично відсутня. Її представлено в основному роботами таких польських істориків та правників, як Ф. Голжевський, П. Журавський, В. Кучабський, М. Фігура та ін.

Заслуговують на увагу хіба-що наукові розвідки відомого дослідника В. Кучабського, який показав закономірність національно-політичних процесів у Галичині на початку XX ст., з'ясував позицію Антанти щодо українського питання в 1918–1923 рр., яка не була зацікавленою в існуванні національної держави в Галичині й фактично стала головним арбітром польсько-українського конфлікту [242, 243].

Однак, незважаючи на велику кількість наукових розробок, присвячених проблемам державно-політичного розвитку Західноукраїнської Народної Республіки, нині відсутнє фундаментальне дослідження державно-правових поглядів її провідного діяча – видатного правника та політика, голову Української Національної Ради, президента та диктатора ЗУНР – Євгена Петрушевича.

Аналізуючи джерельну базу дослідження, ми намагалися максимально критично розкрити досліджувану проблему, застосовуючи комплексний та порівняльний методи.

У монографії була широко використана мемуаристика, тогочасна українська періодика, що виходила друком у Берліні, Будапешті, Відні, Празі, Кам'янці-Подільському, Львові та Станіславові.

Багато цікавої інформації міститься і в тогочасній пресі, яка також дуже широко представлена у монографії як потужна джерельна база. На сторінках офіційних видань автори статей порушували проблемні теми державно-правового, економічного, соціального, національно-культурного, міжнаціонального спрямування практичної діяльності місцевих органів управління.

Так, зокрема газета «Діло» висвітлювала діяльність вищого законодавчого органу влади ЗУНР – Української Національної Ради. В газеті друкувались найважливіші промови, відозви, звернення. Слід відзначити і

газети «Республіка» та «Республіканець», які відображали на своїх шпальтах головні завдання державо– та правотворення на західноукраїнських землях. Вони містили публікації, які стосувались не тільки законодавчої та організаційної діяльності Української Національної Ради, але й адміністративно-розпорядчої діяльності Державного секретаріату та його окремих секретарств. Також цілу низку нормативно-правових актів періоду ЗУНР і різноманітну інформацію про стан справ в економіці і фінансовій системі друкували часописи «Вперед» та «Українські вісті», де був надрукований проект земельного закону.

Газета «Нове Життя» порушувала спектр широких суспільно-політичних проблем, звертаючи увагу на ті недоліки, що були під час діяльності органів державної влади ЗУНР.

Слід виокремити офіційні урядові видання «Український голос» та «Український прапор», яке стало офіційним урядовим виданням після польської анексії та виїзду уряду ЗУНР за кордон. В умовах перебування уряду ЗУНР в екзилі була заснована також газета «Українське слово».

Варто зауважити, що українська преса, яка виходила за часів ЗУНР, з перших днів проголошення західноукраїнської державності чітко задекларувала державницькі позиції, присвячуючи свої сторінки розгляду актуальних проблем українського життя: розбудові державних інститутів, визначенню основних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики, перспективі об'єднання двох українських республік.

Звичайно, одним з основних видів джерелознавчих документів, які дозволяють висвітлити основні етапи державотворення ЗУНР та розвитку її правової системи, є чинне законодавство. В цьому контексті важливими є акти нормативно-правового характеру, видані вищими державними інституціями ЗУНР. В основному нормативно-правові акти, що утворились в ході діяльності органів законодавчої та виконавчої влади ЗУНР, були опубліковані у спеціальних періодичних виданнях державного секретаріату та його міністерств. До таких видань належать: «Збірник законів, розпорядків та

обіжників проголошених Державним Секретаріатом Західно-Української Народної Республіки», «Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки», «Обіжник для державних повітових комісарів», «Вісник державних законів для всіх земель УНР» та низка інших правових видань.

Однак основними документальними джерелами монографії стали архівні матеріали, які дали змогу відшукати відомості, що безпосередньо стосуються діяльності Євгена Петрушевича як у період початку парламентської діяльності, так і в час перебування на посаді очільника держави.

Велику цінність становлять фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України у місті Києві, які належать до періоду Західноукраїнської Народної Республіки, Західної Области Української Народної Республіки, а також еміграційного періоду. Серед опрацьованих фондів архіву відзначимо ті, в яких міститься пласт документів про діяльність органів державної влади та безпосередньо Євгена Петрушевича, а саме: фонд 4 («Управління уповноваженого Народного Комісаріату Закордонних справ СРСР на Україні»), фонд 6 («Головне управління міліції УРСР»), фонд 2188 («Начальна команда Галицько-Української армії»), фонд 2192 («Диктатор Західної області Української Народної Республіки»), фонд 3698 («Представництво Західно-Української Народної Республіки в Німеччині»), фонд 4440 («Представництво Західно-Української Народної Республіки в Празі (Чехо-Словаччина)»), фонд 4465 («Документи і матеріали українських емігрантських установ, організацій та різних осіб (колекція)»).

Були використані також матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України у місті Києві, зокрема: фонд 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»), фонд 269 («Колекція документів «Український музей в Празі»»).

Однак найпотужніший пласт документів, які суттєво сприяли висвітленню проблеми, знаходиться у Центральному державному історичному архіві у місті Львові. У монографії використані матеріали таких фондів: фонд

146 («Галицьке намісництво, м. Львів»), фонд 355 («Західно-українське товариство Ліги Націй», м. Відень), фонд 359 («Назарук Осип, адвокат, журналіст і публіцист, письменник, громадський і політичний діяч»), фонд 361 («Крушельницькій Антін, письменник, журналіст, літературний критик, педагог, громадсько-політичний діяч, редактор журналів «Нові шляхи» і «Критика» у Львові »), фонд 368 («Томашівський Степан, історик, публіцист, політичний діяч, дійсний член НТШ»), фонд 372 («Охримович Володимир, адвокат, письменник, етнограф, етнолог, громадсько-політичний діяч, журналіст, дійсний член НТШ»), фонд 382 («Романчук Юліан, політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст»), фонд 383 («Окуневський Ярослав, лікар, адмірал австрійського воєнно-морського флоту, громадський діяч, письменник, публіцист»), фонд 391 («Загальноукраїнська культурна рада, м. Відень»), фонд 392 («Українська парламентська репрезентація в польському Сеймі та Сенаті, м. Варшава»), фонд 440 («Загальна Українська Національна Рада, м. Відень»), фонд 581 («Колекція документів про діяльність урядів і армій Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки»), в яких представлено унікальні документи, що суттєво допомогли заповнити численні прогалини діяльності Президента, уряду та Диктатора ЗУНР, а також повно й аргументовано висвітлити такі окремі напрями: організація та структура державного апарату ЗУНР; заходи реалізації державної політики ЗУНР-ЗОУНР; законодавча діяльність ЗУНР загалом та Є. Петрушевича зокрема, політична діяльність проводу ЗУНР в екзилі, концепції та моделі розвитку української державності, проекти конституційних актів та стратегій розвитку тощо.

Деякі відомості було знайдено в архівних фондах Державного архіву Львівської та Івано-Франківської області, матеріали яких присвячені окремим етапам українського державо- та правотворення на західноукраїнських землях.

1.2 Професійна діяльність та становлення громадсько-політичних поглядів Є. Петрушевича

Аналізуючи різноманітні етапи української історії, надзвичайно важливим є звернення до спадщини видатних українських політичних та громадських діячів, які своїми діями наближали та утверджували становлення незалежності України і були її головними творцями. В цьому контексті особливо важливим є аналіз державно-правових ідей найбільш значущих представників української політико-правової думки в один із найскладніших та найгероїчніших періодів вітчизняної історії – кінець XIX – початок XX століття. Цей період важливий з точки зору піднесення національно-визвольного руху та формування державницьких концепцій і розробки правових основ українського державотворення.

Однією з таких постатей кінця XIX–початку XX ст. був видатний громадський та політичний діяч, правник, парламентар, Президент Української Національної Ради, згодом і Президент Західноукраїнської Народної Республіки – Євген Петрушевич. Активний політик, громадський діяч і просто патріот своєї держави, він все своє свідоме життя, навіть будучи у вигнанні, боровся за свободу українського народу, за відновлення її втрачених кордонів та віри українського народу в краще майбутнє.

Євген Петрушевич народився 3 червня 1863 року у м. Буськ Львівської області в родині греко-католицького священика. Батько був знаним панотцем, буським парохом та деканом. Превелебний Омелян Петрушевич змалку цікавився історією рідного краю та був національно-свідомою людиною, який намагався передати все своє надбання трьом своїм синам.

Взагалі приналежність батька Євгена Петрушевича до греко-католицького духовенства є надзвичайно важливою задля розуміння середовища, в якому зростав майбутній державний лідер. Адже, безперечно, що саме греко-католицьке духовенство було найбільш прогресивним та активним виразником національного та духовного відродження на західноукраїнських

землях. Саме уніатські панотці завжди знаходились в ар'єргарді державотворення на західноукраїнських землях, починаючи із середини XIX століття.

Говорячи про Українську Греко-Католицьку Церкву, М. Грушевський справедливо відзначав той факт, що вона «стала справжньою народною церквою, що охороняла інтереси, звичаї, традиції, мову свого народу» [22, с. 479–481].

Закінчивши Львівську академічну гімназію, на той час єдину україномовну гімназію у місті Львові, Є. Петрушевич вирішив продовжити родинну традицію, вступивши 1890 року до Львівської Генеральної греко-католицької духовної семінарії. Однак, чи то небажання навчатися далі, чи внутрішні сумніви стосовно всієї серйозності вибору та подальшої діяльності в ролі душпастира, змушують Євгена залишити навчання в духовній семінарії. Звичайно, цей факт став справжнім ударом для батька, який бачив у сині продовжувача сімейних традицій. Проте поставився до вибору сина із розумінням.

1892 року Є. Петрушевич вступає на правничий факультет Львівського університету, де одразу ж долучається до діяльності громадських студій та гуртків, в які об'єднуються національно свідомі українські студенти. Був одним із засновників студентських молодіжних організацій, в тому числі «Академічного братства», демонструючи організаторські та лідерські якості вже у молодому віці.

Варто зауважити, що юридична освіта давала суттєві переваги для молодого фахівця, який згодом міг займатися приватною нотаріальною чи адвокатською практикою, що було вигіднішим з фінансової точки зору, або ж претендувати на отримання посади в державній адміністрації чи суді.

Згідно з австрійським законодавством, «щоб отримати право провадити самостійну адвокатську діяльність, необхідно було відбутися шестилітню аплікантуру й річну безоплатну практику в судовій установі. Упродовж цього часу треба було захистити докторат із права, окрім наукової праці скласти ще

спеціальний докторський іспит – ригороз і заплатити чималу суму внеску. Виконавши перелічені вимоги, кандидат складав адвокатський іспит перед апеляційним судом і не потребував уже спеціального дозволу («номінації») від міністерства» [121, с. 45–46].

Закінчивши Львівський університет, Є. Петрушевич 1891 року здобув ступінь доктора цивільного і церковного права. Після здобуття наукового ступеня відбув аплікатуру і склав адвокатський іспит. Це дозволило отримати статус крайового адвоката і право займатись самостійною професійною діяльністю. З 1896 року Євген Петрушевич, відкривши юридичну канцелярію, починає займатись власною адвокатською практикою.

Про адвокатську працю Петрушевича у львівський період його життя немає багато відомостей. Однак відомо, що він виступав адвокатом на гучному політичному процесі над Вітольдом Репером, соціалістом Семеном Вітиком і товаришами, який відбувся у Перемишлі взимку 1897 р. Він також захищав перед судом присяжних Петра Новаковського – селянина із Торок, рідного брата посла до Галицького Сойму Михайла Новаковського. У результаті фахового захисту всіх обвинувачених на процесі одноголосним вироком звільнили [121, с. 47].

Однак через брак постійної клієнтури та вкрай незадовільного фінансово-економічного стану галичан Є. Петрушевич був змушений переїхати у провінційний Сокаль. У місті та повіті загалом Є. Петрушевич заслужив репутацію фахівця, який здобув прихильність широких селянських мас своїм професійним захистом.

Саме в цей період Є. Петрушевич, окрім професійної діяльності, все більше починає цікавитись політичним життям Східної Галичини, активно виступаючи проти москофільських тенденцій, які були представлені в регіоні досить сильно. Майбутній політик також активно включається й у громадсько-політичне та культурно-освітнє життя Сокальського повіту.

Загалом 80-90-і рр. XIX ст. для Східної Галичини були періодом складних трансформаційних змін. Можна сказати, що саме у цей період починає

оформлюватись українська національна ідея та набирає обертів діяльність цілої низки громадських, політичних та культурних організацій, головним постулатом яких є національне та державне відродження на українських землях. Варто зауважити, що Є. Петрушевич не був осторонь від цих процесів. Разом з іншими відомими представниками національного руху знаний адвокат стає членом товариства «Народна Рада», політична програма якої передбачала ідею національно-територіальної автономії Східної Галичини у складі Австро-Угорської монархії, а також інші суспільно-політичні та демократичні гасла.

Завдяки рекомендації голови «Народної Ради» знаного політичного діяча Юліана Романчука 1897 року Петрушевичу довірили обов'язки секретаря Руського крайового виборчого комітету, що дозволило Є. Петрушевичу фактично увійти в чільне коло українського політикуму краю [121, с. 71–72], яке на той момент формувалось на базі активної боротьби русофільської та народовської течій.

Становлення русофільської течії було пов'язане із бажанням окремих кіл української інтелігенції проросійського спрямування долучитись до Російської імперії. Їх реакційна робота, спрямована на русифікацію краю, призводила до того, що неможливо було обрати власних послів до австрійського парламенту й галицького сойму, а вибрані нечисленні українські представники в парламенті і соймі були безсильні, не могли як слід обстоювати українських національних інтересів [1, с. 39].

Зазначимо, що русофільська течія, як і інші українофобські організації, отримувала підтримку з боку Росії, охоплюючи фінансову допомогу, з метою дестабілізувати українське суспільство та «гальмувати» процеси національного відродження.

Відомий дослідник національного відродження австро-угорських українців В. Гнатюк зазначає, що «до кінця 70-х років русофільська течія зберігала перевагу у громадському житті Галичини, але вже з 80-х років почала втрачати свої позиції на користь народовців і до початку XX століття віддала їм першість» [19, с. 8].

На противагу русофілам все більшої популярності серед населення Східної Галичини набували народовці. Основою ідеологічної програми народовців було бачення національної окремості та самобутності української нації, яка на той момент не була окремим монолітом, будучи розділеною між двома імперськими державами. Народовці чітко відмежовували українців від поляків і росіян та прагнули продемонструвати особливості саме вітчизняного національного розвитку, його демократичність, виваженість, концептуальність, а також історичне значення. Саме народовство підготувало ґрунт для утворення на західноукраїнських землях політичних партій.

Тому створення у 90-х рр. XIX століття національних політичних партій новітнього типу стало закономірним етапом державницького розвитку українців Східної Галичини. В межах ідеології і діяльності цих партій у подальшому і відбувався генезис ідеї українського державотворення. Зокрема І. Франко, розглядаючи австрійську конституцію як «раму, котру ми своїм національним і політичним життям повинні наповнити», зазначав, що впровадження в життя конституційних законів, аби вони не залишались мертвою буквою, повинно йти шляхом «розбудження, усвідомлення, економічного піднесення широких мас нашого народу, селянства і міщанства» [92, с. 286].

Українські політичні партії у Галичині, які виникли швидше, діяли легально і в межах австрійського конституційного ладу та віддзеркалювали інтереси усіх соціальних груп українського населення. Це сприяло досить швидкому проникненню ідеї українського державотворення у широкі верстви суспільства та підготувало ґрунт для створення державно-правових інститутів майбутньої незалежної та суверенної української держави, яка б охоплювала усі етнічні українські землі, що належали до складу двох імперій – Російської та Австро-Угорської.

Слід зазначити, що повною мірою ідея українського державотворення та побудова незалежної правової держави на західноукраїнських землях, куди належали Східна Галичина, Буковина та Закарпаття, була реалізована лише в

період національно-визвольних змагань, коли для цього настав найбільш сприятливий момент. Саме в цей період шляхом багаторічної боротьби за відродження національної державності на етнічних українських землях була проголошена Західноукраїнська Народна Республіка, яка могла опертись на вже підготовлений ґрунт для формування її державно-політичних та організаційно-правових структур.

Цікаво, що на зламі століть, в час, коли необхідно було повести за собою широкі верстви населення та стати лідерами національного відродження на західноукраїнських землях, провідні правники краю активно долучились до цього процесу. Особливо це стосується знаних у містах та повітах українських адвокатів.

Вихід адвокатів на провідні позиції посилив національний рух в інтелектуальному, матеріальному та організаційному плані. Знання законодавства, відносна матеріальна забезпеченість, формальна незалежність від влади, клієнтура на місцевому рівні – усі ці чинники створювали кращі умови для громадсько-політичної діяльності. Окремі адвокати завдяки високому професіоналізму та жертівній праці серед селян ставали найбільшими авторитетами для українців не тільки свого повіту, але й цілих регіонів [121, с. 74].

Як свідчать численні спогади безпосередніх учасників тих подій, Є. Петрушевич був одним із засновників Української Національно-Демократичної партії (далі – УНДП), наряду із такими знаними політиками, як І. Франко, М. Грушевський, В. Охримович, В. Будзиновський, Є. Левицький, Т. Окуневський та ін. Політична програма УНДП передбачала проведення демократичних перетворень в Австро-Угорщині, автономію Східної Галичини та рівні права українського та польського населення. Однак головним постулатом та завданням УНДП були політична та економічна самостійність України. Така політична сила була домінуючою на західноукраїнських землях та вела активну й успішну боротьбу із москвофілами.

Трохи згодом Є. Петрушевич заснував і очолив повітовий комітет УНДП у Сокалі, тісно співпрацюючи з місцевим осередком Русько-Української Радикальної Партії (далі – РУРП).

Євген Петрушевич також усвідомлював, що без належної просвітницької роботи формування громадянського суспільства є неможливим, а тому стає головою повітового товариства «Просвіти», забезпечуючи розвиток мережі її осередків у регіоні.

Сокальська філія «Просвіти» потребувала свого приміщення для організації поточної діяльності, проведення зборів та театральних вистав. Є. Петрушевич за матеріальної підтримки «Просвіти» та товариства «Народна Торговля» у Львові додав власні кошти й полагодив справу купівлі окремого будинку для філії. Великий двоповерховий будинок з актовим залом, який раніше орендувало польське товариство «Сокіл», разом із ділянкою коштував українцям 48 000 австрійських корон. Будинок назвали Народний Дім Товариства «Просвіта». 8 вересня 1905 р. його урочисто відкрили. Разом з активістами Сокальщини на цю подію прибули зі Львова Юліан Романчук та Лонгин Цегельський. Окрім урочистостей, відбулося політичне віче, на якому гості виголошували промови на злободенні для галицьких українців питання розвитку початкової освіти. За підтримки Петрушевича в Сокалі заснували «Товариство Педагогічне». Для селянських дітей повіту, які навчалися у місцевій народній школі, вчительській семінарії, а згодом і в гімназії адвокат утворив товариство «Шкільна Поміч» і бурсу, в якій очолив правління [121, с. 77–78].

У результаті діяльності Євгена Петрушевича у Сокальському повіті виникло багато читалень «Просвіти» та інших громадських організацій. Він часто виступав перед селянами, вів серед них велику пропагандистку роботу.

Також галицько-українські діячі активно працювали в економічній й кооперативній сферах. У 1883–1904 рр. адвокати ініціювали заснування в краю низки національних економічних інституцій, а саме: «Народня Торговля», «Дністер», «Сільський Господар», «Крайовий кредитовий Союз», «Крайовий

ревізійний Союз», «Союз молочарських спілок», «Союз для збуту худоби», «Центро-Банк», «Ревізійний Союз Українських Кооператив», «Руська щадниця», «Карпатія», «Земельний Банк Гіпотечний», кредитний кооператив «Віра». Ці організації сприяли зростанню економічного становища українського селянства. Завдяки їх фінансовій підтримці розгортався потужний парцеляційний рух, який почав загрожувати польському «стану посідання» у Східній Галичині [121, с. 78–79].

Завдяки старанням Є. Петрушевича у Сокальському повіті почала утворюватись ціла низка фінансово-економічних інституцій, що безпосередньо надавали грошову допомогу українським селянам.

1900 року Є. Петрушевич заснував «Повітове товариство Кредитове в Сокалі» і став його першим директором. 1906 року ця кредитова спілка об'єднувала 382 членів із загальним капіталом 44 153,38 австрійських корон. Адвокат також утворив повітову «Касу Ощадності», яку у 1900–1905 рр. сам очолював. У селах заснував п'ять відділень «Каси Райфазена» [121, с. 79].

Неможливо не відзначити і вклад Євгена Петрушевича в розвиток українських молодіжно-спортивних організацій у Східній Галичині, зокрема «Сокіл» та «Січ». Ці організації об'єднували національно-свідому патріотичну українську молодь, яка повинна була у майбутньому стати на чолі національного державо- та правотворення на західноукраїнських землях.

Громадська та професійна діяльність Євгена Петрушевича мала багатоаспектний характер, оскільки охоплювала участь не тільки у численних громадсько-політичних об'єднаннях, але й реальну допомогу українському населенню краю шляхом надання безоплатної правової допомоги найбільшій його верствам, а також професійний адвокатський захист українців у судових інстанціях. Та й як політик Євген Петрушевич проявив себе із найкращого боку – справжнім українським патріотом та борцем за незалежну та правову Українську державу.

1.3 Політична та законотворча діяльність Є. Петрушевича в Галицькому сеймі та Австрійському парламенті

Новим етапом державного розвитку на західноукраїнських землях став 1867 рік, коли в австрійському парламенті була прийнята нова Конституція, в якій були закріплені принципи рівноправності народів, котрі населяли австрійську монархію.

Австрійський конституційний лад створив сприятливе у правовому розумінні середовище, яке надавало можливості національного розвитку народів, котрі проживали на території імперії, а також розвитку ідеології національного державотворення.

Конституційний проект 1867 року суттєво розширив функції та повноваження органів місцевого самоврядування і чітко закріпив їх юридичний статус та правову юрисдикцію. У країні була розділена законодавча, виконавча та судова влада. Статус вищого представницького законодавчого органу країни закріпив за собою парламент – Державна Рада.

На основі Конституції 1867 року були суттєво розширені права крайових сеймів, в компетенції яких були питання культури, будівництва, добродійності, місцевого бюджету, оподаткування та видатків, громадські, церковні і шкільні справи, а також окремі питання військових справ.

1907 року в Австрії ухвалили виборчу реформу, яка скасовувала куріальну систему, натомість запроваджувала проведення виборів на підставі загального, безпосереднього, рівного й таємного голосування.

Для українських послів парламентарний досвід, який вони здобували в Державній Раді чи Галицькому Соймі, був важливою школою легальної політичної боротьби за національні права. Однак проблема української репрезентації полягала не тільки в малому представництві, яке було спричинене куріальною системою, але й у фаховому рівні депутатів та їх придатності до законотворчої праці. У каденції 1873–1879 рр. із 16 українських депутатів було 11 священників, 4 представники світської інтелігенції та 1 селянин [121, с. 88].

Отримавши серйозний шанс щодо збільшення парламентарного представництва, українські політичні сили вирішили узгоджувати свої кандидатури. Керівництво партій домовилося висувати тих кандидатів, чия громадсько-політична праця і добра фахова репутація могли гарантувати їхню перемогу в окремих округах. Окрім того, Юліан Романчук виступив із заявою, що українцям потрібно тепер обирати до парламенту не селян і священиків, а насамперед добрих фахівців, зокрема правників [121, с. 89–90].

Саме тому керівництво УНДП прийняло рішення залучати до парламентської діяльності відомих та талановитих правників, які своєю національно свідомою позицією та професійною діяльністю заслужили право представляти українське населення в австрійському парламенті та галицькому сеймі. Одним із таких перспективних кандидатів був саме адвокат із Сокаля – Євген Петрушевич.

Так Євген Петрушевич стає політиком загальнонаціонального значення та отримує нагоду реалізувати свої державно-правові ідеї на благо українського народу.

Проведення 1907 року реформи системи виборів до парламенту поставило на порядку денному політики УНДП питання про виборчу реформу до галицького сейму та зміну принципів формування адміністрації повітового та громадського рівнів. Українські націонал-демократи розглядали це питання через призму автономістської політики і вважали його етапним на шляху до національного самоврядування. Тому вона залишалася центральною проблемою української політики до 1914 р., коли на спільному засіданні польських та українського сеймових клубів було прийнято компромісний варіант сеймової виборчої ординації. Однак вона не була реалізована на практиці, оскільки на перешкоді стала війна [147, с. 18].

У своїй першій каденції у Державній Раді Є. Петрушевич увійшов до робочих органів Українського Парламентарного Клубу та парламенту. У Клубі діяло чотири секції: віросповідна, шкільна, правничо-адміністративна та економічна. Є. Петрушевич увійшов до шкільної секції клубу, де активно

займався розробкою освітніх програм для українського населення Східної Галичини. Став у пригоді неоцінений досвід, який він набув під час проведення просвітницької діяльності у Сокальському повіті, організувавши мережу товариств «Просвіта» та захищаючи інтереси місцевого селянства.

Депутатська діяльність Євгена Петрушевича розпочалася із внесення (запитів та пропозицій). 22 липня 1907 р. він подав запит щодо допомоги для селян Лешніва і Пісків, які постраждали від повені, й подав дві інтерпеляції: 23 липня – у справі громадських непорядків у с. Топорів і 24 липня – у справі діяльності державної прокуратури в Золочеві [121, с. 94].

Будучи прихильником утворення демократичної та правової держави, він активно піддавав критиці діяльність австрійського уряду щодо вирішення національного питання у краї, що, на його думку, базувалась на пригнобленні українського селянства як в соціально-економічній, так і духовній сферах. Активно виступав за впровадження виборчої реформи до Галицького сейму, в якому б українці змогли розширити своє представництво. Саме питанням змін щодо виборчого законодавства були присвячені його численні промови у Палаті послів Австрійського парламенту. Новий виборчий закон завдяки старанням Є. Петрушевича був ухвалений, що дало можливість суттєво розширити представництво українських депутатів у Галицькому сеймі на виборах 1913 року.

Є. Петрушевич поступово здобував парламентарний досвід. У пресі широко висвітлювали його виступ у дебатах над службовою прагматикою, де йшлося про законодавче закріплення практики призначень урядовців. Для українців це питання було вкрай важливим. Вища адміністрація практикувала переводити урядовців, які були активними українськими діячами, на роботу в Західну Галичину. Так сотні осіб із числа української інтелігенції були фактично ізольовані від національного руху. Ключова реформа у законопроекті – скасування таємних призначень, натомість впроваджували дисциплінарні розслідування. Петрушевич домагався, щоб до розряду державних службовців зарахували і вчителів [121, с. 95–96].

Українці в парламенті проводили конструктивну роботу. Руські послы показали, що вміють і хочуть працювати для потреб усього краю. Також українські політики на ділі показали, як можна погодити потреби для свого народу з потребами для цілого краю, як можна створити умови для успішного розвитку і мирного життя всіх народів краю. Конструктивна і виважена робота українських депутатів дістала позитивну оцінку навіть з польського боку [108, с. 32].

Окрім того, у Державній Раді Євген Петрушевич разом з іншими українськими депутатами став членом військової комісії, що дало неоцінений досвід під час створення та формування у майбутньому Української Галицької Армії.

1910 року Євген Петрушевич обирається послом до Галицького сейму, де стає одним із кращих українських ораторів. Вже перший його виступ спричинив гучний резонанс у польській пресі. Він заявив: «Віддайте нам наше право! Вступайтеся звідси, бо це наше місце! Ми викличем вам тут у Соймі і в цілм народі таку бурю, від котрої вам і поза плечима армії стане лячно...» [83, с. 551]. Ця промова засвідчила, що до крайового органу увійшов український депутат з чіткою та безкомпромісною позицією.

Разом із Костем Левицьким, Лонгином Цегельським і Теофілом Окуневським 1911 року підготував брошуру «Що робили наші послы в парламенті? Маніфест руського (українського) парламентарного клубу».

1913 року Є. Петрушевич вдруге став депутатом Сейму. Українську сеймову фракцію, сформовану після цих виборів, назвали «Український Сеймовий Клуб». До цієї фракції належали всі українські депутати, незалежно від партійної приналежності. Головою сеймового клубу було обрано К. Левицького, заступниками – Є. Петрушевича та І. Макуха [7, с. 108].

У березні 1914 року закінчилась діяльність Галицького Сейму. «Край одержав від неї виборчу реформу, бюджетові провізорію, управільнення поборів учителів, запомогові кредити, нові середні школи і замирення обох націй...» [83, с. 695].

Важливою подією та безперечним парламентським успіхом депутатів Галицького Сейму та Державної Ради було те, що в надзвичайно складних умовах вдалося добитися ухвалення постанови про заснування у лютому 1914 року українського університету у Львові.

Цей період можна вважати початком певної стабілізації між українськими і польськими політичними силами. Це, звичайно, був «поганий мир», але він міг стати основою для дальшого зближення й співробітництва між двома народами. Світова війна, яка розпочалась 1914 року, не дала можливості провести в життя новий виборчий закон, скористати із тих хитких основ для полагодження українсько-польських стосунків, вона навпаки — кинула обидва народи в криваву боротьбу за власні незалежні національні держави [108, с. 38].

У вирішенні цього та практично усіх інших вищеперелічених питань значною мірою посприяли численні виступи, заяви та промови у парламенті та сеймі доктора Євгена Петрушевича. Через десяток років К. Левицький, оцінюючи діяльність Є. Петрушевича до Першої світової війни, у своїх спогадах відзначив, що той «виявляв велику енергію у важніших хвилинах наших визвольних змагань. Поміж послами належав до діячів гострішого тону» [87, с. 52].

В українському політичному житті Австрії від кінця XIX ст. до Першої світової війни домінували галицький адвокат Кость Левицький та буковинський поміщик Микола Василько, котрі мали найбільші зв'язки та впливи в урядових колах. Разом із цим у середовищі УНДП, серед галицьких парламентарних та соймових послів сформувалася група депутатів, які були незгодні з кулуарними методами політичної діяльності К. Левицького. До цієї групи належали Лонгин Цегельський та Володимир Сінгалевич, згодом до них приєднався Сидір Голубович і Євген Петрушевич. Опозиційна група воліла проводити відкриту та більш радикальну національну політику, зокрема й у стосунках з австрійським урядом [121, с. 114].

Війна внесла суттєві корективи в діяльність УНДП. Вона була змушена пристосовувати свою стратегію і тактику до діяльності в умовах еміграції.

Руйнація усталеної партійної структури, нерегулярність засідань партійного проводу призвели до остаточного оформлення в партії опозиційної групи. Лідерами внутрішньопартійної опозиції були Л. Цегельський, Є. Левицький, Є. Петрушевич. Основна боротьба двох течій в УНДП розгорнулася в міжпартійних радах: Головній Українській та Загальній. Опозиційним лідерам вдалось використати імператорський указ про розширення автономії Галичини, що вийшов у листопаді 1916 р., й усунути своїх опонентів від керма української галицької політики. Але Народний комітет УНДП і надалі залишався в руках Костя Левицького і тому став головною його опорою [147, с. 18].

Звичайно, формування опозиції всередині УНДП аж ніяк не сприяло виробленню чіткої стратегії загальнонаціонального розвитку на західноукраїнських землях. Ситуацію ускладнювало і те, що Східна Галичина вже 1914 року опинилась в самому епіцентрі Першої світової війни. Але саме в такій ситуації необхідні були радикальні зміни у боротьбі за національні права українців як в політичному, так і правовому полі. Євген Петрушевич чудово це розумів і саме тому був змушений вдатися до зміни вектора відносин з австрійськими, німецькими та польськими політичними колами.

Саме українці, які усвідомлювали себе як державницька нація, могли б виступити за якнайширшу автономію Галичини. Але це могли бути вимоги автономії для себе як нації, конституційні права якої обмежувалися на її власній етнічній території. Пропозиції ж польських політиків означали втрату тих прав і свобод, які виборював український народ спочатку в складі польської держави, а згодом в Австро-Угорщині. Тому українські політичні партії рішуче відкинули пропозиції поляків підтримати їх у боротьбі за розширення Галицької автономії. Підтримка поляків у цій справі означала б підтримку польського державного центру над українським народом Галичини. В цій ситуації українські парламентарі виступили як прихильники віденського централізму, бо вважали його менш небезпечним і шкідливим для розвитку українського життя в краї [108, с. 34].

В результаті найперше діяльності «групи Петрушевича» українське питання набуло міжнародного звучання і потрапило до зовнішньополітичних планів Австро-Угорщини та Німеччини» [147, с. 19], що дозволило з усією серйозністю порушити питання про розширену автономію Східної Галичини у складі Австро-Угорщини.

Орієнтація українських націонал-демократів на Відень була зумовлена ще й тим, що вони вбачали в існуючій імперії джерело легітимності для майбутньої української держави. Саме цим пояснювалося їхнє традиційне австрофільство і намагання отримати державні підвалини від Відня [147, с. 19].

В результаті російської окупації Галичини багато хто з українських політиків та громадських діячів змушений був емігрувати до Відня, де у травні 1915 року була утворена Загальна Українська Рада (ЗУР), яка об'єднала практично усі проукраїнські сили та політичні партії. Очільником ЗУР став Кость Левицький. Програмною метою ЗУР була проголошена «вільна самостійна українська держава на землях колишньої підросійської України та об'єднання українських земель у межах Австро-Угорщини в одну автономну територію, збудовану на основах свободи і демократії» [121, с. 119–120].

Є. Петрушевич як член українського парламентарного клубу 1915 року увійшов в особовий склад Загальної Української Ради у Відні [84, с. 154], яка ставала фактично «кермуючою та надзираючою інституцією загально української політики...» [219, арк. 2].

Крім нього, в ЗУР входило багато відомих українських політиків, зокрема: Л. Бачинський, М. Василько, М. Ганкевич, Т. Драгинський, В. Бачинський, Є. Олесницький, С. Баран, С. Онишкевич, Я. Веселовський, В. Ясеницький, Т. Трильовський, І. Семака, Л. Левицький, І. Макух, М. Лагодинський, О. Назарук, Ю. Бачинський, В. Дорошенко та ін. [102].

Серед цього переліку прізвищ бачимо багатьох відомих представників галицької інтелігенції – громадських діячів, правників, науковців, творчих працівників.

В програмній декларації Загальної Української Ради йшлося: «...1) вважаємо, що для будучности, волі і самостійносте України є конечне розбиття царської імперії, та що для того ми стоїмо рішучо по стороні австро-угорської монархії, по стороні її могутнього німецького союзника та Туреччини, яка у вірнім з ними союзі веде оборонну війну проти заборчої російської політики; 2) нашою метою щодо українських земель, що стогнуть тепер під російським ярмом, є вільна, самостійна Україна, — вільна самостійна українська держава; 3) нашою метою щодо цілої нашої нації є повна національна свобода розвою... 4) бажаючи полагождення української справи в межах Австро-Угорщини у висше вказанім напрямі, ми обстоюємо, що з хвилею покінчення війни є конечна переходова стадія, де б репрезентація українського народу мала рішавчий голос при полагожденні сеї справи для переведення в діло наших домагань, як територіяльної, так і культурно-національної автономії...» [34, с. 38–39].

Однак, незважаючи на політичну та дипломатичну діяльність ЗУР, «у листопаді 1916 року австрійський та німецький імператори підписали відозву про перетворення Галичини в польський автономний край в складі Австро-Угорщини [119, с. 146].

Як знак протесту Загальна Українська Рада саморозпустилась. Політичне керівництво перейшло до Української парламентської репрезентації, яка становила об'єднання парламентських (депутатських) клубів розпущеного на час війни австрійського парламента, що представляли національно-демократичну та радикальну партії. Очолив Українську парламентську репрезентацію керівник Української національно-демократичної партії Ю. Романчук, а заступником став Є. Петрушевич, якому у вересні 1917 року Ю. Романчук передає повноваження керівника.

На початку своєї політичної діяльності Євген Петрушевич «докладав усіх зусиль щоб з українських земель Австрії був створений окремий коронний край з українською адміністрацією» [76, с. 28]. Зокрема, очоливши посаду голови Української Парламентарної Репрезентації (УПР), він добивався від

австрійського уряду поблажливішого ставлення до українців. Одразу ж після призначення Є. Петрушевича головою Української Парламентської Репрезентації остання звернулась до українського населення «просити цісаря не віддавати Галичини полякам, а створити український автономний край» [85, с. 474–477].

Головним політичним постулатом української парламентської репрезентації була національно-політична автономія або поділ Галичини на дві частини – польську й українську. На думку відомого українського ученого та громадсько-політичного діяча Судомира Сосенка, «національний принцип повинен лягти в основу державного будівництва й тзв. міжнародного права» [164, с. 3].

Та найважливішим своїм завданням вважав Євген Петрушевич не допустити до відокремлення Галичини. Ставши головою Парляментарної Репрезентації, склав він дня 30. травня 1917 р. у парламенті правно-державну заяву, в якій домагався відновлення галицько-волинської держави, рішуче застерігся проти злучення західноукраїнської території з Польщею, бо ця територія належить до українських земель та заявив, що всі спроби в тім напрямі буде український нарід уважати за акт насилля над принципом самовизначення народів. Щоб забезпечити українську суспільність від усяких несподіванок, старався він у безперервних конференціях з урядовими чинниками довести до перебудови Австрії на федерацію народів [239, с. 24].

Поступово під тиском політичних обставин, спричинених поразкою Центральних держав у Першій світовій війні, ідея федералізму, яку на початках обстоював Є. Петрушевич, змінюється в бік створення самостійної української держави на західноукраїнських землях, охоплюючи Східну Галичину, Буковину та Закарпаття. Іншими словами, декларативні заяви та програмні документи багатьох українських політичних сил набувають обрисів реальної реалізації побудови незалежної Української держави. Не виключалась і можливість об'єднання із Наддніпрянською Україною.

Ще раз питання створення коронного краю з українських земель Галичини і Буковини виникло під час мирних переговорів у Бресті. В таємному додатку до підписаного договору між Центральними державами і Українською Народною Республікою передбачалось утворити окремий коронний край в складі Галичини і Буковини. Поляки дізналися про цей таємний додаток і змусили його знищити [35, с. 215–218]. «У відповідь на це Є. Петрушевич спільно з парламентаріями Чехії та Словаччини опрацював і вніс на розгляд цісаря Карла план перебудови Австро-Угорської імперії. За його концепцією, імперію необхідно було перетворити на федерацію вільних народів з перспективою утворення національних держав у союзі з Австрією» [140, с. 321].

Очоливши український рух, Петрушевич взяв на себе велику відповідальність у складний період національної історії. Із приходом Є. Петрушевича на чільні позиції тактика українських парламентарів стала більш радикальною. Депутати із трибуни Державної Ради заявляли про кривди, які були заподіяні українцям, і вимагали зміни уряду. Активніша позиція українського політичного проводу дала свої результати в кадровому питанні на загальнодержавному рівні. 1916 року до краевого та центрального уряду призначили на високі пости декількох українців. Генеральним державним прокурором Австрії став Йосип Ганінчак, посади віце-президента і секретаря Галицького намісництва обійняли, відповідно, Володимир Децикевич та Юрій Панейко. Старостою Дрогобицького повіту призначено полковника Казимира Гужковського, який не приховував своєї української ідентичності. 1 вересня 1917 р. цісар призначив Івана Горбачевського міністром народного здоров'я Австрії [121, с. 124–125].

Однак «постійна боротьба між керівництвом УНДП та опозицією, Українською парламентарною репрезентацією та Загальною українською радою негативно впливала не тільки на стабільність українського політичного життя, але й на їхній політичний курс. Особливо шкідливим було таке

протистояння в умовах домінування орієнтації на зовнішній чинник і занедбання політики опори на власні сили» [148, с. 330].

Утворення Української Центральної Ради та розгортання революційного руху в Наддніпрянщині додали нових сил австрійським українцям. 30 травня 1917 р. Є. Петрушевич виступив у австрійському парламенті з вимогою відновити Галицько-Волинську державу й застеріг уряд проти прилучення українських земель до Польщі [121, с. 126–127].

У грудні 1917 року у Львові відбувся Надзвичайний народний з'їзд Української Національно-Демократичної Партії за участю понад 150 делегатів зі всієї Східної Галичини. На з'їзді виступив і очільник Української Парламентської Репрезентації доктор Євген Петрушевич, який оголосив реферат, в якому йшлося про стан справ в Австро-Угорщині та перспективи українсько-австрійських взаємин.

Після доповіді Є. Петрушевича, який вже тоді сприймався усіма як справжній та єдиний лідер, Народний З'їзд вирішив одноголосно прийняти резолюцію, яка б чітко та аргументовано виражала прагнення українського народу до незалежності. В цій заяві зазначалось: «І. Народний Зїзд вітає з одушевленням проголошення незалежної Української Республіки і констатує, що теперішнє російське правительство признало Українську Республіку за суверенну державу, домагається від управи заграничної політики австро-угорської монархії, щоби мирові переговори вела не тільки з представниками російського правительства, але також з повновласниками Української Республіки, - тим більше, що тривкий мир на сході Європи може бути досягнений тільки за згодою Української Республіки як нового державного і співінтересованого чинника міжнародної політики. ІІ. Народний Зїзд домагається, щоби до теперішніх мирових переговорів з Росією допущені були також відпоручники Української Парляментарної Репрезентації як легальні заступники українського населення Австрії, бо не мож допустити, щоби в часі проголошення принципу самоозначення народів і в пору, коли в теперішніх переговорах буде власне рішатися доля земель, заселених українським народом,

рішення сі мали запасти без вислухання волі безпосередню інтересованого населення. III. Народний Зїзд стверджує, що тзв. Східна Галичина є колишнім староукраїнським Королівством Галичини й Володимирії і тим самим історичною індивідуальністю, яку всупереч волі всего українського населення тільки щойно в 1861. р. в дорозі октроа злучено з польським вел. князівством Краківським та князівствами Освенцімом і Затором в одну адміністраційну одиницю. Народний Зїзд домагається тому привернення цього історичного краю через відлучення від сеї властивої Галичини областей польських і прилучення до неї північної української части Буковини, яка вже творила довший час зі Східною Галичиною адміністраційну цілість. IV. На випадок, колиб при теперішних мирових переговорах виміна поодиноких областей між входячими тут в гру державами не мала місця і границі між Австро-Угорщиною і Росією, зглядно теперішню Українською Републикою мали остати незмінені, - Народний Зїзд домагається привернення Королівства Галичини й Володимири в межах австро угорської монархії та утворення з сього краю й української части Буковини окремої державної індивідуальности. V. Народний Зїзд протестує в усякім разі проти прилучення тих висше згаданих українських країв як і взагалі етнографічно українських областей до будучої польської держави і домагається, щоби на ви падок намірів в тій ціли з якогонебудь боку, признано Східну Галичину та північну Буковину за спірну міжнародну територію та заряджено, щоби по думці принципу самоозначення народів: населення Східної Галичини та української части Буковини мало спромогу свободним голосованням само рішити, до якої держави сі области мають в будучности належати» [86, с. 649–650].

Не забули делегати з'їзду і українське Закарпаття, яке потерпало від угорського гніту та бажало долучитись до створення разом із Східною Галичиною та Буковиною єдиної незалежної держави. Було прийнято звернення до угорського уряду, яке полягало у вимозі захисту прав та інтересів закарпатських українців та розширення їх представництва в угорському парламенті.

Державний переворот у Києві і прихід до влади Павла Скоропадського спричинив занепокоєння серед галицько-українського проводу. Непевність ситуації в Українській Державі, загроза її суверенітету ставила під питання реалізацію Берестейського договору. Делегація Президії УНР у складі Євгена Петрушевича та Євгена Левицького прибула до Берліна, де 24 травня 1918 р. мала перемовини з державним секретарем Німеччини Ріхардом Кюльманом. Українські парламентарі прагнули з'ясувати позицію німецького уряду щодо нової державно-правової ситуації в Україні. Вони заявили, що серед галицьких українців виникли побоювання, що Берестейський договір, у реалізації якого вони зацікавлені, є під загрозою. Німецький посадовець запевнив, що Німеччина виступає за відбудову Української Держави, тому переворот 29 квітня не свідчить про зміну німецької політики щодо України. Її державна самостійність буде гарантована, а Берестейський договір буде дотриманий. Щодо Галичини, то, на думку німецького міністра, – це внутрішня справа Австрії [121, с. 129].

Восени 1918 року стало очевидним, що Австро-Угорщина та Німеччина програють війну. «Роблячи спробу врятувати монархію цісар Карл I 16 жовтня 1918 року видав Маніфест про перетворення Австро-Угорщини на федеративну державу. Народи Австрії отримували право на створення власних національних парламентів» [152, с. 205]. У зв'язку з появою Маніфесту перед українськими політичними та парламентськими колами постало питання про створення тимчасового органу, з допомогою якого можна було мирним шляхом перебрати владу у свої руки.

В умовах глибокої державної кризи 18–19 жовтня 1918 року у Львові Українська парламентська репрезентація скликала збори всіх українських депутатів австрійського парламенту, галицького і буковинського крайових сеймів, українських єпископів та по 3 представники від українських політичних партій Галичини і Буковини [29]. Ці збори оголосили про створення Української Національної Ради – Конституанти «тієї частини українського народу, що живе в австро-угорській монархії, на цілій його етнографічній

території» [103, с. 42]. На них було обрано Українську Національну Раду як представницький орган українського населення Австро-Угорщини.

На порядку денному постало питання про формування тимчасового сейму, який би мирним і законним шляхом перебрав владу. Ядром Української Національної Ради стали українці віденського парламенту, які залучили до організаційної роботи всіх сеймових послів із Галичини та Буковини, чотирьох представників галицьких партій — національно-демократичної, радикальної, християнсько-суспільної та соціал-демократичної, буковинських партій — національно-демократичної, соціал-демократичної і радикальної, а також посланців академічної молоді [95, с. 25].

Вкрай важливим завданням на етапі формування Української Національної Ради було забезпечити максимальне представництво від усіх етнічних західноукраїнських земель, що належали до Австро-Угорської імперії. В цьому контексті найбільш проблемним моментом виглядало долучення до загального державотворчого процесу представників Закарпаття, яке знаходилося під тотальним угорським пануванням. Саме Є. Петрушевич був тим політиком, який розумів усю важливість вирішення цього завдання та докладав чимало зусиль, щоб Українську Національну Раду поповнила і закарпатська делегація. Забезпечити легітимність правотворчої діяльності майбутнього парламенту, на думку Є. Петрушевича, можливо було лише залучивши до його роботи народних обранців зі Східної Галичини, Буковини та Закарпаття.

Цілком закономірним виглядає той факт, що в таких надзвичайно складних політичних обставинах Головою Української Національної Ради було обрано Євгена Петрушевича. Було прийнято Статут Української Національної Ради, згідно з яким вона отримала право: «а) виконати в хвили, яку признає за відповідну іменем українського народу Австро-Угорської монархії, його право самоозначення та рішити про державну судьбу всіх областей сим народом заселених; б) предприняти всі постанови та заходи репрезентивного, законодавчого та адміністративного характеру, щоб своє рішення перевести в

життя» [88, с. 113–116]. Даний статут, безперечно, був прийнятий за ініціативою Є. Петрушевича та був підготовлений із врахуванням усіх правових особливостей тієї політичної ситуації, яка склалась. Будучи фаховим юристом, Є. Петрушевич усвідомлював усю важливість правового підґрунтя оформлення та реалізації національної ідеї та впровадження правових засад політичної діяльності.

До Львова 19 жовтня прибули «мужі довір'я» від політичних сил усього краю і приєдналися до зібрання. Перед з'їздом «мужів довір'я» виступив Євген Петрушевич, котрий обґрунтував прийняті 18 жовтня рішення. Євген Петрушевич сказав відомі слова: «Самими голосливими заявами і протестами, самим пасивним чекання на ласку світу український нарід нічого не досягне, коли не докаже своєї волі до державної незалежності активною боротьбою» [75, с. 190].

19 жовтня Українська Національна Рада у своєму Маніфесті задекларувала утворення з українських земель Австро-Угорщини Української Держави, до складу якої мали увійти Східна Галичина, Північно-Західна Буковина та Закарпаття.

21 жовтня 1918 року Є. Петрушевич фактично проголосив про створення незалежної держави на західноукраїнських землях: «Ми проголосили свою державу...» [118;182]. Потім голова парламентської репрезентації розкрив зміст Статуту новоствореної Української Народної Ради, який присутні одноголосно схвалили.

Українська Національна Рада зобов'язувалась найближчим часом прийняти конституцію новоутвореної держави. У конституції мали гарантуватись такі демократичні принципи, як: загальне, рівне і безпосереднє виборне право за таємного голосування та пропорційного представництва усіх народів держави. Національні меншини мали отримати своїх представників й у виконавчих органах влади. На міжнародній арені українська держава мала самостійно захищати свої інтереси через повноважних представників [99, с. 30].

Незважаючи на протести більшості делегатів, Українська Національна Рада звернулась до австрійського уряду про затвердження прийнятих Радою рішень. Фактично Українська Національна Рада взяла курс на легальний та мирний перехід влади до представників українського народу. У дебатах впродовж 12 годин обговорювалось питання злуки всіх українських земель в єдину державу. Але перемогла думка Української парламентської репрезентації, що цієї справи не можна вирішувати через непевний стан держави на Наддніпрянській Україні та невирішення Антантою австрійського питання [144, с. 509]. Таку ж позицію підтримав і Національний Союз у Києві, який готував повстання проти гетьмана П. Скоропадського, та низка політичних діячів із Наддніпрянщини (В. Липинський та ін.). За негайну злуку обох частин України в єдину державу виступали соціал-демократи, радикали, студенти, представники легіону Українських Січових Стрільців та деякі націонал-демократи. Більшість учасників Конституанти утворила «Комітет з'єднання українських земель» і прийняла рішення направити в Київ делегацію для вирішення питання об'єднання [110, с. 175]. Прийняті Національною Радою рішення підтримали представники духовенства. Після цього Українська Національна Рада провела наради, на яких створила три Делегатури з функціями вищих органів влади: 1) Галицьку – під керівництвом К. Левицького; 2) Буковинську – під керівництвом О. Поповича та Віденську, яку очолив Є. Петрушевич. Віденська мала вести усі юридичні та організаційні справи передачі влади з боку австро-угорського уряду представникам Української держави і керувати діяльністю галицької і буковинської делегатур, а також налагодити добрі відносини з представниками інших держав. Галицька і буковинська делегатури мала вести всі справи в краю [73, с. 432–433]. Була також обрана Президія Національної Ради, яка представляла Раду в період між сесіями [98, с. 34].

На делегації у Відні, Львові та Чернівцях покладалися обов'язки здійснення необхідних політичних кроків перед відповідними австрійськими

органами з метою задоволення українських вимог. Найбільша надія покладалася на віденську делегацію.

Процес розпаду Австро-Угорщини розпочався так швидко, що Українська Національна Рада до потреб часу не встигала контролювати ситуацію. Старше покоління галицьких політиків, вихованих в дусі австрофільства, до останніх днів існування імперії бажали передачі влади з рук офіційних австрійських властей, хоч в цей час було проголошено незалежність Угорщини, Чехословаччини, Сербо-Хорвато-Словенської держави. Позицію Української Національної Ради найбільш повно відображено у словах Л. Цегельського: «якби Австрія розпалась, ми б були рішені і приготовані проголосити нашу самостійну державу, готову на евентуальну злуку з Великою Україною. Якби вона врятувалась, ми б входили в її федеративну злуку» [232, с. 33]. Але навіть після маніфесту Карла українські галицькі політики продовжували активно дискутувати «про федерацію чи сполуку з Австрією» [89, с. 112]. Такі дискусії були характерною особливістю галицького політикуму, який намагався шукати шляхи оптимальної моделі державно-правового розвитку.

РОЗДІЛ 2 РОЛЬ ЄВГЕНА ПЕТРУШЕВИЧА В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВО- ТА ПРАВОТВОРЕННІ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

2.1 Політико-правові засади становлення та формування Західноукраїнської Народної Республіки у контексті державотворчих та правотворчих поглядів Євгена Петрушевича

Протягом століть починаючи від мудреців і закінчуючи науковцями сьогодення питання знання власної історії займало центральне місце, адже історія є основою життя, яка призначена прийти на допомогу новим поколінням і допомогти уникнути минулих помилок. Для даного дослідження за приклад було взято одну з таких сторінок історії, а саме аналіз державно-правових аспектів виникнення і діяльності Західноукраїнської Народної Республіки. Історія здобуття незалежності 1991 року сягає своїми коріннями саме з державотворення Західноукраїнської Народної Республіки.

Констатуємо, що із розпадом Австро-Угорської монархії головним чинником державотворення стає побудова на західноукраїнських землях демократичної правової держави республіканського типу. В середовищі українського політикуму домінувала ідея створення парламентської республіки, яку вітчизняні політичні діячі вважали найефективнішою та найоптимальнішою моделлю становлення та розвитку національної державності.

В надзвичайно короткий термін, знаходячись фактично в стані війни, Українська Національна Рада ініціює прийняття низки законодавчих актів, які закріплюють не тільки головні засади державо– та правотворення в Західноукраїнській Народній Республіці, але й спрямовується на вирішення надважливих питань суспільно-політичного, фінансово-економічного розвитку. Головну роль у законодавчому процесі відіграли конституційні проекти, в розробці яких активну участь приймав президент Західноукраїнської Народної Республіки Євген Омелянович Петрушевич .

Порівнюючи етапи державотворення в період національно-визвольних змагань підавстрійської та підросійської України, відзначаємо більш консолідуючі та системні підходи у розбудові держави саме на західноукраїнських землях. Окрім доволі сильних національно-патріотичних ідей, даний факт пояснюється участю галицьких політиків та громадських діячів у роботі потужного європейського парламенту, виробленням ефективної моделі для ведення активної опозиційної парламентської боротьби проти польської більшості у галицькому сеймі, і, звичайно, єдності (чого не було у наддніпрянських політиків – авт.) у прагненні створити власну незалежну, демократичну, суверенну та правову державу.

Дослідження функціонування законодавства як регулятора упорядкування і регулювання суспільних відносин є важливим фактором для розбудови демократичної і правової держави. Становлення Західноукраїнської Народної Республіки мало величезне міжнародне та внутрішньо-національне значення. Законодавча діяльність останньої створила міцне підґрунтя для майбутнього відновлення Української держави. Але, на жаль, історичні надбання не до кінця досліджені та систематизовані, зокрема, це стосується законодавчої бази ЗУНР.

Упродовж останніх років в західноукраїнському політикумі все частіше велись активні дискусії про те, якою повинна бути майбутня держава. Австро-Угорська імперія доживала останні дні і в тому, що українська нація таки отримає своє законне право на утворення власної держави уже не було сумнівів. Ідеї автономії та федералізму достатньо чітко трансформуються у створення незалежної, суверенної, правової, демократичної держави із чітким поділом на законодавчу, виконавчу та судову владу. Головним чинником державотворення на західноукраїнських землях стає розбудова правових засад функціонування усіх гілок влади та ефективний розвиток парламентаризму як основи розвитку сучасної, демократичної та правової держави на західноукраїнських землях.

В контексті різноманітних політичних дискусій щодо вибору моделі форми правління ідея побудови парламентської республіки ставала домінуючою в західноукраїнських політичних колах. Більшість політиків та громадських діячів вважала її оптимальною моделлю становлення і розвитку національної державності та ефективною формою правління після розпаду Австро-Угорської монархії. Таку концепцію підтримував і Євген Петрушевич, який володів великим парламентським досвідом, а також лобіював створення ефективних управлінських інституцій. Саме за ініціативи Є. Петрушевича у жовтні 1918 року на західноукраїнських землях після розпаду Австро-Угорської монархії був утворений перший офіційний державний орган, що виконував функції парламенту, – Українська Національна Рада. Головою УНРади був обраний Євген Петрушевич – очільник уже існуючої тоді й створеної ще в форматі австрійського парламенту Української Парламентської Репрезентації.

Однак через складні політичні обставини та «у зв'язку із загрозою поляків захопити владу у краї, під керівництвом Центрального Військового Комітету у ніч на 1 листопада здійснено збройне повстання у Львові, в Галичині й Буковині, в результаті якого влада перейшла в руки українського народу» [40, с. 83].

В умовах українсько-польського протистояння Українська Національна Рада звернулася 1 листопада 1918 року до народу з відозвами «До населення м. Львова» та «Український народе», в яких йшлося про те, що Українська Національна Рада проголошується як найвищий державний орган Української держави на землях колишньої Австро-Угорщини.

Національна Рада проголосила, що Галичина, Північна Буковина і Закарпаття, які «творять цілісну українську територію, уконститутовуються... як українська держава» та постановила виробити її конституцію» [29]. На думку Є. Петрушевича, слід було негайно зайнятись активною та плідною законотворчою діяльністю задля забезпечення державного суверенітету та в екстреному порядку прийняти низку нормативно-правових актів, які повинні були стосуватись національної безпеки держави.

Щоправда, варто зазначити, що, незважаючи на фактичне об'єднання Східної Галичини, Буковини та Закарпаття в єдину державу, епіцентром усіх державо- та правотворчих процесів на західноукраїнських землях була Східна Галичина. Ні Буковина, ні Закарпаття так і не змогли повноцінно влитись у формування суверенної Західноукраїнської Народної Республіки.

Українська визвольна боротьба на Буковині тривала короткий час. Делегати Буковини взяли участь 18–19 жовтня 1918 р. у створенні УНРади. Українські політичні представники на зборах 25 жовтня створили у Чернівцях Український Крайовий Комітет, – своєрідний парламент, що вважався за буковинську делегатуру УНРади. На великому зборі у Чернівцях 3 листопада 1918 р. за участю майже 10 тисяч учасників було висунуто вимогу злуки Буковини з Україною. 6 листопада 1918 р. Крайовий Комітет перебрав владу в українській частині Буковини, а президентом краю було проголошено Омеляна Поповича. Помірковані румунські послы на чолі з А. Ончулом погоджувалися на поділ Буковини на українську і румунську частини. Однак група Я. Флондора викликала війська з Румунії, які 11 листопада 1918 р. зайняли Чернівці, а згодом, незважаючи на опір населення, – решту Північної Буковини. Після цього спішно скликаний румунами «Генеральний Конгрес 1 Буковини» проголосив 28 листопада 1918 р. злуку Буковини з Румунією. На мирних конференціях в Сен-Жермені та Севрі (10 серпня 1920 р.) Буковину визнано за Румунією. Проти окупації румунами Буковини протестували представники ЗУНР, УНР і УРСР [39, с. 98].

Незважаючи на те, що Буковина, де-юре, увійшла до ЗУНР, де-факто, її територія не становила формальної єдності з іншими західноукраїнськими землями та була фактично окупована із перших днів проголошення Західноукраїнської Народної Республіки на територіях Східної Галичини, Буковини та Закарпаття.

Практично аналогічна ситуація склалась і в іншому регіоні – закарпатському. «На Закарпатті після розвалу Австро-Угорщини утворилися народні ради, які здебільша стояли за приєднання до України. У Хусті «Собор

Русинів» — 400 делегатів під керівництвом Михайла і Юлія Бращайків – 21 січня 1919 р. виявили волю приєднатися до УНР. 8 травня 1919 р. представники рад з Ужгороду, Хусту й Пряшева утворили Центральну Народну Руську Раду, яка проголосила об'єднання Карпатської Русі з Чехо-Словаччиною. На це рішення значний вплив мала закарпатська еміграція в США, яка вела переговори з Томою Масариком і чехо-словацькими представниками. Більшість представників закарпатських емігрантів висловилося за приєднання Закарпаття до федеративної республіки чехів і словаків. Сен-Жерменським договором 10 вересня 1919 р. мирна конференція санкціонувала приєднання Закарпаття до Чехо-Словаччини, а також апробувала його автономний статус» [39, с. 98].

Однак діяльність Української Національної Ради та безпосередньо Євгена Петрушевича завжди базувалась на загальнодержавних позиціях, що полягали у врахуванні інтересів усіх території, що належали до Західноукраїнської Народної Республіки. Саме тому усі рішення, які приймав уряд ЗУНР та Українська Національна Рада, враховували інтереси усіх західноукраїнських земель.

Згідно з розпорядженням Української Національної Ради 1-го листопада в усіх місцевостях старі органи влади і управління належало ліквідувати. Замість цих слід було утворити шляхом виборів нові, українські [27, арк. 24–26]. До прийняття своїх законів на території Української держави тимчасово оголошувалось чинним попереднє (австрійське) законодавство, якщо тільки воно не суперечило засадам української державності [30].

Така позиція українських законодавців була абсолютно виправданою та логічною як з точки зору правового вирішення, так і в аспекті тих політичних обставин, які виникли на початку листопада 1918 року.

9 листопада 1918 року на засіданні Національної Ради визначено назву Української держави – Західноукраїнська Народна Республіка, до складу якої, крім Східної Галичини, належали Північна Буковина і Закарпаття, тобто землі колишньої Австро-Угорської монархії, населені українцями. Того ж дня Українською Національною Радою був сформований вищий орган виконавчої

влади держави – Державний Секретаріат на чолі з Костем Левицьким, який активно приступив до будівництва своєї держави. Окрім того, він зобов'язувався «вжити всіх необхідних заходів для з'єднання всіх українських земель в одну державу, не ізолюватися від вже існуючої на сході української держави, шукати шляхів для утворення єдиної соборної української держави, до об'єднання всіх українських земель, всього українського народу» [67, с. 49].

Головні засади державо- та правотворення в Західноукраїнській Народній Республіці були зазначені у «Тимчасовому основному законі про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» від 13 листопада 1918 р. Це був перший основний закон Західноукраїнської Народної Республіки, який виконував роль конституції.

Цей нормативно-правовий акт передбачав не тільки сам факт утворення Західноукраїнської Народної Республіки, але й чітко регламентував кордони держави. До складу ЗУНР належали етнічні українські землі колишньої Австро-Угорської монархії, зокрема Східна Галичина, Буковина та Закарпаття. Вища законодавча влада в державі належала Українській Національній Раді, принаймні до скликання Всеукраїнських зборів, уся повнота виконавчої влади належала Державному Секретаріату.

Впродовж короткого періоду завдяки ефективній діяльності Української Національної Ради та її голови було прийнято низку нормативно-правових актів, які визначали і регламентували діяльність органів державної влади та управління Західноукраїнської Народної Республіки. Надзвичайно важливим був закон «Про тимчасову адміністрацію областей Західноукраїнської Народної Республіки», який прийняла Українська Національна Рада 16 листопада 1918 року. «Даний закон з рядом інших правових актів став основою створення дієвого державного апарату та чіткої виконавчої вертикалі, підзвітності нижчих органів влади вищим і контролю виконання прийнятих рішень» [61, с. 10]. Фактично були визначені правові засади організації органів державної виконавчої влади ЗУНР та органів місцевого самоврядування.

Варто зазначити, що у складі як першого, так і другого уряду ЗУНР було дуже багато правників, які були керівниками галузевих відомств, а також обіймали вищі адміністративні посади в органах державної виконавчої влади та місцевого самоврядування. Це була чітка позиція керівництва держави та зокрема Є. Петрушевича, який розумів необхідність фахової правової підготовки для успішної та ефективної роботи вищих управлінських кадрів. З ініціативи Є. Петрушевича було запроваджено організацію низки різноманітних курсів підготовки спеціалістів із різних галузей народного господарства, охоплюючи правову, фінансову та банківську сфери. Не залишив своєю увагою Є. Петрушевич і військову підготовку, яку вважав пріоритетною, особливо в умовах польської агресії на західноукраїнські землі.

Українсько-польське протистояння не сприяло планомірному процесу розбудови національної державності, вносячи у державотворчі процеси суттєві корективи. Фактично, перебуваючи у стані війни, провід ЗУНР загалом та Є. Петрушевич зокрема були змушені все частіше застосовувати дипломатію, як засіб відстоювання права на власну державу. Однак позиція лідерів держави щодо збереження власної незалежності завжди була незмінна – жодних політичних чи територіальних поступків полякам. Показовим у цьому контексті є позиція лідера ЗУНР – Є. Петрушевича. Так, у середині листопада 1918 року польська сторона намагалась запропонувати мирні переговори з урядом ЗУНР з огляду на безперспективність ведення бойових дій з боку української сторони. Адже було відомо, що Польщу підтримували країни Антанти, зокрема Франція. Польський міністр Галецький запропонував заключити мирний договір на тих умовах, що Східна Галичина повинна була цілком належати до Польщі. Особливим цинізмом такого «мирного плану» були гарантії національного, культурного та господарського розвитку українського населення краю. Були запропоновані свободи і дотримання освітніх та релігійних права українців, а також місцеве самоврядування з українською більшістю в представницьких органах влади на місцях. На такі умови «миру» президент Петрушевич встав від стола і заявив: «Ваш уряд навіть не пропонує Українцям територіальну

автономію, ба навіть не культурно-національну автономію, а трактує Східню Галичину з українським народом, як якусь Познаньщину... І далі не може розмовляти про перемир'я на таких умовах польського уряду» [169, с. 78].

Є. Петрушевич, будучи досвідченим політиком і грамотним юристом, усвідомлював ту політичну ситуацію, яка склалась, і розумів необхідність внесення змін до статуту Української Національної Ради, котра повинна була взяти на себе усю політичну відповідальність перед українським народом. «4 січня 1919 року Українська Національна Рада прийняла закон «Доповняючий статут Української Національної Ради», де було вказано, що згідно зі статтею 4 свого статуту Українська Національна Рада обирає Президію в складі Президента і 4-х заступників Президента» [14, с. 3]. На виконання цього закону після проведених виборів Президентом Української Національної Ради було знову обрано Є. Петрушевича. Цього ж дня було прийнято й інші закони: «Про Виділ Української Національної Ради», «Про оповіщення законів і розпорядків», «Про незайманість членів Української Національної Ради».

Враховуючи широкий спектр нагальних проблем, які потрібно було вирішувати оперативно, Є. Петрушевич розробив стратегію діяльності Української Національної Ради на найближчі місяці. Так, «було вибрано цілий ряд комісій для напрацювання різних законів (про земельну реформу, про устрій держави, про організацію армії, про вибори майбутньої Законодатної ради, про права національних меншин і т. д.). Обговорено та вирішено такі важливі справи, як злука з Великою Україною, присутність представників на святі злуки і т. зв. Трудовому конгресі у Києві, переговорах з Антантою і з Польщею тощо» [233, с. 208].

Така широкомасштабна законотворча діяльність УНРади змусила президента ЗУНР Є. Петрушевича шукати способи оптимізації законодавчого процесу та застосувати певні нововведення в діяльності вищих органів державної влади.

Для налагодження більш ефективного законодавчого процесу УНРада створила постійний керівний орган – Виділ УНРади. Виділ – колегіальний

керівний орган, що виконував «окремі функції глави держави» [170, с. 68]. Ініціатором створення такого органу був саме Є. Петрушевич, який мотивував своє рішення неможливістю Української Національної Ради проводити регулярні засідання, як того вимагав час. Виділ ставав тим органом, який виконував законодавчі та виконавчі функції державної влади. В умовах воєнного часу таке рішення, на нашу думку, було абсолютно правильним та виправданим, оскільки парламент позиціонувався як чисельний орган, який не здатний проводити регулярні засідання, як того вимагали обставини.

Утворення Виділу було ще одним кроком, який позбавляв Президента УНРади усієї повноти влади. Саме Виділ, отримавши суверенні права глави держави, призначав уряд, який ніс відповідальність за внутрішню та зовнішню політику держави [121, с. 161].

Аналізуючи такі реформаторські кроки Є. Петрушевича, констатуємо той факт, що політик був абсолютно позбавлений амбіцій щодо узурпації влади в одних руках. Свідченням цього є, безперечно, непереборне бажання президента УНРади створити таку державну модель, яка б дозволила на найвищому рівні проводити широкомасштабні реформи в Західноукраїнській Народній Республіці та за будь-яких умов захистити її державний суверенітет.

Якщо проаналізувати більш детально державно-правовий статус вищих представницьких органів влади Західноукраїнської Народної Республіки, то слід відзначити, що офіційно як на президента Української Національної Ради на Є. Петрушевича покладалися репрезентативні функції голови держави. Володіючи високою політичною культурою, вмінням впливати на перебіг подій, маючи неабиякий парламентський досвід, він зумів УНРаду перетворити на справжній парламент, який працював на засадах демократизму. «Українська Національна Рада працювала як справжній європейський парламент. Велика кількість членів УНРади мали досвід парламентської роботи в австрійському парламенті, галицькому та буковинському сеймах. Засідання УНРади були зазвичай відкритими, що давало можливість бажаючим вільно їх відвідувати» [232, с. 216].

Утворення Виділу Української Національної Ради аж ніяк не применшує чи перекреслює всі самостійні напрацювання УНРади в законодавчій сфері, оскільки впродовж менш як півроку в Західноукраїнській Народній Республіці була прийнята низка надважливих нормативно-правових актів у різних сферах забезпечення життєдіяльності держави: суспільно-політичній, фінансово-економічній та ін.

УНРада на трьох станиславівських сесіях (2–4 січня, 4–5 лютого, 25 березня – 15 квітня 1919 р.) опрацювала низку необхідних законів, які регламентували суспільно-політичне й економічне життя, заклали правову базу держави й відповідали прагненням народних мас, завдяки чому вдалося уникнути гострих соціальних конфліктів [140, с. 322]. Безперечно, роль Євгена Петрушевича у вирішенні цих надважливих і нагальних питань була визначальною.

Маючи величезний авторитет у середовищі українського політикуму та значний парламентський досвід, Є. Петрушевич на одному із засідань парламенту виніс на розгляд кілька важливих для вирішення проблем, а саме: чітке визначення основних напрямів подальшої політики ЗУНР, визначення із пріоритетами державної політики, вибір союзників та виявлення ворогів Української держави. Вирішення цих ключових завдань повинно було забезпечити в подальшому існування незалежної та суверенної держави. Щодо правового розвитку, то тут Є. Петрушевич відстоював чітку та ефективну роботу законодавчої гілки влади, а також плідну взаємодію виконавчої влади з органами місцевого самоврядування, закріплену юрисдикційно.

Політико-правові погляди Петрушевича виявлялися безпосередньо в діях, зокрема в прийнятті низки важливих законів, які покращували суспільно-політичне й економічне життя. Була закладена демократична правова база держави, яка стала відображенням прагнень та інтересів народу. Лідер подбав про неповторення долі Наддніпрянщини, а також про те, щоб в ЗУНР не було анархізму, отаманщини та інших деструктивних явищ, смертельно небезпечних для молодих держав [109, с. 42]. Це ще раз підкреслює його відповідальність

перед українським народом та демонструє кращі зразки європейської політичної та правової думки і потужну стратегію державного розвитку.

Одним із першочергових завдань, які стояли на порядку денному перед Українською Національною Радою, було вирішення питання об'єднання з Українською Народною Республікою. Ідея злиття двох держав українського народу мала надзвичайно важливе значення з точки зору демонстрації єдності української нації та непереборного бажання відстояти власну незалежність, про що неодноразово заявляв Президент та лідер Західноукраїнської Народної Республіки.

Після одноголосного прийняття Ухвали про злуку президент Української Національної Ради Є. Петрушевич сказав: «Ухвалений закон полишиться в нашій історії одною з найкращих сторінок... Сьогоднішній крок піднесе нашого духа і скріпить наші сили. Від сьогоднішнього дня існує тільки одна Українська Народна Республіка. Нехай вона живе!» [177, с. 173]. Такі слова промовисто говорять самі за себе, адже демонструють державницькі погляди та ідею єдності української нації і реалізації державного та національного суверенітету.

Щоправда, складна політична ситуація навколо української держави змушувала вітчизняних лідерів доволі часто змінювати акценти та корегувати дії щодо забезпечення державотворчих потуг. Не виключенням був і Є. Петрушевич, який, будучи досвідченим політиком, розумів можливі негативні наслідки Злуки ЗУНР та УНР. Його скептицизм пояснює біограф президента УНРади о. Ізидор Сохоцький: «Петрушевич передбачував, що побідна Антанта не визнає існуючої вже Української держави з пімсти за заключення нею Берестейського договору з німцями... Як пізніше виявилось, думки д-ра Петрушевича були правильні» [165, с. 65].

Однак важко переоцінити усю важливість та значущість події, до якої так прагнули усі попередні покоління українців. 22 січня 1919 року на Софійській площі у Києві було урочисто проголошено Ухвалу Української Національної Ради та Універсал Директорії про соборність. Універсал не деталізував правові особливості злуки, а оголошував, що реалізація об'єднання буде здійснюватися

згідно з умовами, означеними в ухвалі УНРади від 3 січня 1919 року. Трудовий Конгрес України 23 січня 1919 року ратифікував Акт соборності.

Після законодавчого закріплення об'єднання УНР та ЗУНР національне державотворення у Східній Галичині повинно було б здійснюватися у форматі автономної області. Західноукраїнське керівництво з власної ініціативи і в офіційних документах почало використовувати назву цієї автономії – Західна Область Української Народної Республіки (ЗОУНР). Однак на практиці, реальних змін з організації законодавчої та виконавчої влади в ЗОУНР не відбулося [121, с. 167].

Обидві частини єдиної держави, незважаючи на зміну державно-правового статусу ЗУНР та деяку реорганізацію вищих урядових структур, продовжували діяти фактично незалежно одна від одної. Це було зумовлено певними розбіжностями, про які йшлося згодом.

Зміни в соціально-економічному та політичному житті нової держави активізували діяльність західноукраїнських партій. Відбулися численні з'їзди цих партій у Станіславі. Найбільшою і найвпливовішою партією залишалась Українська Національно-Демократична партія, яка 28-29 березня 1919 року провела свій надзвичайний з'їзд. На з'їзді виступили важливі члени партії, а саме: Є. Петрушевич (ним була запропонована нова назва партії – Українська Народно-Трудова партія), Р. Перфецький, К. Левицький, Т. Старух, О. Попович, Т. Окуневський, О. Марітчак, І. Куровець та ін. [149]. Було прийнято нову програму партії, у якій разом із попередніми принципами щодо приватної власності, побудови демократичної держави були вже нові – «вивласнення земель великих посіlostей, усупільнення здатних до роботи галузей промислу» та питання соціального захисту населення [28, арк. 1–8]. Під впливом рішень з'їзду Українська Національна Рада у березні-квітні 1919 року прийняла закони про земельну реформу, громадянство та ін. Українська Народно-Трудова партія посідала 2/3 місць серед 150 членів Української Національної Ради, велика кількість членів партії перебувала у складі Державного Секретаріату та дипломатичних представництв [239, с. 104].

У перші місяці після злуки Є. Петрушевич та Українська національна Рада зосередили свою увагу на створенні законодавчої бази ЗУНР, адже факт об'єднання вимагав швидкої адаптації до норм чинного законодавства Української Народної Республіки. Надзвичайно важливим у цьому контексті завданням проводу ЗОУНР було проведення виборів у новообраний парламент.

УНРада 15 квітня 1919 р. ухвалила закон про скликання Сойму ЗОУНР та закон про вибори до нього (виборчу ординацію). Загальне, без різниці статі, рівне, безпосереднє, таємне і пропорційне виборче право поширювалось на всіх громадян держави, яким виповнилось 20 років (послом міг бути обраний кожен громадянин 28-річного віку). Скликаний у червні 1919 р. однопалатний Сойм мав складатися із 226 послів: 160 українців (70,8% від загальної кількості парламентарів), 33 поляків (14,6%), 27 євреїв (11,9%) і 6 німців (2,7%) [121, с. 180].

Однак широкомасштабний наступ польської армії та подальша фактична окупація Східної Галичини у липні 1919 року завадила скликання парламенту ЗОУНР.

Низка зовнішніх та внутрішніх чинників зводила нанівець безперечні досягнення національної влади. Несприятлива зовнішньополітична кон'юнктура, військові невдачі армії УНР у боротьбі з більшовиками запроваджували ЗУНР у стан міжнародної ізоляції. Окрім того, навесні 1919 р. на території Східної Галичини були всі ознаки внутрішньої суспільно-політичної кризи: погіршення життєвих умов більшості населення, неузгодженість дій військових і цивільних властей, корупція серед посадових осіб. Відтак взаємини селянських мас із національною адміністрацією значно погіршились. Серйозною проблемою для реалізації проекту національної держави стала соціальна поляризація серед західноукраїнського руху. В умовах світоглядних змін і ліворадикальних впливів, яких зазнали ширші маси від початку Першої світової війни, проблема консолідації різних верств української спільноти погіршувала позиції ЗУНР в українсько-польській війні [121, с. 186].

Після нападу поляків на Галичину перед Є. Петрушевичем постав нелегкий вибір, який полягав у подоланні не тільки зовнішньої агресії, але й внутрішніх протиріч, які все частіше почали виникати між ЗОУНР і Директорією. Директорія не змогла створити сильної держави й армії, втратила майже всю свою територію і тепер сама очікувала допомоги від ЗУНР. Однак в кінцевому результаті було прийнято рішення вести спільні військові дії та надати допомогу армії УНР, об'єднавши її з Українською Галицькою Армією.

Незабаром між лідерами УНР та ЗОУНР почали виникати непорозуміння. Як пише історик Сидір Ярославин, соціалістичні «наддніпрянські керманичі», спираючись на галицьких соціал-демократів на чолі з С. Вітиком, почали проти Є. Петрушевича таку завзяту боротьбу, наче не було більшого ворога України від нього. Велася вона й у наддніпрянській пресі. Щоправда, зауважимо, коли до Кам'янця приїхала від радянського уряду делегація із пропозиціями до галичан перейти на бік Радянської влади і взамін за це запропонувала допомогу в боротьбі проти Польщі, у визволенні Галичини Є. Петрушевич навіть не побажав із нею зустрітись. Розходження між галичанами і наддніпрянцями виявилися також у ставленні до А. Денікіна, з яким перші під впливом Антанти готові були порозумітися, а УНР воліла знайти компроміс із Польщею або більшовиками. 24 вересня 1919 р. обидва уряди УНР і ЗУНР все-таки дійшли до згоди і видали спільну декларацію про боротьбу з Денікіним [177, с. 126]. Отже в деяких міждержавних стосунках злука таки реалізувалася. Євген Петрушевич увійшов до складу Директорії, а Симон Петлюра неодноразово брав участь у засіданнях Державного Секретаріату.

Взаємовідносини між керівництвом УНР та ЗУНР наприкінці 1918 р. – у першій половині 1919 р. мали складний і суперечливий характер. Кожна зі сторін була зацікавлена в об'єднанні, але мали різні на це міркування. Важливу роль у проголошенні об'єднання відіграли соборницькі настрої українського населення Галичини. Незважаючи на вибіжувальну позицію західноукраїнського політичного проводу, злука ЗУНР і УНР була юридично зафіксована. Слабкими сторонами злуки були недосконалість політико-

правових умов і неоднозначне трактування обома сторонами реалій і перспектив об'єднання. Керівники УНР і ЗУНР уникали чіткої правової регламентації злуки щодо розподілу владних повноважень. Юридична недосконалість актів об'єднання давала можливість обом сторонам самостійно діяти в зовнішньополітичному напрямі [122, с. 349].

Період багаторічного перебування українських земель у складі двох імперій не пройшов «даремно». Це позначилось і відобразилось як в ментальності народу, так і способах політичної боротьби, а також поглядах на майбутнє Української держави. Незважаючи на непереборне бажання творити спільну власну державу, в середовищі українських політиків дедалі частіше починають виникати певні суперечності щодо реалізації процесів державо– та правотворення.

Дедалі виявлялася різниця в уявленнях про внутрішню і зовнішню політику номінально соборної держави, в якій ЗУНР продовжувала зберігати не лише широку автономію, а й фактичну непідвладність, мала всі паралельні структури влади з власного політикою. Якщо Є. Петрушевич орієнтувався на Антанту, підтримуваний нею білий рух на чолі з А. Денікіним, то С. Петлюра, зазнавши фіаско у стосунках з інтервенціоністським корпусом Антанти й командуванням Добровольчої армії, порятунком УНР вбачав у союзі з Річчю Посполитою, що за жодних обставин не погоджувалася на збереження державності на західноукраїнських землях, вважаючи їх польськими [159, с. 338].

Є. Петрушевич мав усі підстави бути розчарованим тією політикою, яку проводив уряд Української Народної Республіки, вважаючи її непослідовною, а подекуди навіть антиукраїнською. Дії очільника Директорії С. Петлюри не піддавались жодній критиці та часто суперечили розбудові єдиної для всіх українських земель незалежної Української держави.

Аналізуючи військову та політичну ситуацію, яка склалася в ЗУНР наприкінці травня – початку червня 1919 року, Є. Петрушевич чудово усвідомлював можливість втрати незалежності під тиском польської воєнної

агресії. В таких умовах все частіше серед українських політиків загалу виникало прагнення «залізної руки», яка б у важкий воєнний час взяла на себе усю повноту влади і відповідальність за країну. Президент був змушений сконцентрувати владу у своїх руках, оскільки цього вимагала політична ситуація, яка виникла. З огляду на це Є. Петрушевич заявив про необхідність існування «постійно зорганізованого державного апарату» [17, с. 73], а відтак ним було постановлено здійснювати та реалізовувати свої повноваження через запровадження диктатури.

9 червня 1919 року у Бучачі зібрались члени Української Національної Ради, Виділ Української Національної Ради та Державний Секретаріат, де було прийнято рішення про проголошення Президента Української Національної Ради Є. Петрушевича Диктатором. Йому передавалась вся повнота влади як цивільної, так і військової: «...з огляду на вагу хвилі і небезпеку, яка грозить Вітчизні, для скріплення і одностайности державної влади Президія Виділу Укр. Національної Ради Західної Области УНР і Державний Секретаріат постановляють надати право виконувати всю військову і цивільну державну владу д-рови Євгенови Петрушевичови як уповноваженому Диктаторові» [99, с. 107; 195, арк. 5].

Рішення Виділу Української Національної Ради і Державного Секретаріату підтримала армія, населення та в основному правочентристські партії, які і надалі вбачали Є. Петрушевича чинним та найпотужнішим лідером держави.

Відзначаємо той факт, що Диктатор ЗУНР одразу включився в активну дипломатичну роботу, вимагаючи від ліги Націй дотримання прав українського населення на окупованих польськими військами території Східної Галичини. Хочемо навести приклад однієї з таких протестних нот, яка чітко відображає політичну ситуацію, що склалась та рішучість проводу ЗУНР та її лідера – Є. Петрушевича.

«До Найвищої Ради Альянтських і Заприязнених Держав у Парижі.
Відповідь на ноту з 25 червня 1919.

Дня 11 липня 1919 о 8 годині 15 минут ввечері польська воююча сторона переслала нам урядове рішення Найвищої Ради з 25 червня 1919 в такім текст: До Президента Української Республіки. [Далі в протесті Д-ра Є. Петрушевича наведений текст фальшивого оформлення рішення Найвищої Ради, яке вже ми цитували вище].

Ця нота містить, щоправда, признання, що Східня Галичина не належить до Польської Республіки, одначе в дійсності є вона страшним засудом для знищення мільйонів мешканців мирного українського й жидівського населення Східньої Галичини.

Передовсім стверджуємо з найбільшою рішучістю, що в Східній Галичині большевицьких банд не було досі і нема тепер, тільки навпаки, тут є дисциплінована Українська Армія, яка охороняє мирне населення Східньої Галичини на два фронти, я саме проти большевиків і проти Поляків, які звірством, в яким вони забулися супроти мирного українського і жидівського населення, багато разів перейшли большевицькі банди.

Про слушність цього твердження могли б делегати Найвищої Ради переконатися, коли б тільки в самім Львові в товаристві українських провідників відвідали ті льохи і погребі, де Поляки мучать голодом і важкими тілесними карами, тисячі українських священиків і учителів, також жінок, без різниці віку, без ніякої вини, все те, очевидно, в тій цілі, щоб винищити українське населення; далі, коли б ті делегати в товаристві українських перекладачів оглянули жидівську діляницю, в якій польське військо улаштувало страшний погром. Майже вся українська інтелегенція Львова є виарештувана, між ними також два урядові представники нашої Республіки: Д-р Студинський і Д-р Охримович.

Переслідування стають з кожним днем гостріші:

Дня 24 червня Поляки забрали всі мотори з української Ставропигійської друкарні так, що через те перестала існувати остання українська друкарня [у Львові]. Того самого дня арештовано українського посла В'ячеслава Будзинівського. У Львові заборонено всі українські часописи, а в Перемишлі

завішено часописи «Український Голос» і «Наш Голос». Друкарню Василян у Жовкві, зареквіровано, а бібліотеки й архіви ма-настиря Василян у Крехові забрано. Господарські і освітні товариства «Сільський Господар», «Союз Господарсько-Торговельних Спілок», «Просвіта», «Бесіда» і «Український Театр» у Львові закрито. Грошові депозити і склади насіння товариства «Сільський Господар» засеквестровано. Всім львівським банкам заборонено виплачувати українським клієнтам і фінансовим інститутам по більше як 4,000 корон. Поляки зареквірували українську гімназію, «Народний Дім», український духовний семінар, українську школу ім. Шашкевича і бурсу «Народного Дому». Реквізиції українських публічних будинків ведуться далі.

Тюрми переповнені Українцями, які терплять не тільки голод, але також найбільші муки. Арештованих б'ють і мучать, полонених ограблюють. На залізничім дворі [у Львові] побито в нелюдський спосіб інтернованого залізничого інженера Малішевського.

В громадським житті Українці позбавлені найпримітивніших прав; українська мова усунена зі всіх шкіл і урядів, навіть слово Україна є в дійсності забронене. З університету усунено всіх професорів і доцентів, які відмовилися від присяги польській державі, а така сама доля постигла всіх суддів, залізничих, поштових, фінансових і адміністративних урядовців.

Однаке все те, що Поляки витворюють у столиці, хоч яке воно страшне, зникає у порівнянні з польськими звірствами на провінції. Наприклад, у селі Черчі, рогатинського повіту, польські легіоністи його підпалили, ловили малі діти і кидали в палаючі доми.

Дріжить рука при описі цих подій, які можна доказати, цих злочинів, яких допускаються на мирнім населенні Східньої Галичини! ті, яким Найвища Рада дала мандат зробити зі Східньої Галичини Македонію. Найвища Рада дала той страшний мандат, не розслідивши перед тим відносин, не запитавши нас, корінних мешканців краю та представників жидівського населення, які мусять терпіти майже такі самі муки і звірства від Поляків, які не жахаються обливати живих людей бензиною і живцем палити.

Протоколи цих польських звірств посилаємо окремими кур'єрами, при чім зазначаємо, що в наших руках знаходяться оригінали наказів польських команд, де польським жовнірам приказується вбивати без пардону українських полонених.

Поляки систематично винищують усе українське. Вони палять або вивозять усі українські старинності і цінні документи. Між Жовквою і Креховом валялися на дорозі в болоті цінні книги з Еасиліянської бібліотеки. На наказ польських інспекторів мусіли учні приносити всі шкільні книжки в українській мові до громадського уряду, де їх окрема комісія палила. За уживання української мови б'ють Поляки всіх, навіть високо поставлені особи. Польські легіоністи обходяться по-звірськи з українськими родинами, особливо з дівчатами. Були випадки, як наприклад, у Винниках, де вони домагалися 5,000 корон окупі від одної української родини, щоб охоронити їх перед звірствами своїх товаришів.

Як верх усіх наведених злочинів польська воююча сторона повідомила нас урядово, що вона інтернувала всю українську інтелігенцію.

А Найвища Рада дала воюючій з нами стороні мандат до пацифікації краю, що є рівнозначне з його зруйнуванням.

Зазначаємо, що Поляки це наш історичний ворог, з яким боремося від століть, [а далі], що Польща, як держава, не має функціонуючого апарату і означених границь, отже не може вважатися упорядкованою державою. А однак Польщі дано мандат руйнувати наш цілий край, який останніми силами своїх синів захищає Європу перед большевизмом.

На основі принципу «*audiatur et altera pars*» (лат. – «хай буде вислухана також друга сторона» – авт.), просимо, щоб принайменше після проголошення присуду негайно вислано комісію, яка в товаристві наших делегатів могла би ствердити польські жорстокості, яких у такій мірі не могли би допуститися навіть большевицькі банди» [171, с. 61–63].

На перший погляд може здатись, що аргументи, наведені Є. Петрушевичем у протесті, позбавлені політичного змісту та не мають якоїсь

правової ваги. Однак саме польська окупація Східної Галичини була тим ключовим пунктом, який повинен був поставити під сумнів діяльність польської окупаційної адміністрації, та в кінцевому результаті вирішити Лігою Націй східногалицької проблеми на українську користь.

Директорія УНР не визнала диктатури, позбавила Є. Петрушевича членства в ній і утворила 4 липня 1919 року Міністерство справ Західної області УНР під керівництвом С. Вітика. Директорія через С. Вітика хотіла в Галичині здійснювати свою владу, яка раніше належала УНРаді та Державному Секретаріату. Міністерство справ Західної області УНР складалося з міністра, його заступника та чотирьох департаментів: товарообміну, фінансів, комунікацій та військового постачання, які очолювали представники Міністерства фінансів, народного господарства, шляхів, військової та загальної канцелярії Ради Народних Міністерств УНР [13, с. 2].

Є. Петрушевич, будучи прихильником республіканського парламентаризму, вважав, що диктатура повинна діяти тільки у разі надзвичайних ситуацій, під яким насамперед вбачав військовий стан. Вважаємо, що рішення про запровадження в Західноукраїнській Республіці інституту диктатора було абсолютно своєчасним та вірним. Воно характеризувало Є. Петрушевича як рішучого політика, лідера української нації, який в умовах воєнного стану бере на себе усю повноту відповідальності за державу та демонструє готовність до рішучих дій.

Варто зазначити, що диктатура запроваджувалась виключно на період фактичного ведення бойових дій, в умовах польської окупації краю. В час нормалізації внутрішньої та зовнішньої політичної ситуації, Є. Петрушевич зобов'язувався скласти свої повноваження диктатора, прийнявши одноосібне рішення. Цей факт засвідчує як усвідомлення політичної відповідальності за долю держави, так й адекватне розуміння політичної ситуації, яка склалась у зв'язку із польською окупацією Східної Галичини, а також із тією позицією, яку займали держави Антанти щодо вирішення східногалицького та українського питання загалом.

Для виконання диктаторських функцій Є. Петрушевич створив Колегію головноуповноважених і Військову канцелярію, які в практичній діяльності керувалися виключно його вказівками [56, с. 35]. Ґрунтуючись на Колегії головноуповноважених, Диктатор здійснював управління соціальною, фінансово-економічною та зовнішньополітичною діяльністю, що було відображено у численних законодавчих ініціативах та нормативно-правових актах. За допомоги Військової канцелярії Є. Петрушевич фактично приймав рішення щодо ведення оборони ЗУНР Українською Галицькою Армією, яка була абсолютно боєздатним військовим формуванням. Відзначаємо, що в середовищі українських військовиків Є. Петрушевич користувався значним авторитетом та сприймався політиком, який усіма можливими способами відстоює забезпечення обороноздатності країни та її державний суверенітет.

Щоб краще ознайомити галицьке військо із проголошенням диктатури та особою Петрушевича, газета «Стрілець» помістила його біографічний нарис, де було сказано: «Свій уряд вважає Диктатор тимчасовим. Про заміну диктатури іншою формою правління рішає згідна постанова бувшого Секретаріату й Диктатора, а колиб такої постанови годі було досягнути, то Виділ Української Національної Ради. Це погляди Диктатора на його владу, які поділяє й загальне населення Західної Области УНР, що тут усім відомо» [121, с. 211]. Безумовно, це є свідченням того, що Є. Петрушевич реально оцінював фактичний стан справ та усвідомлював в повній мірі політичну відповідальність за долю держави.

Цитуючи біографічний нарис, О. Павлишин наводить характеристику особи самого Диктатора, яка була розміщена там же. На нашу думку, у наведеній нижче цитаті яскраво виявляється уся сутність Є. Петрушевича як політика та державного діяча, котрий зумів стати справжнім національним лідером: «Це Європеець в кожному своїм ділі. Він ніколи не шукав дешевої популярності; мимо того, а може якраз для того має загальне поважання всіх, що коли-небудь мали з ним до діла – так українців як чужинців» [121, с. 211].

Аналізуючи правовий зміст запровадження інституту Диктатора, можна, звичайно, піддати гострій критиці такий крок, оскільки ця процедура так чи інакше передбачає певну узурпацію влади та встановлення контролю над усіма сферами державного управління в Західноукраїнській Народній Республіці. Хоча історія знає багато прикладів введення в дію диктаторських повноважень, які були виправдані з точки зору збереження власної державності та суверенітету.

Будучи фаховим юристом, Є. Петрушевич чітко усвідомлював певну неконституційність такого рішення. Як зазначає О. Павлишин, «Правова колізія цього акту полягала у тому, що надання надзвичайних повноважень не були передбачені конституційними законами ЗУНР» [121, с. 210]. Однак у праві існує виняток, коли глава держави, яким на той момент був Євген Петрушевич, мав повне моральне право вийти за межі Конституції, оскільки цього вимагала нагальна потреба в забезпеченні національної безпеки та оборони держави. Як показав подальший розвиток ситуації, необхідність запровадження диктатури в Західноукраїнській Народній Республіці була цілком виправданою, а обрання Є. Петрушевича диктатором лише підтвердило правильність такого кроку.

Особливо хотілося відзначити заслуги Є. Петрушевича в царині військового будівництва. Будучи Диктатором ЗУНР, своїм першочерговим завданням вважав створення боєздатної армії, яка б змогла стояти на варті державного суверенітету та дала відсіч окупантам. Як слушно з цього приводу зауважує діаспорний вчений І. Максимчук, «корисні наслідки цього показали швидко в славній чортківській офензиві Галицької Армії» [104, с. 161]. Слід констатувати, що Українська Галицька Армія практично 8 місяців стримувала наступ поляків, які переважали кількісно та були добре забезпечені, завдяки допомозі країн Антанти. Зазначимо, що успішні дії УГА, в тому числі були заслугою Є. Петрушевича – ініціатора багатьох реформ у військовому відомстві.

Уряд ЗУНР і військове міністерство на чолі з полковником Д.Вітовським усвідомлювало значимість духовної опіки вояків армії. Відтак, у процесі

розгортання військового будівництва утворюється чітка структура служби польового духівництва Галицької армії. Його організаційна схема була визначена Держаним секретаріатом військових справ (ДСВС) 1 січня 1919 р. у спеціальному наказі полковника Д.Вітовського «Організація духівництва Українського Війська», який був ініційований Преподобником ДСВС о. Миколою Їжаком і оприлюднений 4 лютого 1919 р. Зауважимо, що як і в інших галузях державотворчої роботи, у основу організації служби капеланів покладено зразки австрійської армії, оскільки досить значна частина священиків проходила службу у цісарському війську й мала досвід війни [40, с. 86-87].

Перед тим, як залишити Галичину, Диктатор уже розгромленої ЗУНР ще написав відповідь до Найвищої Ради Антанти на її рішення від 25 червня. Він просив, «щоби бодай після проголошення присуду негайно вислано комісію, яка в товаристві наших делегатів мала би ствердити польські жорстокості...». Водночас Петрушевич патетично заявляв: «український народ і його армія до останньої людини вестимуть боротьбу за свою державу проти польських наїздників, при чім закладаю протест проти мандату, даного польським розбійникам на знищення українського краю, стверджую, що відповідальність за наслідки того страшного присуду, виданого без переслухання обох сторін, впаде не на мене» [103, с. 179].

Оцінюючи здобутки в царині державо- та правотворення ЗУНР-ЗОУНР загалом та ролі у цьому процесі Євгена Петрушевича зокрема, відзначаємо, що провід української держави в цілому зумів забезпечити досить стабільне функціонування важливих сфер у житті країни. Були вибудовані головні принципи і засади існування та діяльності усіх інститутів держави. Створена чітка модель взаємодії центральних та місцевих органів державної влади. Усі три гілки влади діяли достатньо ефективно та функціонально, забезпечуючи розвиток держави у всіх сферах життєдіяльності. Важко не погодитись із думкою відомого історика Івана Лисяка-Рудницького, який зазначив: «Галичина 1918–1919 років – єдиний в новішій історії приклад українського державного правопорядку» [93, с. 119]. Ця теза підтверджує той факт, що

Західноукраїнська Народна Республіка увійшла в історію вітчизняного державо- та правотворення, а її лідер – Євген Петрушевич – в число найвидатніших політиків ХХ століття, ставши справжнім лідером української нації, яскравим виразником державницьких прагнень народу, який до кінця життя боровся за незалежність України.

У Західно-Українській Народній Республіці маємо переконливий приклад того, як національно-демократична течія стала провідним інтегруючим чинником в об'єднанні людей і здійсненні державної доктрини. Тобто взяла на себе роль, за висловом Михайла Грушевського, «національного обруча», який міцно скріпив усі верстви населення. Люди повірили політичній еліті ЗУНР і пішли за нею завдяки ясно сформульованим і прийнятим для них орієнтирам та цілям, ефективним, осмисленим діям щодо їх досягнення [77, с. 97].

Так Є. Петрушевич зумів, незважаючи на вкрай важку політичну ситуацію, консолідувати національно-визвольний рух у Східній Галичині та залишитись у керма держави в надважкі часи, які переживала Західноукраїнська Народна Республіка.

2.2 Утвердження демократичних стандартів державо- та правотворення в поглядах Є. Петрушевича

Євген Петрушевич належав до генерації європейських політиків, які сповідували кращі традиції світової політичної та правової думки. Ідеал побудови правової держави та громадянського суспільства, до якого прагнув Є. Петрушевич, завжди був пріоритетним завданням його життєвого світогляду.

Отримавши юридичну освіту в одному з кращих вузів Австро-Угорщини – Львівському університеті, – Є. Петрушевич здобуває той необхідний рівень знань, ту правову базу, які вплинули на державницькі погляди та формування національно-патріотичного світогляду. Як уже говорилося вище, з перших днів навчання він одразу ж долучається до діяльності громадських студій та гуртків,

в які об'єднуються національно свідомі українські студенти, усвідомлюючи важливість та необхідність популяризації серед населення українофільських поглядів.

Відзначаємо, що майбутній політик пройшов потужний правничий, громадський та політичний вишкіл, що дозволило йому стати справжнім державним лідером, провідником національно-визвольного руху на західноукраїнських землях.

Отримавши правничий фах, Є. Петрушевич одразу включився в активне громадсько-політичне життя Галичини, займаючи активну громадянську позицію. Потужна юридична практика, активна адвокатська діяльність надавала широке поле діяльності та створювала ґрунт для активної громадської діяльності. Незважаючи на певний супротив австрійської влади та значну пропольську опозицію у краї, Є. Петрушевич став ініціатором та фундатором створення мережі читалень «Просвіти», низки національних економічних інституцій, а саме: «Народня Торговля», «Дністер», «Сільський Господар», «Крайовий кредитовий Союз», «Крайовий ревізійний Союз», «Союз молочарських спілок», «Союз для збуту худоби», «Центро-Банк», «Ревізійний Союз Українських Кооператив», «Руська щадниця», «Карпатія», «Земельний Банк Іпотечний», кредитний кооператив «Віра», «Повітове товариство Кредитове в Сокалі» та інші; молодіжно-спортивних організацій «Сокіл» та «Січ».

Маючи такий безцінний досвід у веденні правничої, культурно-просвітницької та пропагандистської роботи, Є. Петрушевич достатньо впевнено увірвався в український політикум, будучи виразником прогресивних ідей національного державотворення.

Будучи прихильником автономістсько-федералістських ідей, які, до речі, були притаманні більшості галицьким політикам початку ХХ століття, Є. Петрушевич обирає шлях парламентаря, стаючи депутатом галицького сейму, а згодом й австрійського парламенту. Великий парламентський досвід,

безперечно, стає безцінним для політика, особливо, коли актуальним стає питання формування суверенної держави.

Порівнюючи етапи державотворення в період національно-визвольних змагань підавстрійської та підросійської України, відзначаємо більш консолідуючі та системні підходи у розбудові держави саме на західноукраїнських землях. Окрім доволі сильних національно-патріотичних ідей, такий факт пояснюється участю галицьких політиків та громадських діячів у роботі потужного європейського парламенту (австрійського рейхсрату – авт.), виробленням ефективної моделі для ведення активної опозиційної парламентської боротьби проти польської більшості у галицькому сеймі і, звичайно, єдності (чого не було у наддніпрянських політиків – авт.) у прагненні створити власну незалежну, демократичну, суверенну та правову державу.

Зважаючи на такі ідеали і сповідуючи ідеї національного державо- та правотворення, в листопаді 1918 року була утворена незалежна держава на землях Східної Галичини, Буковини та Закарпаття – Західноукраїнська Народна Республіка, яка стала яскравою сторінкою в біографії видатного українського політика Євгена Петрушевича та заклала головні принципи його державно-правових поглядів.

Особливість Західноукраїнської Народної Республіки полягає в тому, що вона зазнала більшого впливу з боку європейського державо- та правотворення, ніж решта України. Це було зумовлено штучним відокремленням Західноукраїнських земель від решти етнічної території, що стало проявом монархічних амбіцій того періоду [16, с. 235].

Важливу роль у процесі державотворення і формування нової молодії держави відіграла наявність у неї досвідченої політичної еліти – громадських та політичних діячів із необхідним державно-правовим досвідом. Саме тому західноукраїнські землі у своєму політичному і культурному розвитку вигідно відрізнялися від Східної України, що була під владою Російської монархії.

Є. Петрушевич разом зі своїми соратниками усвідомлював, що для створення міцної та сильної держави найперше необхідно було зайнятися

створенням і укріплення її зсередини – створити грамотну законодавчу та організаційну базу.

В цьому контексті провідна роль відводилась законодавчій гілці влади, яку представляла Українська Національна Рада, головою якої був Євген Петрушевич. Знаючи із середини усі проблеми держави, він розумів усю важливість того, щоб УНРада стала виразником думок усього народу, в якій би були представлені делегати з усіх країв як Східної Галичини, так і Буковини та Закарпаття. «Адже уже перші тижні повнокровної державотворчої діяльності Ради показали, що вкрай необхідно розширити її склад делегатами з місць, зробити її більш представницьким органом, наближеним до парламенту. З цією метою 15 листопада на засіданні УНРади було прийнято закон «Про доповнення складу Української Національної Ради делегатами від повітів та більших міст краю»» [177, с. 74].

Парламент, вважав Євген Петрушевич, повинен був стати тим координуючим органом, який би не тільки зумів консолідувати українське суспільство, але й створити чітку систему органів державної влади та місцевого самоврядування, ефективно налагодивши їх діяльність та взаємодію у всіх сферах життєдіяльності держави.

Констатуємо, що така модель була вибудована. Усі адміністративні органи, що існували на території ЗУНР, підпорядковувались Державному Секретаріату, який виконував функції найвищого органу виконавчої влади в державі. Щодо організації роботи місцевого самоврядування і управління, то загалом вона виконувалася чітко та організовано. Уряд ЗУНР не бажав застосовувати радикальні зміни в соціально-економічному житті, а працював над демократичними реформами для збереження народного спокою. Дуже швидко була створена ефективна система управління.

За безпосередньої законодавчої ініціативи Є. Петрушевича було прийнято низку нормативно-правових актів, які носили розпорядчий характер та стосувалися, безпосередньо налагодження ефективної системи управління в Західноукраїнській Народній Республіці. Особливо звертаємо увагу на Закон

Української Національної Ради від 16 листопада 1918 року «Про тимчасову адміністрацію областей Західноукраїнської Народної Республіки». Даний нормативно-правовий акт став правовою основою діяльності урядових структур та органів державного управління ЗУНР.

Однак неможливо було за декілька днів повністю забезпечити на законодавчому рівні життєдіяльність усіх сфер суспільно-політичного та фінансово-економічного розвитку. Саме тому за ініціативи Євгена Петрушевича відповідно до § 1 «Закону про тимчасову адміністрацію областей Західноукраїнської Народної Республіки» на території Західноукраїнської Народної Республіки залишалось в силі попереднє австрійське законодавство, якщо воно не суперечило інтересам, суті та цілям Української держави. До речі, радянські дослідники з цього приводу всіляко критикували Західноукраїнську Народну Республіку, вбачаючи в такому рішенні незаперечний доказ «антинародності» та «буржуазності». Але цілком правильно пояснюють це рішення безпосередні учасники тодішніх подій та об'єктивні пізніші дослідники. Один із них, доктор Матвій Стахів, пише: «Ця постанова була конечна, якщо Західноукраїнська Народна Республіка бажала бути державою з правлінням права. Видати нові оригінальні закони у короткім часі було неможливо, отже, мусили залишатися старі закони, щоб не було хаосу, які мали підлягати поступовій заміні» [177, с. 76].

Аналізуючи цей закон, в контексті вищесказаного відзначаємо той факт, що всі службовці колишньої австрійської держави, які складуть присягу на вірність українській державі, залишаться на своїх місцях. Усі адміністративні органи та інші виконавчі структури на території Західноукраїнської Народної Республіки повинні бути повністю підпорядковані Державному Секретаріату, який є найвищим органом виконавчої влади в державі.

Ще не будучи знаним політичним діячем, Є. Петрушевич усвідомлював, що основою існування будь-якої європейської цивілізованої держави є громада, народ якої повинен сам визначати своє майбутнє, управляти на своїх територіях і обирати власних представників, делегуючи їх в уряд. Саме тому одночасно із

формуванням центрального державного апарата, провід Західноукраїнської Народної Республіки почав активно налагоджувати достатню дієву та ефективну роботу органів самоуправління та місцевого самоврядування.

Головним елементом останніх були повітові комісаріати. Повітові комісари були ключовими в реалізації механізму проведення урядом фінансово-економічної політики у державі і в цьому контексті вони були наділені надзвичайно широкими повноваженнями. Діяльність повітових комісарів особливо в перші місяці створення ЗУНР була частиною антикризової програми в масштабному плані із розбудови економіки та фінансової системи держави. Їх роль у реалізації плану фінансово-економічного розвитку держави була чи не визначальною, оскільки вони вирішували питання бюджетної та податкової політики, регулювали торгівельну діяльність, здійснювали контроль за державними запасами товарних та фінансових ресурсів.

Враховуючи надзвичайно політичні та фінансово-економічні обставини, перебуваючи в умовах війни, президент та уряд Західноукраїнської Народної Республіки в цілому зуміли налагодити роботу, визначити та детально регламентувати структуру, юрисдикцію та компетенцію органів державної влади та місцевого самоврядування. В досить короткий термін була створена чітка структура органів державної законодавчої та виконавчої влади, сформована на правових та демократичних засадах.

Суттєво пожвавилась зовнішньополітична та дипломатична діяльність, що зайвий раз підтверджує намагання керівництва держави стати повноправним учасником міжнародної спільноти та увійти в європейські та світові політичні й економічні інститути. Для цього необхідно було якнайшвидше провести низку невідкладних реформ, які повинні були засвідчити прагнення держави до розвитку.

Однією із таких реформ була виборча реформа, яку у березні 1919 року ініціював Є. Петрушевич. Вона полягала у прийнятті виборчого закону та закону про скликання Сейму Західноукраїнської Народної Республіки – майбутнього зразкового європейського парламенту.

Відзначаємо, що виборчий закон, який ухвалили 14 квітня 1919 року, був написаний у дусі справжньої демократії та правової держави із застосуванням кращих зразків європейського та національного права. Відзначаємо, що даний нормативно-правовий акт юрисдикційно встановлював при дільничних та окружних виборчих комісіях інститут так званих «мужів довір'я», які представляли громадські організації та політичні партії. Це було, безперечно, яскравим доказом демократизму політичної системи Західноукраїнської Народної Республіки.

На підставі прийняття низки нормативно-правових актів, включаючи закон про вибори, «в Галичині було ліквідовано гостру міжнаціональну боротьбу під час виборів до парламенту та негідну можливість панівною нацією забирати майже усі мандати собі, як це мало місце при попередніх владах (польській, австрійській). Українцям тепер це теж легко було зробити: адже вони стали панівною нацією. Тим більше, що саме так поводитися з ними під час чужоземного панування, під всякими приводами позбавляючи або урізуючи їх представництво в австрійському парламенті, галицькому сеймі і т.д. Але вони, українці, на це не пішли. Маючи переважаючу більшість щодо національного складу населення у краї, вони гарантували національним меншостям пропорційно до їх кількості місця в Сеймі. В жодній державі світу того часу, та й нині ми не бачимо такої національної толерантності, поваги не на словах, а на ділі до людей національних меншин, іншого віросповідання» [177, с. 95].

Можна із упевненістю констатувати той факт, що Є. Петрушевич вніс суттєвий внесок в розробку поняття «національний суверенітет», вбачаючи у ньому право нації на власне самовизначення, культурний розвиток та юридичне закріплення прав та свобод національних меншин, які проживали на території України.

Є. Петрушевич ще раз довів, що є видатним політиком і державним діячем, усі сили якого покладені задля побудови незалежної Української держави. Гарантуючи численні права і свободи усім громадянам держави, він

задекларував власну толерантність та продемонстрував вишукану правову культуру. Щоправда, «його надмірний парламентаризм і конституціоналізм часом були перешкодою й піддавалися критиці під приводом, що вони не відповідали ситуації в державі, охопленій кровопролитною війною. Але своєю політичною культурою, парламентським досвідом і тактом умів впливати на перебіг подій. УНРада під його проводом діяла як справжній парламент, де панувала атмосфера демократизму й свободи слова. Вона опрацювала низку необхідних законів, які регламентували суспільно-політичне й економічне життя, заклали правову основу держави й відповідали прагненням та інтересам народних мас, завдяки чому вдалося уникнути гострих соціальних конфліктів. На відміну від Наддніпрянщини й більшовицької Росії, в ЗУНР не було місця проявам анархізму, отаманщини та іншим деструктивним явищам» [37, с. 78].

Правове осмислення політичних реалій, виважений підхід до вирішення усіх проблем суспільно-політичного характеру були візитівкою його діяльності та характеризували Є. Петрушевича як справжнього національного лідера та політика європейського гатунку.

Як уже зазначалося вище, з моменту свого виникнення Західноукраїнська Народна Республіка зіштовхнулася із дуже серйозними проблемами як політичного, так й економічного напрямку. До територіальних претензій з боку Польщі, які підтримували країни Антанти, додалась тотальна економічна криза, спричинена Першою світовою війною. Економіка краю була вщент зруйнована. В архівних документах можна простежити різноманітні дані про важке становище в повітах, які стояли на межі «голодової катастрофи» [26, арк. 4] та «потребували якнайшвидшої та повноцінної допомоги» [201, арк. 4–5].

Це пояснювалось тим, що територія західноукраїнських земель, що перебувала під владою Австро-Угорської монархії, була одним із головних театрів військових дій Першої світової війни, а це, безперечно, позначилось і на фінансово-економічному розвитку регіону. За один тільки 1914 рік «було зруйновано понад 40% господарських і житлових будівель, більше 1,5 тисячі будинків і споруд фабрик і заводів» [63, с. 183]. Була практично знищена

промисловість, занепало сільське господарство, ціла низка підприємств припинила свою роботу, зазнало кризи і пріоритетне нафтове виробництво.

В надзвичайно короткий термін провід ЗУНР за безпосередньою участю президента прийняв резолюцію, яка полягала у виробленні ефективних заходів, що були спрямовані на прийняття державного бюджету на 1919 рік, створення ефективної податкової та банківської системи, запровадження та зміцнення національної валюти, застосування державної монополії на певні види діяльності тощо. Усі ці заходи необхідно було проводити невідкладно, оскільки без ефективної фінансово-економічної політики неможливо було проводити подальше реформування.

В уряді ЗУНР були утворені міністерства та відомства, які займались виробленням її напрямів та шляхів реалізації. Безперечно, ключова тут належала Державному секретаріату фінансів, яке попри вкрай важкий економічний стан намагалося вирішити головні завдання мікро та макроекономічного розвитку держави, а також стабілізувати фінансовий стан ЗУНР.

Була налагоджена система збору податкових платежів у бюджет, в основі якої була стара австрійська система оподаткування. Урядом ЗУНР були створені на рівні повітів дирекції скарбових округів, що відповідали за збереження державного майна та здійснення нагляду за надходженням податкових платежів. Вводилась посада податкових інспекторів, які діяли у складі повітових комісаріатів та відповідали за збір податків із фізичних та юридичних осіб. Українською Національною Радою спільно із Державним Секретаріатом було підготовлене належне правове підґрунтя для розвитку власної податкової системи, що передбачало розробку проекту створення рахункового департаменту, системи загальнодержавних та місцевих податків, видів податкових пільг та штрафів, плану внутрішньої державної позики тощо.

Констатуємо той факт, що уряд ЗУНР та глава держави зокрема робили усе можливе, щоб створити потужну та ефективну фінансову систему. Було здійснено спробу запровадити власну національну валюту – гривню та

розроблено комплекс заходів щодо підтримки її повновартісного грошового обігу і розробки антиінфляційної політики.

Із встановленням тісних контактів з Придніпрянською Україною, а особливо після об'єднання ЗУНР і УНР вирішено разом з короною ввести в обіг гривні і карбованці УНР. В січні 1919 р. УНРада видала про це відповідний закон [225, арк. 48].

Прикладом фінансово-економічної політики будь-якої держави завжди були і залишаються банківські установи, які є ефективним засобом перерозподілу та накопичення фінансових ресурсів, розвитку товарного виробництва та економічного розвитку загалом. Ще у час активної громадської діяльності у Сокальському повіті Є. Петрушевич брав участь у заснуванні низки господарських та кредитних товариств, тому, розуміючи усю важливість розвитку банківської сфери, став одним із засновником у Львові Українського Парцеляційного Банку.

Розуміючи необхідність відновлення знищеного війною виробництва та діяльності підприємств як державних, так і приватних, уряд ЗУНР взяв під свій контроль цю сферу, доручивши Державному секретаріату публічних робіт управління галузевим виробництвом. Головним завданням міністерства був контроль за діяльністю підприємств нафтодобувної та нафтопереробної галузі, більшість з яких перебували у державній власності. У Дрогобичі був створений так званий спеціальний нафтовий комісаріат, який здійснював контрольні функції в нафтовій галузі.

На рівні повітів були створені технічні уряди та будівельні експозитури, які займались економічним будівництвом та відновленням фінансово-економічного потенціалу держави. З метою оптимізації контролю за виробами промислових підприємств було створене Бюро товарообміну, яке підпорядковувалось безпосередньо Державному секретаріату торгівлі та промислу і займалось організацією міжнародної торгівлі та здійсненням нагляду за перевезенням товарів з-за кордону.

Державний секретаріат публічних робіт взяв під своє управління всі колишні державні бази і склади різних матеріалів, машин, сировини. Ґрунтуючись на цій невеликій матеріальній базі, він приступив до організації господарської відбудови краю. Були взяті на облік усі державні й приватні запаси будівельних матеріалів, налагоджено виробництво цегли, заготівля лісу, щоб із початком весни приступити до відбудови. Почато ремонт шосейних і залізничних шляхів, мостів тощо.

В повітах були утворені технічні уряди, які підлягали Державному секретаріату публічних робіт і безпосередньо займалися усіма питаннями економічного будівництва. При них діяли так звані будівельні експозитури. Секретаріат також взяв у своє управління всі державні ліси. Заготівля лісу на будову йшла під чітким контролем та за спеціальними дозволами. За вирубку лісу у приватних власників держава платила їм відшкодування. Ліс під будову сім'ям військовослужбовців і бідноті відпускався безкоштовно [236, с. 39].

Для подолання продуктової кризи у державі на рівні міністерства у складі Державного Секретаріату був утворений Харчовий уряд, головне завдання якого полягало в організації забезпечення населення продуктами харчування. Державний харчовий уряд створив у повітах підпорядковані йому харчові управи, які взяли на облік та контроль весь продовольчий блок товарів, які знаходились на складах. Вони також оголошувались власністю держави, а приватні власники, які займались виробництвом та реалізацією продуктів харчування, зобов'язувались звітувати перед харчовими управами про хід виробництва та продажу. Такий суворий контроль з боку уряду був виправданий, оскільки з самого початку існування держави органам влади довелось зіштовхнутись із шахрайством та спекуляцією, які були на фоні кризових явищ і відверто шкодили та наносили суттєві збитки економіці держави.

Маючи величезний досвід щодо організації громадських, просвітницьких та фінансово-господарських товариств, Є. Петрушевич активно долучився до розвитку кооперації, яка значно пожвавила фінансово-економічний розвиток на

західноукраїнських землях, а також призвела до утворення низки кредитно-фінансових та кооперативних спілок.

Надзвичайно важливим було земельне питання. Відмежувавшись від невдалих спроб земельних реформ українських урядів Наддніпрянщини, галичани спробували витворити й реалізувати власну аграрну програму з урахуванням специфіки історичних традицій та соціально-економічних умов краю. Керівництво ЗУНР залучило до обговорення проблеми новоутворені повітові органи самоврядування та збори селян на місцях. Загалом підготовка аграрної реформи продемонструвала демократичність системи представницької влади, відкрита дискусія розкрила широкий спектр проблем реформи та визначила погляди й настрої селянства. Політична зрілість західноукраїнського керівництва виявилась у стратегічному підході до цього питання та неприйнятті популістських гасел. Галичани прагнули вирішити аграрну проблему не лише, щоб задовольнити інтереси мало- і безземельного селянства, але й водночас створити умови для ефективного землекористування [121, с. 184].

Оскільки наближалась весна, пора посівної, а наділення селян конфіскованими поміщицькими й іншими землями мало наступити згідно із законом після закінчення війни, то Державний Секретаріат земельних справ 21 лютого видав розпорядження «в справі примусової управи землі на рік 1919» [12, с. 18–20].

Уряд намагався за можливості допомагати найбіднішому селянству у проведенні посівної. Так, 5 квітня він прийняв рішення про виділення «найбіднішому населенню на закупку збіжжя для насіння на суму 10 млн. гривен» [150].

У березні були прийняті закони про заборону продажу, здачі в оренду і закладу великих земельних володінь (табулярних) та заборону конфіскацій майна під час воєнних дій; у квітні – розпорядження Державного Секретаріату про створення західноукраїнського товарообмінного бюро (біржі). Був розроблений і затверджений статут цього бюро та ін. [225, арк. 21, 49, 61–64].

Особливо хочеться відзначити роль Є. Петрушевича в розвитку освіти на західноукраїнських землях, особливо – в Східній Галичині. Закінчивши Львівський університет та здобувши юридичний фах, майбутній політик усвідомлював важливість розвитку освітньої сфери в житті молодого держави. Однак більшість населення Східної Галичини залишалась малограмотним через неможливість в період польського домінування в краї отримати рівне право на освіту. Усвідомлення того, що без освіченої нації неможливо побудувати правову, демократичну державу, прийшло фактично одразу. Будучи ще депутатом Галицького Сейму, а згодом – й Австрійського парламенту, Євген Петрушевич брав активну участь у різноманітних депутатських комісіях, які займалися її реформуванням та виробленням оптимальної моделі вільного доступу усім громадянам до реалізації свого права на освіту.

Отримавши «сумну» спадщину від австрійців та поляків, які обіймали керівні посади в освітянській діяльності, провід ЗУНР мобілізував усі сили та залучив усі ресурси задля відновлення мережі освітніх установ, курсів перепідготовки та ін.

Створювалася система народної освіти: шкільництво отримало державний статус, дозволялося існування приватних шкіл, національним меншинам надавалося право «на школу рідною мовою». Утверджувався державний статус української мови [176, с. 79]. Особливо важливим був статус рідної мови, яка впродовж багатьох десятиків, а то і сотень років була другорядна. Школярі, студенти отримували нарешті право навчатись українською мовою, а національні меншини могли абсолютно вільно розвивати свої мову та культуру. Цей демократичний принцип, який полягав у наданні цілковитих автономних прав національним меншинам, вигідно вирізняв ЗУНР на тлі попередньої влади як австрійської, так і польської.

Національні меншини Східної Галичини отримували значні права та привілеї і могли абсолютно вільно розвивати власні мову, культуру, освіту та релігію. Варто відзначити особливу терпимість та толерантність проводу ЗУНР у релігійній сфері. Усі релігійні громади та конфесії – римо- та греко-католики,

православні, протестанти були захищені державою та могли цілком вільно проводити богослужіння і вести релігійну роботу серед мирян краю. Така позиція уряду та Євгена Петрушевича пояснюється багатьма чинниками, більшість з яких ґрунтується на європейських цінностях та загальноприйнятому релігійному світогляду. Окрім того, сам президент ЗУНР зростав у сім'ї священика і навчався в греко-католицькій духовній семінарії.

Практично за неповних вісім місяців завдяки проводу ЗУНР та особистій роботі Є. Петрушевича, перебуваючи фактично в стані війни із Польщею, вдалося реанімувати промисловість, сільське господарство, фінансову систему, банківську сферу, торгівлю тощо. Були утворені міністерства та відомства, що займалися вирішенням головних стратегічних завдань українського державотворення – політики, економіки, освіти, культури тощо. Створювалась належна законодавча база для організації діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

Окремо слід відзначити те, що ЗУНР провадив активну законодавчу діяльність, яка вже тоді була зорієнтована на міжнародно-правові стандарти та ґрунтувалась на демократичних принципах і розвитку громадянського суспільства. Українська Національна Рада як вищий законодавчий орган держави, під безпосереднім керівництвом Є. Петрушевича працювала чітко та ухвалила низку законів, які мали важливе політичне та стратегічне значення для молодій Західноукраїнській держави. В цьому контексті особливо хочеться відзначити вироблення конституційних засад діяльності Західноукраїнської Народної Республіки, створення дієвої структури органів державної влади та місцевого самоврядування, проведення земельної реформи, розробку й впровадження виборчої системи. «Була налагоджена діяльність пошти і телеграфу, організоване суддівську владу, шкільництво та ін. Уряд швидко організував збройні сили республіки. Галицька армія стала найкращим військом новітньої української історії» [58, с. 70]. Фактичним ініціатором і натхненником вищезазначених реформ та законодавчих ініціатив щодо

розвитку усіх сфер життєдіяльності держави був президент Євген Омелянович Петрушевич.

Як писав у своєму нарисі з історії роду Петрушевичів відомий діаспорний дослідник Іван Максимчук, «невсипуща праця, кристальовий характер, небуденні здібності, гаряча любов до рідного народу, знамените знання права, шляхетність і вироzumілість, безкомпромісовість, тверезість і послідовність у поглядах, постановах і діях запевнили д-рові Євгенові одне з на визначніших місць у новітній історії України. Не дбав про популярність і всяка демагогія була йому осоружною. Був людиною репрезентативною і завдяки своїм небуденним чеснотам, вибився серед українських парламентаристів австро-угорської монархії на перший плян, а галицькі українці нагородили його найвищою гідністю Президента Незалежної УГД. Був це справжній європеєць і державний муж у повному значенні цих слів» [104, с. 166].

Український народ на західноукраїнських землях наглядно доказав усьому світові, що, незважаючи на багатовіковий гніт і довготривалу неволю ще з часів Галицько-Волинської Русі, відсутність своєї державності, він зберіг свою національну гідність, організованість, політичну зрілість, тобто бути в низці інших культурних європейських народів [178, с. 86].

2.3 Роль Євгена Петрушевича у розвитку українського конституціоналізму

Конституційний процес на західноукраїнських землях відбувався доволі непросто. Насамперед це пояснюється складними політичними обставинами, в яких опинилась молода Західноукраїнська Народна Республіка з перших днів свого існування. Однак відзначаємо, що на відміну від Української Народної Республіки періоду Центральної Ради, в якій Конституція приймалась занадто пізно, конституційний процес в Західній Україні розпочався одразу ж. Окрім того, галицькі політики заздалегідь готувались до розпаду Австро-Угорської імперії, а тому доручили знаному правнику професорові Станіславу

Дністрянському розробити проект основного закону майбутньої суверенної демократичної держави.

Очолюючи Українську Парламентську Репрезентацію, а згодом Українську Національну Раду та будучи фаховим юристом, Євген Петрушевич усвідомлював усю важливість розробки основних засад державотворення. Завдяки зусиллям Є. Петрушевича практично у день розпаду Австро-Угорської імперії проект уконституціонування західноукраїнських земель був готовий.

С. Дністрянський, керуючись правом української нації на самовизначення, а також фактичним проголошенням Українською Національною Радою об'єднання в одну державу Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття у жовтні 1918 року, підготовував проект Конституції під назвою «Основи державного устрою Галицької Республіки».

Ця праця, по-суті, розпочала конституційний розвиток молодій Західноукраїнській держави. Головні положення цього конституційного проекту були застосовані у прийнятому Українською Національною Радою 13 листопада 1918 року Тимчасовому основному законі про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії. Це була перша Конституція держави, яка була підготовлена за безпосередньою участю Євгена Петрушевича.

Відомий історик права П. Стецюк у своїй праці «Станіслав Дністрянський як конституціоналіст» аналізує цей проект з точки зору відповідності як часу, так і нормам національного та міжнародного права.

В основних положеннях Устрою були прописані п'ять артикулів, в яких були зафіксовані територія, право народів на самовизначення, мову та культуру, рівноправність та народна влада. Саме ці принципи були домінуючими та пріоритетними для більшості українського політикуму, в тому числі – і для майбутнього президента ЗУНР Євгена Петрушевича. На нашу думку, в підготовці цього конституційного проекту важливу роль відіграв і голова Української Національної Ради. Підготовка проекту, безперечно,

відбувалася в тандемі двох правників – теоретика Станіслава Дністрянського та політика Євгена Петрушевича.

В основі державності було право українського народу на самовизначення. Національним меншинам, зокрема полякам, євреям та німцям гарантувалося право на самоуправління. Щодо вирішення мовного питання, то разом із статусом української мови як внутрішньоурядової була задекларована норма, що визнавала державними мовами українську, польську та німецьку. Як бачимо, принцип самовизначення народу та нації був дотриманий у всьому і відповідав кращим зразкам світової демократії.

В проекті передбачалося широке коло конституційних прав і свобод, першим з яких було названо право плекати свою народність і мову. Декларувалися свобода віри, науки, думки, преси, свобода зібрань і організації товариств, безпечних для держави, свобода зміни місця проживання, право внесення прохань або скарг, а також поштова і телеграфна таємниця.

Була чітко визначена норма щодо права громадян на свободу зібрань і створення громадських об'єднань та товариств, свободу пересування та проживання. В статті 4 передбачено повну відсутність привілеїв щодо походження, родинних зв'язків, матеріального стану, статі.

Будучи прихильником парламентаризму, Євген Петрушевич реалізував своє бачення про майбутній загальнодержавний Народний Сейм, зважаючи на власні розробки та напрацювання у сфері виборчого законодавства. Майбутній Народний Сейм, на його думку, повинен бути обраний згідно із загальним, безпосереднім, рівним та таємним виборчим правом.

Надзвичайно важливим було питання майбутнього державного устрою, адже на західноукраїнських землях проживало багато національностей. Крім того, етнічні українські землі, які б мали утворити майбутню єдину державу, знаходились впродовж довгого часу під різними сферами впливу іноземних держав – Польщі, Румунії та Угорщини. Тому головним завданням Євгена Петрушевича як голови Української Національної Ради було забезпечення оптимальної форми правління, яка б була справді народною і являлась

яскравим виразником усіх територіальних суб'єктів утвореної на західноукраїнських землях держави.

Як зазначалося в Конституції, на чолі держави повинна була стояти створена на базі колишньої Української Національної Ради Народна Рада, яка мала б виконувати основні законодавчі функції. В склад Народної Ради повинні були увійти представники усіх національних меншин, що проживали на західноукраїнських землях, взявши за основу процентний принцип їхнього представництва відповідно до загальної чисельності населення. Голова Народної Ради одночасно був главою держави. Отже найперше Західноукраїнська Народна Республіка повинна була стати парламентською республікою, прихильником якої був Євген Петрушевич.

Разом із вищим законодавчим органом влади – Народною Радою, створювався і прописувався в Конституції вищий виконавчий орган влади – Народна Управа, котра своєю чергою, у своїй структурі мала ще декілька управ. Зокрема, такими були внутрішня, закордонна, військова, культурна, «оборотова» та судова.

В конституційному проекті Устрою Галицької Держави чітко прописуються повноваження та компетенція управ, що виконують функції міністерств і утворюються за принципом забезпечення основних сфер суспільно-політичного та фінансово-економічного розвитку. «Внутрішня управа обіймає внутрішні справи держави, до яких належать також скарбові, рільничі, живні й санітарні справи. Вона відповідатиме кругові ділання Міністерства внутрішніх справ, публічних робіт, рільництва, живлення й здоровля австрійської держави. Загранична управа обіймає заграничні справи з кругом ділання, що відповідатиме австрійському Міністерству заграничних справ. Військова управа обіймає справи державної оборони з кругом ділання, що відповідатиме австрійському Міністерству краювої оборони. Культурна управа обіймає справи віроісповідань і просвіти з кругом ділання, який відповідатиме австрійському Міністерству віроісповідань і просвіти. Оборотова управа обіймає справи торгівлі, промислу, шляхів, пошт і телеграфів та

відповідатиме кругові діланню австрійського Міністерства торгівлі й шляхів. Судова управа обіймає судові справи, а її круг ділання відповідає австрійському Міністерству судівництва» [173, с. 160].

Місцевим громадам, своєю чергою надавалася повна автономія у вирішенні місцевих справ. Вибори в громадах та радах повинні були проводитися на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування. Окрім того, Народні Управи повинні були забезпечити виконання нагляду над місцевими громадами.

Як бачимо, в цьому конституційному проекті присутні практично усі постулати правової держави та громадянського суспільства. Констатуємо, що такий документ повністю відображав державно-правові погляди Є. Петрушевича як голови західноукраїнського парламенту і фактичного очільника держави.

Щоправда, цей нормативно-правовий акт був ухвалений, на нашу думку, як основа майбутньої Конституції Західноукраїнської Народної Республіки і мав в основному декларативний характер. Окрім того, ухвалення «Устрою Галицької Республіки» мало більше політичне значення, оскільки слід було наглядно продемонструвати усій світовій спільноті політичну волю та єдність українського народу у його прагненні до незалежності. В умовах розпаду Австро-Угорщини український народ чітко висловив своє бачення щодо власного майбутнього і виразив готовність до творення власної державності. Без сумніву, головним ідеологом цього процесу та реалізатором ідеї створення незалежної держави на західноукраїнських землях був Євген Петрушевич.

Із перших днів свого існування Західноукраїнська Народна Республіка фактично опинилась у стані війни та військової агресії з боку Польщі. У цих надважких умовах 13 листопада 1918 року Українська Національна Рада ухвалила «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії», котрий фактично відіграв роль тимчасової конституції військового часу.

Цей закон складався із п'яти артикулів, які визначали назву, суверенітет, державні символи, кордони та державне заступництво. У тексті закону говорилося: «Артикул I. Назва. Держава, проголошена на підставі права самоозначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 19 жовтня 1918 року, обнимаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно Українцями, має назву Західно-Українська Народня Республіка. Артикул II. Границі. Простір Західно-Української Народньої Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії – то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частями бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Мармориш, - як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга. Артикул III. Державна суверенність. Отся державна територія творить самостійну Західно-Українську Народню Республіку. Артикул IV. Державне заступництво. Права влади іменем Західно-Української Народньої Республіки виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього тайного і пропорціонального права голосування без різниці пола. На сій основі мають бути вибрані установчі збори Західно-Української Народньої Республіки. До часу зібрання установчих зборів виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріат. Артикул V. Герб і прапор. Гербом Західно-Української Народньої Республіки є Золотий Лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державна печать має довкола гербу напис: «Західно-Українська Народня Республіка» [65, с. 96].

Артикули Конституції задекларували головні засади суверенітету та державного ладу на території Західноукраїнської Народної Республіки. Були чітко визначені територіальні межі новоствореної держави. «Простір Західно-української Народної Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії...» [31]. Окрім того, в Артикулі 2 зазначається, що «до державної території Галицької

Республіки увійдуть також ті етнографічні українські області давньої австро-угорської монархії, що її приділять великі держави антанти» [213, арк. 1]. Щоправда, якщо детально аналізувати цей проект, то необхідно відзначити, що питання державного устрою майбутньої держави практично не згадується.

В цьому конституційному проекті були також викладені демократичні засади розбудови українського суспільства, а також передбачалося надання широких прав національним меншинам.

Євген Петрушевич розумів, що такий конституційний проект був тимчасовим та перехідним, оскільки приймався в умовах фактично оголошеної Польщею війни. Але значущість цього нормативно-правового акта була колосальна, адже він проголосив незалежну, суверенну та демократичну Західноукраїнську державу.

Продовжити конституційний процес на теренах України проводу ЗУНР не вдалося, так як практично через неповних вісім місяців незалежності територія Східної Галичини була окупована польською армією. Для Євгена Петрушевича почався нестерпний як для кожного політичного діяча період еміграції, в який, не покладаючи сил і надії, Євген Петрушевич продовжував боротись за незалежність західноукраїнських земель.

Після поразки Української національно-демократичної революції в українському політичному середовищі не було вироблено чіткої програми державно-політичного відродження України, бракувало також консолідації в середовищі української військово-політичної еміграції. Саме у такий непростий час всередині 1920 року еміграційний уряд Є. Петрушевича розпочав розробку не лише зовнішньополітичної стратегії, але й програми внутрішньої соціально-політичної розбудови Західноукраїнської Народної Республіки, дедалі частіше схилиючись до словосполучення «Галицька республіка».

Як бачимо, Є. Петрушевич практично увесь еміграційний період активно шукає шляхи збереження національної державності, застосовуючи усі можливі методи політичної боротьби та використовуючи усі наявні можливості і досвід. Розробка конституційних проектів у цьому сенсі є важливою, оскільки політик

вірив у можливість вирішення «українського питання» відповідно до норм міжнародного права та за участю широкої світової спільноти.

За участю голови Української Національної Ради та Диктатора ЗУНР Євгена Петрушевича відомий український вчений-конституціоналіст С. Дністрянський наприкінці 1920 року розробив новий (другий за рахунком – авт.) конституційний проект під назвою «Проект Конституції Західноукраїнської Народної Республіки», який був поданий 30 квітня 1921 року Раді Ліги Націй та Раді послів Антанти на розгляд.

Вказаний проект закладав основи конституційного ладу реорганізованої ЗУНР, яка мала стати правовою, самостійною, демократичною і національною державою. Державна влада повинна була будуватися за принципом розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. Саме у цьому конституційному проекті Євген Петрушевич бачив довершений вигляд основних державних засад розвитку.

У першому розділі Конституції, що мав назву «Держава і право», були зазначені важливі постулати забезпечення демократичного державо- та правотворення. Основним засадним принципом було те, що Західноукраїнська Народна Республіка є самостійною правовою державою. В цьому розділі були зазначені людські та громадянські права, відображались такі поняття, як свобода, рівність, охорона і піклування. Окремо давалась правова оцінка правам народу.

Проаналізувавши основні положення Конституції майбутньої держави, констатуємо, що «за формою правління Галицька Республіка мала бути демократичною парламентською республікою» [208, арк. 1–2; 223, арк. 1]. Вищим законодавчим органом держави повинна була стати Державна Рада, яка обиралась на п'ять років шляхом загального, рівного, прямого, таємного голосування за пропорційною системою виборів без різниці статі, національності, віросповідання тощо. Главою держави повинен був стати президент, якого населення повинно було обирати на шість років шляхом всенародних виборів. Обов'язками президента було формування вищого

виконавчого органу влади – уряду, який був підзвітним та мав відповідати як перед президентом, так і парламентом.

Законодавчі функції у державі мав здійснювати однопалатний парламент – Народна палата, яка обиралася на чотири роки на основі загального, рівного і прямого виборчого права під час таємного голосування. Передбачалося також створення парламентських комітетів, зокрема щодо законодавства. Загальне керівництво парламентом здійснював голова Народної палати та два його заступники, які обиралися з числа депутатів. Із метою дотримання національних інтересів члени Народної палати поділялися на три національні курії. Перша курія об'єднувала всіх українців, друга – поляків, третя – інші національності (євреїв, німців). Як зазначено у вказаній Конституції 1920 р., до сфери дій Народної палати належало творення законодавства про всі ті предмети, які вимагають уніфікованого врегулювання в державі. Зокрема до її сфери дії належало творення нових законів, підготовка міждержавних угод, законів про паспортизацію та поліцію, військову справу, грошову та митну систему молодой республіки. Особлива увага зверталася на підготовку законодавства в усіх галузях соціального забезпечення, охорони здоров'я та ветеринарії, аграрного законодавства та інших. У Конституції підкреслено, що саме Народна палата «оголошує війну і укладає мир», а також здійснює верховний нагляд за всім управлінням та правосуддям [173, с. 169–179].

Отже вибори делегатів (послів) парламента повинні проходити окремо серед народностей, тобто кожна з них обирала пропорційно до своєї кількості делегатів і, відповідно, кожна з них мала б представників у парламенті.

Десятий і одинадцятий розділи «Основ Державного устрою Галицької Республіки» чітко окреслювали умови функціонування судівництва та адміністративної влади в Українській. У цьому конституційному документі стверджено, що нові судді повинні бути самостійними і незалежними.

У проекті конституції зазначено, що держава визнає людину з її правами та свободами важливою соціальною цінністю. До особистих прав і свобод громадян віднесено право на недоторканість особи і житла, свободу поселення і

пересування, таємницю особистого життя, свободу совісті, свободу наукової творчості і промислу. Визнано й політичні права і свободи громадян: право на свободу зборів, створення громадських спілок, право на подання петицій, свободу думки і слова, виборче право осіб (після 21 року). Толерувалася діяльність преси, яку можна було заборонити лише у разі порушення законів. Військовозобов'язані чоловіки підлягали військовій службі. Конституція також зобов'язувала громадян дотримуватися законів держави, сплачувати обов'язкові податки, а також здобувати початкову освіту. Не забуто й пункт про захист інтелектуальної власності громадян [173, с. 67–68, 165].

У проекті Конституції Галицької Республіки 1920 року передбачалося створення в уряді відродженої держави дорадчих рад – фінансової, агрокультур, торговельно-промислової. У проекті також стверджено, що «державна влада не може перешкоджати здійсненню господарської свободи людини в справедливому розподілі товарів. Більше того, держава повинна взяти під захист економічно слабшого перед економічно сильнішим і вона вправі там, де важливі економічні цілі суспільства залишаються під сумнівом, одержувати законами індивідуальну свободу дій окремих людей. Промисел однаково доступний всім людям. Свобода промислу гарантує можливість вільного розвитку природніх здібностей людини в галузі природного господарства» [173, с. 109].

Окружні та місцеві бюджети мали формувати органи самоврядування міст і сіл. Для покриття соціально-культурних потреб громади вони «встановлювали місцеві (міські, сільські) податки, які контролювались парламентом. Місцеві громади також організовували соціальне забезпечення, підтримували фінансово-господарський порядок [173, с. 143]. Згідно з цим проектом усі громадяни держави проголошені рівними щодо сплати податків (публічних тягарів), які мали використовуватися для загальнокорисних цілей і повинні розподілятися між оподаткованими особами відповідно до результатів їх роботи. Іноземці теж наділялися більшістю економічних прав і свобод» [173, с. 111–112].

У проекті Конституції ЗУНР 1920 р. планувався комплекс важливих заходів, спрямованих на задоволення культурно-освітніх потреб, забезпечення вільного етнокультурного розвитку українців та національних меншин, створення умов для гармонійного співіснування громадян суверенної республіки незалежно від їх етнічного походження. У документі (§ 41, 42) наголошено: «Український народ здійснює національну владу на своїй національній території. Іншим народам, які постійно проживають у Західній Україні, належить право на національне управління відповідно до права на самовизначення українського народу. Тим самим, кожний народ, що постійно проживає в державі, є самостійний суб'єкт права і має самостійні національні права в школі, установах та в суспільному житті» [173, с. 166].

Забезпечення національної толерантності, терпимості та рівності були надзвичайно важливим завданням впродовж всього періоду існування ЗУНР. І це було підтвердженням у численних законодавчих актах держави. Ще у жовтні 1918 року щойно створена у Львові Українська Національна Рада оприлюднила політичний маніфест, в якому проголосила намір створити Українську державу з конституцією, де б «національні меншості дістали національно-культурну автономію і представництво в Українській Національній Раді та уряді» [47, с. 180–181]. Із самого початку державотворення на західноукраїнських землях на законодавчому рівні була закріплена процедура та механізм створення таких національних автономій. «Зокрема, планувалося також створити у новій Західноукраїнській державі окремі польське, єврейське і німецьке секретарства як органи державною влади з широкою компетенцією» [65, с. 93]. Толерантність та повага до прав національних меншин, культурно-мовного розвитку – це все відзначало демократичний вектор розвитку держави та демонструвало прагнення українців створити правову державу з усіма ознаками громадянського суспільства.

Закон «Про право громадянства» від 8 квітня 1919 р. надавав національним меншинам (із постійним місцем проживання не менше 5 років) змогу остаточно визначитися у правовій належності до тієї чи іншої держави,

зокрема і ЗУНР [48, с. 335–336]. Однак вибори до сейму не відбулися через потужний наступ польської армії у травні–червні 1919 р.

Факт участі у суспільно-політичному житті представників основних національностей мав збільшити ступінь легітимності рішень, які мали приймати законодавчі і виконавчі органи держави, а також стати інструментом розвитку демократичного суспільства, оскільки мав переконати громадян різних національностей ЗУНР у тому, що їхня діяльність реально впливає на державно-політичне життя і потрібна цілому поліетнічному суспільству.

В часи радянської влади, коли українська історія загалом та національно-визвольні змагання зокрема грубо та цинічно фальсифікувалися, можна було почути різноманітні звинувачення у «буржуазному націоналізмі» та антинародності політики Західноукраїнської Народної Республіки. Постать же Євгена Петрушевича вітчизняними істориками та правниками взагалі оцінювалась вкрай негативно.

Такі звинувачення абсолютно не відповідають дійсності, засновані на політичному кон'юктурництві, що, по суті, є грубою фальсифікацією нашої історії. Навпаки, політика ЗУНР від самого початку і до кінця базувалася на продуманих врівноважених демократичних принципах і засадах, на основі справедливості та поваги до всіх націй, була спрямована на захист національних і релігійних інтересів усіх народів, які проживали на її території [177, с. 131].

Як свідчить аналіз «Основ Державного устрою Галицької Республіки», цей важливий документ був складений з урахуванням європейського досвіду державотворення, зокрема Конституції Чехословаччини, яка, на думку Б. Ринажевського, була справді однією з найдемократичніших і справедливих конституцій у післявоєнній Європі [151, с. 124].

Варто зазначити, що цей конституційний проект майбутньої Галицької держави базувався на демократичних загальноприйнятих нормах міжнародного права та відповідав усім європейським та світовим стандартам державо- та правотворення. Однак у зв'язку з різними обставинами

(внутрішньополітичними дискусіями та зміною військово-політичної ситуації) цей конституційний документ не було впроваджено.

Західноукраїнська Народна Республіка стала прикладом в українському державо- та правотворенні, разом з іншими країнами Європи внесла свій вклад у створення нових національних, демократичних держав. Доказом цього факту є акти та документи, прийняті в ЗУНР, які проголошували принципи народовладдя, суверенітету, сприяли національній рівності та справедливості, вказували на конкретні методи і засоби їх досягнення. Особливий вияв демократичності відбувався щодо національних меншин, були враховані їхня національна рівноправність, забезпечення і гарантування усім, хто населяв Західну Україну, тих же прав, що й самим українцям.

РОЗДІЛ 3 ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ ЄВГЕНА ПЕТРУШЕВИЧА В ЕМІГРАЦІЙНИЙ ПЕРІОД

3.1 Міжнародно-правові та суспільно-політичні аспекти діяльності уряду Є. Петрушевича в екзилі

Діяльність Євгена Петрушевича на посту президента та диктатора Західноукраїнської Народної Республіки продемонструвала готовність до боротьби за власну державність та заклала підґрунтя до широкомасштабних змін. Доктор права Євген Петрушевич цілком заслужено увійшов в історію української політичної та правової думки, продемонструвавши яскраві зразки державотворчих та правотворчих ідей. Однак це місце могло стати еталонним та визначальним, якби восени 1919 року Є. Петрушевичу разом із урядом не довелось покинути українські землі і виїхати за кордон. Вимушений від'їзд був зумовлений військовою агресією та окупацією краю з боку Польщі.

Вигнання затягнулось на довгі роки, впродовж яких Є. Петрушевич займався активною політичною діяльністю, готуючи правове підґрунтя для повернення на Батьківщину та відновлення державності на території Східної Галичини.

Незважаючи на окупацію території Східної Галичини польською армією, а також фактичне припинення роботи усіх державних урядових структур, Українська Національна Рада продовжувала працювати на території окупованих земель. У Львові відбулися таємні збори членів УНРади, які залишились на території краю. На зборах прийнято постанову «Про діяльність УНРади і про виконуючу владу на час окупації ЗУНР». В статті 1 говорилося, «що для унеможливлення правильного функціонування УНРади до хвили настання правильних конституційних відносин... покликає до життя Головну комісію, яку вибирає з своїх членів»... Головна комісія мала виконувати посередницькі функції між Диктатором Євгеном Петрушевичем та членами УНРади, що залишились в краю. Група членів УНРади, які перебували за

кордоном, мала створити власний керівний орган. У статтях 4–7 визначались права та функції Президента УНРади і Державного Секретаріату. В даній постанові деталізувались завдання членів УНРади, що перебували в краю» [226, арк. 1–5].

Місцем дислокації проводу Західноукраїнської Народної Республіки стає столиця Австрії – Відень. Дипломатичні місії діють також в Лондоні, Парижі, Римі, Берліні, Празі та інших містах Європи, а також у США і Канаді.

Дипломатичні представники в європейських країнах мали головне завдання в тім, щоб переконати ці уряди і публічну опінію цих країн, що Західня Україна вже самовизначила свою державну долю і що вона згідно з національним принципом не сміє бути признана для Польщі. В цій справі Петрушевич вживав ще всяких політичних аргументів з погляду інтересів цієї країни [172, с. 125].

Активна зовнішньополітична діяльність Є. Петрушевича засвідчувала та демонструвала не тільки кращі зразки дипломатії, але й прагнення політика до захисту без винятку усіх українських земель. І в цьому головна ознака державно-правових поглядів Є. Петрушевича. Як пише М. Стахів: «В позитивнім змислі акція Президента Петрушевича виступала в обороні національного принципу не тільки для Галичини, але й для всіх північно-західніх українських земель (Холмщини, Підляшшя, Волині й Полісся), які совєський уряд відступив Польщі у Ризькім Договорі, а яких з огляду на напрямок своєї тодішньої політики не міг боронити Уряд УНР. Дипломатична акція ЗУНРеспубліки висувала в тім часі концепцію давньої Галицько-Волинської Держави, доказуючи в меморіялах і брошурах її економічну спроможність існування у порівнянні з іншими середніми державами (Бельгією, Данією і т. д.). Це мала бути друга Швейцарія в Європі, як неутральна країна між Польщею і совєтською імперією» [172, с. 126].

Перебуваючи в Парижі та Лондоні, Є. Петрушевич поступово відмовляється від участі в загальноукраїнських справах, побачивши безперспективність їх вирішення на міжнародній арені, і зосереджується

виключно на західноукраїнських. Відправною точкою в його діяльності стали Сен-Жерменський договір та рішення країн Антанти від 25 червня 1919 року про окупацію західноукраїнських земель Польщею. Вони давали шанс на політичне вирішення східно-галицького питання, щоправда, були укладені всупереч юридичним домовленостям та нехтуючи думкою української сторони. Є. Петрушевич, протестуючи проти фактично узаконеного рішення щодо польської окупації, змушений був одразу вдатися до низки протестних нот, які були спрямовані до міжнародної світової спільноти в надії на справедливе вирішення українського питання.

Правовою основою діяльності уряду в екзилі стало Розпорядження Диктатора Західноукраїнської Народної Республіки від 25 липня 1920 року «Про організацію уряду для виконання Державної влади в Західно-Українській Народній Республіці в часі тривання повновластий Диктатора» [183]. На підставі цього розпорядження він змушений був розширити свої повноваження порівняно із липневим нормативно-правовим актом 1919 року. На нашу думку, це рішення, що передбачало надання диктаторських повноважень, було цілком логічним і виправданим, адже перебування в екзилі змушувало Є. Петрушевича вдатись до кардинальних методів політичної боротьби і потребувало від нього самих відповідальних рішень. Зокрема, в розпорядку говориться: «Надзвичайно важкі умовки, серед яких знайшлася Західно-Українська Народна Республіка і її Уряд з розвитком воєнних подій, викликали конечну потребу зосередження функцій Державної Влади в одних руках. Це спонукало Президію Української Національної Ради і Державний Секретаріят актом з дати – Заліщики дня 8 липня 1919, виконувані ними до того часу атрибути законодавчої та найвищої цивільної і військової Влади Державної перенести на мене, як Диктатора Західно-Української Народної Республіки. З того часу виконував я передану згаданим актом владу в своїм імені. І, коли з бігом великих подій зорганізований первісно державний центральний апарат урядовий перестав на далі бути чинний і існуючий у своїм складі, долагоджував я справи державні при помочі принагідно і відповідно до

потреби хвилі складеного урядового апарату, заступаючися у вирішуванні деяких поодиноких діл чи то справ цілих поодиноких областей адміністрації повновласниками, заіснованими будь ще Виділом Національної Ради чи Державним Секретаріатом будь назначуваними мною, які однак не мали постійного круга компетерції» [171, с. 114]. Однак, до артикулу I М. Стахів пропонує додати деякі коментарі: «Становище розпорядку диктатора про розмір його влади, як уповноваженого диктатора, є цілком неслухне. Дня 8 липня 1919 в Заліщиках передали Президентові УНРади свої законні повноваження тільки члени Президії Виділу УНРади і Державного Секретаріату. Щодо решти членів Президії Виділу, то вони не мали інших повноважень, як тільки у випадку перешкоди президента заступати його та підписувати евентуально ухвалені Виділом постанови. Таким чином функції, які передавала президія президентові, в суті речі не мали для нього, як президента, ніякого особливого значіння, бо ж він ці функції мав зі самого закону. Треба ще раз підкреслити, що ні Президія Виділу УНРади, ні сам Виділ не мали ніяких законодавчих компетенції. Отже вони не могли їх передати нікому, коли вони самі їх не мали. Законодавча влада УНРади залишалася далі вповні. В потребі мусів Президент її скликати сам або на вимогу її членів. Цієї потреби не було ні в Кам'янці, ні на еміграції, бо не було території під його адміністрацією, щоб було потрібно видавати нові закони поза тими, які вже видала УНРада раніше» [171, с. 115].

В Артикулі II вказаного Розпорядження зазначалось: «Повага Держави назверх та складність її адміністрації, вимагає, щоб існував постійно зорганізований державний апарат урядовий, відповідаючий існуючому правному станові. Під ту пору Уряд мусить бути наладжений так, щоб при додержанні закріпленого актом з 8 липня 1919 принципу зосередження Найвищої Влади в руках Диктатора, відповів своїм завданням під зглядом здатности до систематичного ведення діл поодиноких окремих областей адміністраційних, маючи до того очеркнену і відмежовану компетенцію для кожної області адміністрації. А що трудне положення Держави вимагає

постійної присвяти і переважної моєї уваги і особистого старання справам заграничної політики і справам військовим, то ж являється konieczність надати так зорганізованому Урядові право ініціативи і певної самостійності у вирішуванні справ деяких областей адміністрації» [171, с. 114]. Артикул III передбачав: «Атрибути Державної Влади, надані Диктаторові актом з 8 липня 1919, виконуються ним через «Уряд Диктатора ЗУНР». Уряд цей складається з окремих самостійних відділів, а іменно: (Далі тут перелічені всі діли державної адміністрації, які раніше мали окремі Державні Секретарі (зовнішніх справ .внутрішніх справ і т. д.) [171, с. 115]. Такий нормативно-правовий акт засвідчував розуміння Є. Петрушевичем ситуації, що склалась у зв'язку із вимушеним від'їздом за кордон, а також надавав Диктатору необмежені права у прийнятті рішень, що характеризували усю повноту відповідальності за долю держави.

У розпорядженні детально регламентувались права та обов'язки членів уряду Диктатора. Закони і розпорядження, які приймалися Українською Національною Радою і Державним Секретаріатом, продовжували діяти після їх затвердження Диктатором [183]. Цей нормативний акт з точки зору його правової оцінки був абсолютно чітким, своєчасним та конкретним, зважаючи на політичну ситуацію, в якій опинилась Західноукраїнська Народна Республіка та її провід.

У випадку відсутності Диктатора в місці розташування уряду розпорядженням Диктатора від 30 серпня 1920 року створювалась «Колегія Уповноважених». Колегія Уповноважених складалась з уповноважених Диктатора, які колегіально вирішували важливі державні справи. В засіданні Колегії Уповноважених могли брати участь з вирішальним або дорадчим голосом і інші особи. Колегія не мала права вирішувати законодавчі, важливі військові справи та змінювати політичний курс Диктатора [99, с. 212].

Відзначаємо важливість такого рішення щодо створення такого колегіального органу та використання відповідних юридичних механізмів в межах своїх повноважень. Є. Петрушевич, приймаючи ключові рішення,

намагався створити дорадчі владні структури із відповідними повноваженнями та компетенцією задля забезпечення чіткої координації в роботі усіх без винятку політичних сил, які були представлені в уряді Західноукраїнської Народної Республіки.

Уряд був коаліційним і складався з представників головних українських партій Галичини. Згідно з політологічною теорією він був і прагматичним й ідеологічним. Під час формування враховано організаційно-кадрові потуги партій, потенційних учасників коаліції. До уряду увійшли представники з ідеологічно сумісних партій. До галицьких урядів не належали ліворадикали – представники Компартії Східної Галичини, а також члени польських та єврейських партій. Зауважимо, що аналогічні коаліційні уряди в новітню добу характерні для Данії, Ірландії, Італії, Німеччини та Швеції [153, с. 179, 300].

Відзначаємо, що саме Є. Петрушевич як провідний політичний лідер зумів створити такий колегіальний орган в еміграції, а також мав вирішальний вплив на формування опозиційного супротиву польській владі на окупованих нею землях Східної Галичини.

В кінці 1920-го року відновили свою діяльність усі політичні партії в краю. Вони для явної дії проти польського режиму утворили «Українську Міжпартійну Раду» у Львові, яка відважно займала становище до різних польських урядових актів не тільки адміністративного, але й законодавчого характеру, які намагалися трактувати Галичину, як уже анексовану до Польщі територію. Вона рішуче протестувала проти таких актів і заперечувала Польщі суверенне право над Галичиною. Міжпартійна Рада весь час підтримувала дипломатичну акцію Президента ЗУНР та тільки його визнавала легальним представником Галичини [172, с. 130]. Така скоординована діяльність еміграційного уряду та вітчизняних політиків, котрі залишалися в польській окупаційній зоні, безперечно, підкреслює ключову роль Є. Петрушевича як політика та державного діяча в організації національно-визвольного руху на західноукраїнських землях та відновлення самостійної Української держави.

В період перебування в екзилі Є. Петрушевич узяв на себе усю відповідальність за ситуацію не тільки за політичне вирішення статусу Східної Галичини. Він намагався зосередити свою увагу і на вирішенні проблем фінансово-економічного розвитку, оскільки в результаті польської анексії українське населення краю опинилось фактично без будь-яких засобів для існування та знаходилося під тиском з боку польської окупаційної влади.

Відзначаємо, що провід ЗУНР ґрунтовно та професійно підійшов до організації фінансово-економічного блоку своїх урядових структур, що вимушено знаходились за кордоном. Якщо проаналізувати структуру фінансового уряду, то варто зазначити, що «Уряд для фінансів ділився на слідуєчі секції: 1) кредитова: банкова система, кредитові організації, кредит, посередництво і статистика, уладження грошового обороту, новий банк, валюткові справи, державні кредити, кредитово-політичні справи; 2) бюджетова; 3) секція податків: усі безпосередні і посередні податки (податки від рухомого та нерухомого майна, доходів і рент); 4) секція монополій і концесій. Уряд для торгівлі і промислу ділиться на слідуєчі секції: 1) промислова: з'ясування принципів організації і контролю за промисловістю. Відбудова і подання спромоги розвою дрібного і великого промислу. Розбудження інтересу для промислової чинности чужого капіталу і стягнення чужих капіталів до наших промислових підприємств. Правні зарядження на полі промислової політики. Статистика промислу. 2) секція міжнародної торгівлі: улаштування закупочних місій, експортів синдикати, підпирання торговельних корпорацій, правні зарядження на полі торговельної політики (свобода торгівлі), торговельно статистичні праці. Торговельні договори. Товарообмін. Регуляція ввозу і вивозу. 3) секція ремесла: попирання середнього і дрібного ремесла, правна охорона в цілі плекання народного ремесла. Статистика» [196, арк. 9].

Такий ґрунтовний підхід до вирішення проблем фінансово-економічного характеру, незважаючи на перебування уряду ЗУНР в екзилі, засвідчував бажання проводу держави стабілізувати ситуацію в краї та зберегти вплив на суспільно-політичне та фінансово-економічне життя в Східній Галичині.

Однак, вкрай важка політична ситуація, в якій опинились лідери ЗУНР, змушувала шукати нові шляхи боротьби за незалежність та пристосовуватись до змін, які сталися в післявоєнній Європі. Це зумовило низку протиріч та суперечностей в середовищі українського політикуму, що часто призводило до значних розбіжностей між політичними та громадськими діячами, лідерами політичних партій та безпосередньо в екзильному уряді Є. Петрушевича.

Переформатування нового уряду ЗУНР, вибір його подальших зовнішньополітичних орієнтацій в умовах еміграції спричинило чималу суспільну дискусію. Галицькі соціал-демократи С. Вітик, Й. Безпалко, А. Крушельницький, І. Калинович, Л. Ганкевич виступали за ліквідацію галицького державного центру на чолі з Є. Петрушевичем та вважали за необхідне підтримати українсько-польський діалог, який започаткував С. Петлюра [185]. Найбільша центристська партія – Національно-демократична, що була опорою перших двох урядів ЗУНР, теж втягнулася в дискусію: частина партійців (С. Голубович, О. Бурачинський) виступала за пошук шляхів порозуміння з новою польською владою; інша група – С. Смаль-Стоцький, С. Дністрянський – намагалися не відступати від державно-соборницької ідеології. Останніх підтримували галицькі радикали (К. Трильовський, Т. Галіп). [130, с. 97]. Наявність таких різнопланових стратегій діяльності однозначно не сприяли виробленню єдиної позиції стосовно вирішення головного завдання – збереження незалежної Української держави на землях Східної Галичини. Відзначаємо, що в таких надскладних умовах лише досвідченому політику Євгенові Петрушевичу вдалося об'єднати навколо себе новий уряд, запобігти сепаратистським настроям та пропольській орієнтації окремих політичних діячів, а також продовжити обраний ним курс на політичне вирішення східно-галицького питання.

Аналіз базових документів уряду ЗУНР як в період перебування в краї, так і в екзилі засвідчує, що його ідеологічна основа базувалася на засадах демократизму, протистоянні польській та більшовицькій експансії в широкому розумінні: необхідності відвоювання території шляхом правової та політичної

боротьби на міжнародній арені, апеляційної діяльності уряду та західноукраїнської громадськості до міжнародних структур про невизнання польської влади в Галичині й осуд більшовицької експансії у Східну Галичину влітку 1920 року.

Галицький уряд вважав за необхідне також не послаблювати соборницьких ідей, особливо після розмежування дій з Директорією УНР, коли вона в грудні 1919 р. домовилася з Варшавою про передачу Східної Галичини до відродженої Польщі. Зокрема з цією метою представники Є. Петрушевича взяли участь у створенні 4 січня 1921 р. у Відні Всеукраїнської національної ради (75 осіб, представників правих партій Східної Галичини та Наддніпрянщини), головою якої обрали наддніпрянця С. Шелухина, а його заступниками галичанина адвоката Р. Перфецького і наддніпрянця генерала УГА й Армії УНР О. Грекова. В її головному документі – «Основних положеннях платформи Всеукраїнської національної ради» визначено головні напрями внутрішньої і зовнішньої політики соборних сил: «оборона національної єдності українського народу і відновленої ним державної самостійності українських земель; з'єдинення поодиноких українських земель в одноцільній державі на умовах, які будуть вироблені правно-державними органами тих земель (Велика Україна, Галичина, Кубань та ін.); народоправний лад в Українській державі, державний устрій якої мало встановити Національне Зібрання, обране на підставі п'ятичленної виборчої формули; переведення парламентарним шляхом аграрної реформи, з тим, що в основу аграрної політики має бути положена засада сталого володіння землею селянством; реальне забезпечення за робітництвом його домагань в соціальній області, як охорона праці, воля професійного руху і т. п.; забезпечення національним меншостям національно-персональної автономії, основи якої установить Національне зібрання» [111, с. 141–142]. Взаємовідносини з національними меншинами перебували в полі зору й еміграційного уряду ЗУНР. Зокрема постанова Української Національної Ради 1920 р. «Про діяльність УНР і про виконуючу владу під час окупації території ЗУНР» передбачала в складі нового

уряду посаду державного секретаря у справах національних меншин [68, с. 175–180].

Впродовж 1920–1923 рр. екзильний уряд на чолі з Є. Петрушевичем неодноразово ставив перед Лігою Націй, Радою послів держав Антанти та іншими міжнародними організаціями проблему ліквідації польського окупаційного режиму на території Східної Галичини і відновлення незалежності ЗУНР.

Незважаючи на всі заходи уряду ЗУНР, Антанта продовжувала вести діяльність з підтримки польських вимог. Особливо наглядно це було продемонстровано на конференції в Генуї весною 1922 року. Це була остання значна подія у післявоєнному розподілі світу, в якому взяла участь делегація ЗУНР. В конференції взяла участь галицька делегація у складі Є. Петрушевича, К. Левицького, Є. Левицького, С. Рудницького, О. Назарука. Але східно-галицька проблема з ініціативи Польщі та Франції була знята з порядку денного конференції.

Поляки, бажаючи узаконити загарбання Галичини, планували провести перепис населення для фальсифікації справжніх даних та організувати восени 1922 року на українських землях вибори до польського сейму. Це могло нанести шкоди у боротьбі уряду ЗУНР за Українську державу на міжнародній арені. Диктатор Є. Петрушевич разом із членами Української Національної Ради К. Левицьким, Р. Перфецьким, В. Сінгалевичем звернулися з закликом про бойкот виборів. Цей заклик «До населення Галицької землі» нелегально було розповсюджено населеними пунктами Галичини і його підтримала більшість українського населення [230, арк. 6]. Але зміна політичного керівництва в країнах Антанти відіграла негативну роль у долі Галичини. Внаслідок виборів 1922 року в Англії у відставку пішов уряд Л. Джорджа, який позитивно ставився до українських вимог.

На цей час нова польська адміністрація повністю згорнула реформування економіки, яке започаткував уряд ЗУНР. «У Східній Галичині практично не функціонували промислові підприємства, що зумовило збільшення кількості

безробітніх» [49, с. 74]. Було заборонено обіг української валюти – гривень і карбованців, місцевих бон. Паралізовано діяльність товариства «Сільський господар», інших українських кооперативів та фінансових інституцій. Згідно з ухваленим польським сеймом законом «Про основи земельної реформи» започатковано аграрну колонізацію краю, яку здійснювали польські осадники, демобілізовані офіцери і солдати польської армії.

Керівництво ЗУНР заохочувало провідні світові держави вкладати інвестиції у нафтові ресурси Галичини. Проте Польща із самого початку окупації Східної Галичини самовільно, всупереч Сен-Жерменському договору, вдалась до нещадного та незаконного орендування нафтових теренів закордонним фінансовим групам. Саме тому Є. Петрушевич від імені УНРади змушений був звернутися до Найвищої Ради Мирової конференції із листом протесту, в якому зазначалося: «...Цей польський фінансовий план містить в собі скриту ціль державно-політичну, аби разом з іншими державними замахами, про які я мав вже нагоду звістити Найвищу Раду, поставити Східну Галичину перед підступним захопленням державної влади з боку Польщі, проти чого мусимо рішуче виступати!... Такі фінансові операції не мають реального підґрунтя і повинні бути позбавлені всякого правового значення» [197, арк. 75].

Про велике зацікавлення польських урядових та фінансових кіл до прикарпатської нафти свідчила також чергова протестна нота уряду Західноукраїнської Народної Республіки до Найвищої Ради у Парижі від 21 січня 1921 року, в якій стверджено, що нова польська влада прагне покращити фінансовий стан країни насамперед за рахунок розробки та продажу нафти Дрогобицько-Бориславського району.

Про таку загарбницьку політику Польщі свідчить багато відомостей. Українські політики зверталися до усіх можливих міжнародних організацій та урядових інституцій із закликом справедливого вирішення та засудження таких екстремістських дій окупанта. Диктатор Західноукраїнської Народної Республіки Є. Петрушевич особисто інформував про існуючий стан речей

лідерів світових держав, надіючись на позитивне вирішення українського питання. Не були осторонь й інші відомі українські політики. Так, можна процитувати витримки з листів до уповноваженого для закордонних справ ЗУНР Костя Левицького, які свідчать про надзвичайну важливість «нафтового питання» для уряду ЗУНР. У листі від 21 січня 1921 року говориться: «Крім того, німецькі фірми «Смрекер-Лессінг» дуже цікавляться купівлею нафтових теренів і копалень. Тому Уряд повинен якнайскоріше звернутися до Уряду нафтового при Міністерстві публічних робіт в Гадзі, в Лондоні, в Римі і в Парижі з представленням, що нафтові терени у Східній Галичині, щонайменше 75%, є в руках населення Східної Галичини, що доля Галичини ще не вирішена, що вся правдоподібність є, що Східна Галичина не належатиме до Польщі і що наш Уряд вважає своїм обов'язком остерегти інтересентів перед купном нафтових теренів, бо він буде класти свої вето проти всяким трансакціям, некорисним нашій Українській Державності, започатим поляками, які використовують окупаційний мандат... Крім того, треба зобов'язати спілку «Українська нафта у Львові», щоб прислали нашому Урду свій план розвитку...Щоб заінтересувати особисто інтересованих нафтярів в Гадзі, Амстердамі, Лондоні, в Римі, треба послати туди фахового чоловіка, щоб представити їм фактичний план політичний Галичини і стан нафтового промислу» [198, арк. 35–36].

Є. Петрушевич намагався використати будь-які засоби задля позитивного вирішення державно-правового статусу Східної Галичини, саме тому так звана нафтова дипломатія відігравала значну роль у зовнішньополітичній діяльності уряду. У своєму листі до Уповноваженого для закордонних справ ЗУНР Костя Левицького від 30 березня 1921 року говориться: «Нашим нафтовим промислом цікавляться нафтярі цілого світу, з тої причини звертаюсь про потребу фахового нафтового реферату при нашім Центральнім Уряді» [198, арк. 35–36, арк. 72–73].

Аналогічна ситуація склалась із золотовалютними запасами уряду ЗУНР, які фактично опинились в руках польської окупаційної влади, яку підтримували

провідні європейські держави, зокрема, Англія та Франція. Екзильний уряд намагався в будь-який спосіб не допустити розграбування краю та державної казни, застосовуючи тактику протестів на дії польської влади. Так «8 липня 1921 року президент Є. Петрушевич надіслав у Париж черговий протест у зв'язку з намірами Ліквідаційної комісії Австро-Угорського банку передати Польщі галицьке золото» [207, арк. 26–29].

Якщо проаналізувати політичну ситуацію, в якій опинився екзильний уряд ЗУНР, то «на початку 20-х років вона характеризувалася, в основному, двома факторами: невизначеністю міжнародно-правового статусу Східної Галичини і анексіоністською політикою польського уряду щодо українських земель» [160, с. 10].

Як уже відзначалось вище, головним чинником боротьби за незалежність держави в умовах фактичного перебування проводу ЗУНР у вигнанні стала зовнішньополітична діяльність, яка була спрямована на забезпечення міжнародного визнання та остаточного визначення міжнародно-правового статусу західноукраїнських земель світовим співтовариством. Є. Петрушевич, будучи досвідченим політиком, покладав на дипломатичні представництва за урядів іноземних держав величезні сподівання.

Засобом реалізації зовнішньої політики держави була дипломатична служба, яка мала виконувати інформаційну, переговорну та договірну функції, а відтак реалізовувати практичні заходи, що стосувалися захисту прав та інтересів держави, її установ та громадян за кордоном [106, с. 176–177].

Екзильний уряд шукав різноманітні способи реалізації алгоритму дій, спрямованого на збереження незалежної суверенної держави на території Східної Галичини. Є. Петрушевичем був знайдений та запропонований новий формат державного розвитку, який передбачав конституційне закріплення Галицької Республіки, яка повинна була стати фактичною правонаступницею ЗУНР.

До середини 1920 р. зберігалася офіційна назва Західна область УНР, а після звернення Петрушевича до Найвищої Ради Паризької мирної конференції

з'явилася нова формула-концепт дії – боротьба за самостійність Галичини (із травня 1921 р. – Галицька республіка), що відобразилося і на діяльності української делегації на Паризькій конференції [142, с. 448].

Очолюваний Є. Петрушевичем уряд ЗУНР у вигнанні свої головні надії покладав на Антанту. Особливо відчутним це стало після укладання Ризького мирного договору, який, по-суті, перекреслив міжнародно-правові гарантії для України. Своє бачення так званих ризьких ухвал Є. Петрушевич висловив до Ради послів від 26 березня 1921 р., де зазначив: «представники ЗУНР не брали участі в мирних переговорах і тому вважають умови договору для Східної Галичини не правними. Водночас було стверджено необхідність якнайшвидшого проголошення самостійної Галицької держави під протекторатом великих держав Антанти» [222, арк. 42, 49].

Зауважимо, що робота української делегації на Паризькій конференції була достатньо ефективною і базувалась виключно на вирішенні питання Східної Галичини у правовому полі. «Петрушевич досяг чималої прихильності міжнародної дипломатії, але це не вирішило «галицького питання», не була сприятливою політична ситуація. Помилкою Ради Міністрів УНР та Є. Петрушевича було те, що вони не проводили роботу з населенням Галичини, застерігали його від будь-яких рухів, вимагаючи від нього сліпої покори та очікування рішення міжнародної спільноти. Є. Петрушевич вважав, що подальшу діяльність має визначати не народ, а політичний центр за кордоном» [105, с. 278]. Однак, на нашу думку, така відірваність має пояснення та виправдання. Є. Петрушевич приймав рішення в умовах політичного цейтноту, коли слід було використовувати усі можливі засоби дипломатичної боротьби та діяти швидко. Ціна помилки могла мати катастрофічні наслідки та вплинути на рішення щодо статусу Східної Галичини не на користь українського уряду.

Його звернення до Ліги стали спробою знайти підтримку поза межами вузького кола великих держав, які, не визнаючи польського суверенітету у Східній Галичині, вирішення питання її державно-правового статусу постійно відкладали на майбутнє. Завдяки зусиллям української діаспори обережні кроки

на підтримку ЗУНР зробила у Лізі Націй Канада. Однак Ліга відповідно до позиції великих держав визнала себе некомпетентною вирішувати долю Галичини, залишивши це право за Радою послів Антанти. Головним політичним здобутком дипломатії Євгена Петрушевича у Лізі Націй стало те, що Ліга у своїх постановах у 1921 р. та у. 1922 р. підтвердила, що Польща не має суверенних орав на Галичину [78, с. 10].

Голова УНРади на початку 1921 р. звернувся до Ради Ліга Націй із пропозицією пришвидшити вирішення східно-галицького питання. Як наслідок – 23 лютого 1921 р. міжнародна інституція вкотре підтвердила, що Східна Галичина є поза кордонами Польщі й має окремий політичний статус. Було відзначено, що остання є тільки тимчасовим військовим окупантом краю, сувереном якого є держави Антанти. Рада Ліги Націй звернулася до Найвищої Ради Антанти з вимогою врешті вирішити східно-галицьку справу, на що отримала позитивну відповідь. Обіцянки міжнародних інституцій вселили в Є. Петрушевича оптимізм щодо найближчих перспектив української державності. Про це він повідомив львівську делегацію Української Національної Ради, вказуючи на переконанні щодо позитивного вирішення «українського питання».

Національна Рада ЗУНР терміново надіслала протестів заяви до Ради послів у Парижі, Ліги націй. У зверненні Є. Петрушевича «До українського народу Галицької землі!» не тільки засуджувалися підступні рішення держав Антанти, але й лунав заклик до відновлення незалежної Української держави. «На очах цілого культурного світу Конференція Амбасадорів головних держав Антанти не завагалася кинути глум і наругу на найсвятіші почування українського народу Галицької Землі, - на його право до свободного життя на своїй правідній землі, - зазначалося у зверненні. Сваю держав Антанти, виявлена в цім рішенню, є тим жорстокіша, що вона намагається кинути український народ Галицької Землі в ярмо споконвічного його ворога — Польщі, з яким наш народ боровся шістсот літ, аж доки після розвалу Австрії не виборов дня 1 листопада 1918 р. власну Західно-Українську Державу.

Теперішня Польща, яка ще вчора сама була політичним рабом інших держав, не вдовольнилася власною незалежністю, дарованою їй з ласки держав Антанти. Вона, досягнувши державну незалежність, пішла війною на нашу державу...» [95, с. 346].

У черговій протестаційній ноті Є. Петрушевича до Ради послів країн Антанти від 18 квітня 1921 р. також наголошено, що відроджена Галицька Республіка має стати форпостом миру на сході Європи. У ній також стверджено її важливе геополітичне значення у цій частині Європи: «Східна Галичина, що своєю територією (55 330 км/кв) і числом населення (5 450 000 мешканців) як також скарбами природи (як нафта, сіль, калій, вугілля, плідна земля і ліси) та соціальними відносинами, котрі ґрунтуються на дуже значно переважаючій хліборобській населенню, прив'язаній до рідної землі і недоступній до комуністичних переворотів, має всі кваліфікації до державної незалежності та ніколи не визискувана ані не переслідувана є в силі сама підвестись із занепаду до повного розвою і стати безпечним осередком до консолідації давньої російської України, коли буде визнана великими державами Антанти як вільна галицька держава (Швейцарія Сходу), що запоручує рівні права всім своїм горожанам без різниці національностей» [49, с. 624–625].

Аби продемонструвати міжнародним політикам виважений підхід українців до національних прав громадян, уряд Є. Петрушевича 30 квітня 1921 р. запропонував державам Антанти та Лізі Націй для ознайомлення проект конституції майбутньої Галицької Республіки, на зріз швейцарського устрою. У проекті не використовувалася титулатура ЗУНР, а трьом головним народностям (українцям, полякам та євреям) гарантували рівні політичні, національні та культурні права.

Отже, нотою від 30 квітня 1921 р. голова Української Національної Ради Є. Петрушевич запропонував державам Антанти проект «Основ державного устрою Галицької Республіки», у якому домагався звільнення від польської окупації Галичини, визнання незалежності краю, що було значним досягненням

державно-правового розвитку та яскравим вираженням державно-правових поглядів самого Євгена Петрушевича.

В аналогічній ноті Є. Петрушевича від 18 червня 1921 р. до Ради послів країн Антанти у Парижі доводиться, що нейтральна Галицька Республіка має стати «природним помостом для держав середньої і західної Європи до нав'язання господарко-торговельних зносин з Україною і Росією, що лежить в інтересі світового мира і добробуту як також в інтенціях великих держав Антанти...З отсих причин прошу Високу Раду Амбасадорів, щоби зволила взяти під ласкаву розвагу: справу визнання Східної Галичини як незалежної Галицької Республіки вільних народів». Стверджено про соціально-економічний гніт та політичні репресії проти галицьких українців як в роки Першої світової війни (з боку росіян), так і після захоплення краю польським військом. Польське правління у краї названо «дволітнім окупаційним режимом» [49, с.728–732].

Галицькі політики намагалися відстояти права хоча б Східної Галичини дипломатичним шляхом. Задля цього проводились регулярні переговори з провідними європейськими державами та приймались важливі з точки зору міжнародного права та визнання документи, зокрема «Державно-правна основа Східної Галичини як Галицької Республіки» від 20 жовтня 1921 року, в якій були викладені основні етапи державотворення в Галичині. Зокрема, «ідею утворення незалежної Галицької республіки також підтримувала впливова група міністра оборони Великобританії В. Черчілля» [131, с. 131].

Українське керівництво намагалося ознайомити політиків та ширші кола Західної Європи й Америки з українським питанням. Є. Петрушевич доручив Володимирові Біберовичу заснувати Пресове бюро ЗУНР, яке регулярно видавало німецькою мовою бюлетені для віденської преси і для акредитованих в австрійській столиці закордонних кореспондентів. Бюлетені надсилали поштою до західних політиків та журналістів, українських представництв та часописів у Берліні, Будапешті, Лондоні, Парижі та Римі, адресували в Канаду, США та у країни Латинської Америки. Працівники Пресового бюро

підтримували особисті контакти з редакторами віденських газет і закордонними кореспондентами [121, с. 263]. Така діяльність мала надзвичайно важливе значення, оскільки давала змогу об'єктивно інформувати міжнародну спільноту із реальним станом справ щодо вирішення «галицького питання» і висвітлювала офіційну позицію українського політичного проводу.

Уряд ЗУНР намагався використати суперечки Великої Британії з Францією, насамперед їхніх компаній за дрогобицько-бориславську нафту. Як уже зазначалося, офіційний Лондон певний час виступав проти передачі Східної Галичини до Польщі. За ініціативою Великої Британії східногалицьке питання в 1921–1922 рр. декілька разів обговорювали на засіданнях виконавчої ради і політичного комітету Генеральної Асамблеї Ліги Націй [116, с. 434–435; 158, с. 86–98].

Пошук союзників, які підтримували ідею створення Галицької Республіки, це пріоритетне завдання українського зовнішньополітичного відомства, оскільки необхідно було в будь-який спосіб відстояти власний суверенітет. Так, для прикладу, «чималу увагу уряд ЗУНР приділяв Німеччині (Веймарській республіці), яка була незадоволена результатами Паризької конференції, особливо щодо своїх нових східних кордонів і взяла курс на послаблення сусідніх держав, насамперед Польщі. У зв'язку з цим офіційний Берлін виявляв зацікавлення до збройних і зовнішньополітичних дій галицького уряду, скерованих проти відродженої Польщі. Однак Німеччина не могла реально вплинути на вирішення східногалицького питання» [188, с. 434].

Керівництво Австрійської республіки теж зацікавлено стежило за діями галицьких політиків, однак у нього не було реальних важелів втрутитися у вирішення східногалицької проблеми. Завдяки толеранції австрійців на початку 20-х рр. у Відні були створені та активно діяли десятки українських громадсько-політичних і культурно-освітніх організацій. Через Збірну військову станицю у Відні галицький уряд переправляв українців з італійського полону на Батьківщину. Неодноразово для вчорашніх полонених виступали просвітні драматичні гуртки наддніпрянських емігрантів [117, с. 69].

На жаль, галицькому керівництву таки не вдалося схилити на свій бік уряд Італії, який ще на Генуезькій конференції (квітень – травень 1922 р.) підтримував англійців у їхніх планах обговорити східногалицьке питання. Власне після приходу до влади в жовтні 1922 р. прем'єра Б. Муссоліні почалося зближення Рима з Парижем і Варшавою. А у січні 1923 р. навіть підписано польсько-італійську нафтову угоду, згідно з якою Італія почала енергійно допомагати Польщі в розробці Дрогобицько-Бориславського нафтового району [116, с. 435]. 14 березня 1923 р. за ініціативою Італії Рада послів Антанти, зігнорувавши право українського народу на державно-політичне самовизначення, прийняла рішення про передачу Галичини Польщі.

Активну зовнішньополітичну діяльність уряд Диктатора проводив й у США. Сюди було направлено дві місії з особливими уповноваженнями, які очолювались Л. Цегельським та Л. Мишугою. Пізніше вони були об'єднані в одну, яка складалась з двох відділів: дипломатичного та фінансово-торгівельного. Місіями було зібрано кількасот тисяч доларів США для потреб уряду ЗУНР. Декретом Диктатора ЗУНР у червні 1921 року було започатковано серед українців Канади і США «позику національної оборони» [130, с. 109–110].

Уряд ЗУНР прагнув також мобілізувати до політичних акцій заокеанську еміграцію. З цією метою у США і Канаді організовано десятки багатолюдних мітингів і демонстрацій, надійшли протестаційні заяви на адресу В. Вільсона, Л. Джорджа, Ж. Клемансо, Р. Бодена, збиралися кошти на Визвольний фонд України, Фонд помочі й оборони Галицької України, Позичку національної оборони, значну частину зібраних грошей передавали уряду Є. Петрушевича [24, с. 23–28].

Вказані місії ініціювали протестаційні акції і звернення до президента В. Гардінга, конгресу США, Вищої Ради Ліги Націй. Втім очільники країни не бажали офіційно приймати представників невизнаних Вашингтоном урядів і держав. Щоправда, 17 вересня 1921 р. Л. Цегельського прийняв начальник відділу Західної Європи Держдепартаменту США В. Кесло, а

20 вересня – референт відділу професор Ч. Мартин, з якими обговорено складні проблеми польсько-українських відносин, утворення української Галицької республіки. Водночас американським дипломатам вручено англомовні меморіали уряду ЗУНР «Справа Галичини», «Деякі статистичні дані про Галичину і Буковину», «Правні підстави правительства д-ра Петрушевича», в яких було висвітлено чималі ресурсні можливості Прикарпаття, насамперед щодо видобутку нафти [130, с. 112].

Л. Цегельський за дорученням Є. Петрушевича регулярно інформував уряд США про політичну ситуацію у Східній Галичині. На адресу і президента, і держсекретаря регулярно надсилались листи, в яких висловлювались численні протести проти польської політики у краю. Зокрема, інформувалось про факти національної дискримінації українського населення з боку польської цивільної та військової адміністрації. В одному з таких листів, ініційованого Є. Петрушевичем, Сполученим Штатам Америки було запропоновано на Вашингтонській конференції порушити справу визволення Східної Галичини.

Здійснювався тиск і на зарубіжні парламенти і уряди, зокрема італійський, а також британський, який здавна цікавився прикарпатською сировиною. Англійці навіть готові були надати чималу грошову допомогу уряду Є. Петрушевича (5 млн. дол.) в обмін на право мати доступ до галицької нафти, а також інших корисних копалин та залізниць [200, арк. 54–55; 224, арк. 15–16].

Діяльність української дипломатії у 1921-1922 рр. можна оцінювати по-різному. Послідовні звернення національного проводу та дипломатів до міжнародних інституцій актуалізували українське питання в Європі. Проте на шляху до його вирішення стали суперечності, які виникли між країнами Антанти після закінчення війни. Кожен із союзників намагався через мирові договори втілити власні політичні інтереси і встановити відповідний баланс сил і противаг на континенті. Українська державність у планах та схемах післявоєнного устрою Європи не фігурувала [121, с. 252].

Документи Центрального державного історичного архіву у м. Львові та інші матеріали засвідчують про їхню активну дипломатичну діяльність, спрямовану на боротьбу за відновлення української державності. Вони посилали свої делегації, численні ноти, заяви, протести до міжнародних конференцій у Ризі, Парижі, Генуї тощо. Дипломатичні представники ЗУНР у США, Канаді, Франції, Німеччині, Англії, Чехословаччині, навіть Бразилії, Аргентині та інших країнах домагалися відновлення української державності. Це завдання було однією із причин поїздки за океан митрополита Андрея Шептицького у вересні 1921 р.

Зауважимо, що ідейним натхненником та безпосереднім організатором цієї активної міжнародної діяльності західноукраїнської влади був Євген Петрушевич. Він неодноразово надсилав звернення до населення Галичини із закликом продовжувати боротьбу з окупаційним режимом; у різних європейських газетах і журналах публікував матеріали про Східну Галичину та боротьбу її населення за незалежність тощо.

Досвідчений Є. Петрушевич розумів, що катастрофу не оминати і все ж боровся до останнього. Після того, як 21 лютого 1923 р. Франція, Італія та Англія за пропозицією Варшави погодились скликати нову конференцію Ради послів для перегляду східних кордонів Польщі, 5 березня уряд ЗУНР надіслав країнам Антанти звернення, де виклав власний проект вирішення польсько-українського конфлікту. Але для цього пропонувалось передати еміграційному урядові всю повноту влади у Східній Галичині [95, с. 346].

Однією з останніх спроб вирішити східногалицьке питання у правовому полі було звернення до Ліги Націй під назвою «Політичний статус Східної Галичини», яке підписали Є. Петрушевич та К. Левицький. Це звернення містило чітке та справедливе обґрунтуванням державності та суверенності української Галичини, а також вирізнялось ґрунтовною правовою оцінкою міжнародної політичної ситуації.

14 березня 1923 р. у Парижі відбулося засідання Ради Амбасадорів у складі: Раймон Пуанкаре (Франція), Романо Авеzzана (Італія), Ерік Фіппс

(Великобританія) й Мічіказу Матсуда (Японія). Від Польщі на засіданні був присутнім Моріс Замойський. Посли узгодили документ такого змісту: «Зваживши, що згідно з 91 параграфом мирного договору в Сен-Жермен, Австрія зреклася на користь союзних і прийнятих до союзу держав усіх прав і титулів щодо територій, які перед тим належали колишній Австро-Угорській монархії і які лежать поза новими кордонами Австрії, як це окреслено в 27 параграфі згаданого договору і яких досі нікому не признано; маючи на увазі, що Польща визнала у стосунку до східної частини Галичини, що її етнічні умови конче вимагають автономного устрою – Конференція Амбасадорів ухвалила визнати за кордон Польщі з Росією граничну лінію визначену і окреслену за згодою цих держав і на їх відповідальність 22 листопада 1922 року». У цьому документі посилення на згоду Польщі стосовно автономного устрою Східної Галичини стосувалося Закону про автономію трьох воєводств. Згадка про автономію краю не була умовою юридичної передачі його території до складу Польщі [121, с. 300].

Як результат – польська анексія перетворилась на законне право володіння українськими східногалицькими землями, що стало причиною напруженості та нестабільності в цьому регіоні [70, с. 42].

Після чого, йдучи на вимоги польської сторони, за пропозицією спеціальної комісії Ради послів Антанти територія Східної Галичини 14 березня 1923 року без будь-яких застережень була передана Польщі. Таке рішення спричинило обурення в краю, де пройшли масові мітинги протесту, на яких лунали заклики до боротьби за власну державу. Воно знайшло негативні відгуки і серед демократичної громадськості світу. Українська Національна Рада ЗУНР надіслала протест до Ради послів Антанти, Ліги Націй, урядів різних держав, які, на жаль, уже не могли реально вплинути на ситуацію та запобігти прийнятому рішення, яке було продиктоване внутрішніми корпоративними інтересами окремих держав та нехтувало нормами міжнародного права.

У березні 1923 року Президент Є. Петрушевич звернувся із відозвою до «До українського народу Галицької землі» [230, арк. 7]. в якій докладно

обґрунтував етапи подальшої боротьби за власну незалежність та рішуче засудив рішення Конференції Амбасадорів. Зокрема, в відозві говорилося: «Український Народе! У бою проти Польщі Ти не будеш самий, бо разом з Тобою стає на прю з імперіялістичною Польщею цілий український народ, а зокрема поневолений нею Твій рідний брат з Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя. Вісім мільйонів Українців, що опинилися під польською кормигою, стають одностайною лавою, щоб звалити Польщу на українських землях і відновити Галицько-Володимирську Державу. Від Карпат по Прип'ять замає один наш непорочний синьо-жовтий прапор – символ нашої держави... Починається новий етап в боротьбі Українського Народу на Західніх Українських Землях. І стане в цій боротьбі голос демократії цілого культурного світу, котра осуджує акт насильства, доконаний на нашім народі правительствами держав антанті, і співчує з нами. І стануть за нами держави, знасилувані антантою так, як і ми, і загрожені так, як і ми, її імперіялістичними, ненаситними посяганнями ,на добро, на свободу переможених зброєю народів, та на дальше закріпощення мільйонових мас робочого люду. Вже нині готуються до нового бою і в недовгій часі спалахне Європа новим полум'ям страшної боротьби. Тому не падати нам на дусі, а приготовлятись нам до цієї нової боротьби заздалегідь, бо від сили, яку зможемо викресати зі себе в слушний час, залежати буде наша перемога й визволення з-під ярма ляхської неволі... Український Народе! йдучи за Твоєю волею і як викладник Твоєї волі, Уряд, хоч змінений у складі осіб, лишається дальше за кордоном, щоб вести по Твоїй волі на міжнародній арені дальшу боротьбу по лінії державної незалежності української землі. І як Ти, Український Народе, серед усіх обставин, наперекір усім ворожим змаганням, так і Уряд ніколи не схибеть...» [172, с. 130].

Після цього існування уряду ЗУНР та його дипломатичних представництв втратило сенс. У травні 1923 року Диктатор розпустив уряд, дипломатичні місії та представництва. Він став останньою крапкою в історії української держави

на західноукраїнських землях в 1918–1923 рр. – Західноукраїнської Народної Республіки.

Однак незважаючи на такий стан справ, Є. Петрушевич не полишав надії на продовження політичної боротьби. Було прийнято рішення продовжити політичну діяльність в еміграції, ґрунтуючись на підтримці американських та канадських українців. В такому разі йшлося за розробку подальшої стратегії боротьби як в політико-правовому полі, так і вироблення засад забезпечення та розвитку соціальної, освітньої, культурної роботи у Східній Галичині.

Є. Петрушевич продовжував надсилати численні протести до Ліги Націй, в яких апелював до дотримання норм міжнародного права, а також вказував на порушення Польщею своїх зобов'язань щодо надання статусу автономії Східній Галичині. В своїх листах він обґрунтовував суверенність території Східної Галичини, вказував на необхідність мирного врегулювання ситуації, а також інформував міжнародну спільноту про фактичну колонізацію краю та полонізацію українського населення Східної Галичини.

Зокрема, процитуємо витримки із апеляції Є. Петрушевича на рішення Ліги Націй у вересні 1923 року: «Зважаючи на ситуацію Українського населення під Польським правилом я прошу Високу Лігу Націй: 1. Відправити комісію Ліги Націй в Східну Галичину, Волинь, Підляшшя і Полісся, щоб запитати детально в ситуації українського населення і іншого не польського населення і на результатах дослідження примусити Польський Уряд виконувати негайно зобов'язання, які взяла на себе Польща згідно міжнародних договорів і декларацій» [245, с. 10].

Як уже говорилося вище, Є. Петрушевич, щоб домогтися реалізації прав галицьких українців на національне самовизначення, регулярно надсилав листи, ноти та меморіали до міжнародних організацій. Він вважав, що завдяки його зверненням разом із зусиллями інших країн, незадоволених національно-політичними та територіальними результатами Версальських угод, можна буде домогтися їх ревізії.

27 березня 1925 р. Є. Петрушевич надіслав урядам європейських держав та в Лігу Націй звернення, в якому висловив своє ставлення щодо обговорюваного в міжнародній політиці питання гарантійного пакту, який мав би залучити договірні сторони – Францію, Велику Британію, Бельгію та Німеччину. Український політик зауважив, що відповідні перемовини актуалізують перспективу ревізії західних кордонів Польщі й запевнив, що східні землі й кордони цієї держави також є потенційним вогнищем небезпеки й загрозою миру в Європі. Від імені українців Польщі він вимагав: 1) у перемовинах з питань встановлення миру в Європі, шляхом нових договорів або охоронних пактів, взяти до уваги той факт, що справжньою небезпекою для миру є насильне приєднання українських земель до Польщі; 2) здійснити ревізію рішень Ради Амбасадорів від 14 березня 1923 р. на підставі 19 параграфу Пакту Ліги Націй; 3) надати можливість населенню Східної Галичини з Лемківщиною, Волині з Поліссям та Холмщини з Підляшшям здійснити право самовизначення [121, с. 346–347].

Є. Петрушевич був справжнім політичним лідером та державним діячем загальноукраїнського масштабу, адже впродовж усього екзильного періоду домагався від країн-окупантів етнічних українських земель дотримання усіх своїх зобов'язань. Його активна державницька позиція в цьому контексті була виражена у низці протестних актів, які були спрямовані на захист політичних, національних та культурних інтересів українського населення на окупованих Польщею, Чехословаччиною та Румунію територіях Східної Галичини, Буковини та Закарпаття. Так, Голова УНРади 23 жовтня 1926 р. надіслав до урядів Антанти та Ліги Націй меморіал щодо недотримання урядом Чехословаччини зобов'язань щодо надання автономії Закарпатській Україні. А 31 грудня 1927 р. звернувся з протестом до Ради Ліги Націй проти постанови польського уряду від 21 грудня того ж року у справі ліквідації «Тимчасового самоуправного Виділу» у Львові. На думку українців, це було здійснено задля того, щоб існування такої структури жодним чином не нагадувало окремішності Східної Галичини.

Два меморіали до Ради Ліги Націй, урядам, політичним діячам та редакціям газет європейських країн про становище українського народу на території Польщі Є. Петрушевич надіслав на початку березня 1929 року. У зверненнях він використав текст промови посла М. Західного в Польському Соймі. Тоді ж було оприлюднене аналогічне звернення стосовно українців Румунії. Ще один меморіал з домаганнями ревізії акту від 14 березня 1923 року Євген Петрушевич розіслав впливовим світовим політикам 1 вересня 1929 року.

Утім Рада Ліги Націй подбала, щоб усі представники національних меншин, які вносили відповідні скарги, не здобули статусу сторони, що має спір зі своїм урядом. Такі скарги трактували виключно як інформацію. Водночас унаслідок неодностайної позиції західних держав, Ліга Націй не мала повноважень переглядати результати мирного врегулювання в Європі, зафіксовані угодами 1919-1923 рр.

Політичні емігранти продовжували структурування за партійною ознакою. Головними політичними партіями, які діяли в еміграції були: УСДРП, УСХД, УПСР, УРП. В нових умовах виокремилися такі основні політичні центри: прихильники ДЦ УНР в екзилі, які вважали С. Петлюру своїм лідером, українські есери на чолі з М. Шаповалом, українські консерватори, що гуртувалися навколо двох постатей: В. Липинського і гетьмана П. Скоропадського, прихильники ЗУНР, лідером яких був Є. Петрушевич [143, с. 24].

Перед Є. Петрушевичем гостро постала проблема як ідейної, так і територіальної консолідації українського визвольного руху. Аналіз діяльності національно-державницьких сил Західної України після 14 березня 1923 р. дає підставу ствердити, що за єдиної мети – побудови соборної Української держави — існували розбіжності з питань тактики, а також щодо питань: 1) ставлення до польського окупаційного режиму; 2) доцільності створення єдиного національного фронту; 3) ролі та місця президента Української

Національної ради Є. Петрушевича та очолюваного ним уряду; 4) оцінки процесів у Радянській Україні та зовнішньо-політичної орієнтації [162, с. 5].

Є. Петрушевич, справедливо вважаючи себе офіційним представником та лідером політичного супротиву в еміграції, докладав усіх зусиль задля об'єднання усіх політичних сил як в екзилі, так і тих, що залишилися в Східній Галичині, змушуючи їх визнати свої лідерські повноваження. Однак, як уже відзначалось, існували певні розбіжності, що часто призводили до неузгоджених дій та загострень у відносинах між українськими політиками.

Зокрема, «погіршувались відносини між урядом Є. Петрушевича і Міжпартійною Радою у Львові, що була утворена на початку червня 1921 року і об'єднувала українські партії Східної Галичини (народно-трудова, радикальна і християнсько-суспільна)» [158, с. 158–160]. Ці політичні партії були домінуючими в східногалицькому політичному просторі і кожна з них мала своє бачення подальшої політичної боротьби за незалежність Східної Галичини та відновлення Західноукраїнської Народної Республіки. Така неузгодженість, однозначно, не додавала Є. Петрушевичу того політичного впливу, на який він розраховував задля вироблення єдиної узгодженої позиції в питанні політичної боротьби за незалежність.

Непорозуміння особливо загострились у середині 1922 р. у зв'язку з листопадними виборами до польського сейму, у яких більшість українських партій вирішила взяти участь. Оскільки цей акт означав би автоматичне визнання окупаційної влади, Є. Петрушевич виступив проти участі у виборах українців. Для усунення незгод між урядом ЗУНР і Міжпартійною радою у липні 1922 р. до Відня приїхав В.Бачинський, один із прибічників угоди з польськими властями. Відзначаємо, що завдяки саме авторитету Є. Петрушевича, вдалося переконати опонентів у недоцільності брати участь у виборах.

Звернення президента Є. Петрушевича і членів Української національної Ради К. Левицького, О. Назарука, Р. Перфецького, Н. Селезінки, О. Сероїчківського і В. Сінгалеви́ча «До населення Галицької землі!» (10

вересня 1922 р.) із закликом бойкотувати вибори було підтримане значною частиною українського населення. Дістали схвалення галичан й дві протестаційні поти Антанти з приводу незаконного призову українців краю до служби в окупаційній армії [229, арк. 15–18, 19].

Після припинення діяльності еміграційної влади і органів Західноукраїнської Народної Республіки більшість їх діячів повернулися до Східної Галичини. Тільки президент Євген Петрушевич вважав, що є уповноваженим Української Національної Ради, яка наділила його певними обов'язками і не звільнила від їх виконання, зокрема, до кінця служити рідному народові. Він і надалі проводив у Відні велику дипломатично-пропагандистську діяльність, видавав друкований орган – газету «Український прапор». Коли під тиском польської влади спочатку Австрія, а потім Чехословаччина відмовили йому в проживанні, він переїхав до Берліна, де продовжував політичну діяльність.

У багатьох європейських містах з ініціативи Є. Петрушевича були створені та діяли представництва уряду ЗУНР в екзилі, діяльність яких він координував особисто. «Діяльність створеної у Варшаві 1925 року Української Парламентської Репрезентації здійснювалась також під впливом прихильників Петрушевича і намагалася дбати про українське населення Східної Галичини у польському сеймі» [216; 217].

Однією з актуальних проблем діяльності українських партій стало питання представництва західних українців за кордоном.

Після переїзду лідера ЗУНР до Берліна його уряд мав первісну назву «Західно-український Закордонний Центр під проводом Президента Євгена Петрушевича». Влітку 1926 р. він зі своїми співробітниками створив т. зв. Колегію Політичного Центру Західної України (ПЦЗУ) й узгодив її структури та повноваження. ПЦЗУ мав бути створений із делегатів окремих західноукраїнських територій. Тимчасова колегія мала бути постійним дорадчим органом президента УНРади Є. Петрушевича у справах, які впливали з практичних завдань ПЦЗУ на основі його політичної платформи, за

винятком військових питань («технічної» підпільної акції»). Однак, багато українських політичних партій та організацій не підтримували політику Закордонного Центру, зокрема і найбільш впливове на той час Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО – авт.), яке «ухвалило розв'язати проблему закордонного представництва іншим шляхом – створенням українських бюро в європейських державах» [161, с. 22]. Щоправда створення та діяльність мережі таких представництв було надзвичайно важко контролювати та вести узгоджену координаційну роботу із ними.

Сам Євген Петрушевич, під впливом якого діяла закордонна група Української Народно-Трудової Партії (ЗГ УНТП), все ж надіявся на координацію зусиль екзильного уряду ЗУНР і крайових політичних діячів. Насамперед він вважав доцільним зберегти закордонну репрезентацію краю з ним на чолі та Українську Національну Раду. Щодо цього він наводив такі аргументи: 1) існування закордонного уряду підтримувало б ідею державності в краї; 2) всі держави надалі признають і спілкуються і з екзильним урядом. Порозуміння і співпрацю з краєм Євген Петрушевич поставив у залежність від проведення краєм політичної лінії ЗГ УНТП – лінії незалежності Західної України [212, арк. 54].

Проте в краї нікого з еміграційних діячів не слухали. Народний Комітет УНТП 30 червня 1923 р. ухвалив резолюцію, в якій стверджено, що дотеперішній галицький уряд перестав існувати з днем 15 березня 1923 р., рівно ж припинено діяльність закордонної групи партії у Відні [211, арк. 21]. Загострення ситуації та політичні розбіжності між політичними партіями не сприяли виробленню єдиної узгодженої позиції щодо вирішення «українського питання».

Новий статус Східної Галичини поглибив суперечності у національно-державницькому таборі Західної України: розпалася Міжпартійна Рада, Українська Національна Рада після 21 березня 1923 р. не збиралася на свої засідання у Львові (лише закордонна Українська Національна Рада продовжувала свою діяльність до кінця літа 1923 р.). Відтак розпочався перегляд програм

українських політичних партій з метою «модифікувати свою ідеологію до нових внутрішньо-політичних та міжнародних обставин» [237, с. 79]. Найчіткіше ці процеси виявились в Українській Народно-Трудовій Партії (УНТП), яка, «обстоюючи принцип державної незалежності, керівництво закордонної групи висловлювалось за збереження всієї організаційної системи політичного проводу Української Національної Ради; Міжпартійної Ради; Західно-Українського Уряду і. з поширенням її впливу на Волинь, Холмщину, Полісся, Підляшшя. Уряд Євгена Петрушевича мав би репрезентувати край на міжнародній арені та бути відповідальним перед Українською Національною Радою» [162, с. 6].

Загальна конференція ЗГ УНТП 15 червня 1923 р. не погодилась з рішенням Народного з'їзду УНТП, особливо в питанні про територіальну автономію західноукраїнських земель, і закликала членів української трудової партії, що залишились вірними національно-державницькій партійній ідеології, підняти «заходи для переведення в організаційній партійній формі тої політично-державницької програми, яка досі була політичною метою» [224, арк. 99]. У своїй програмі, яка складається з семи розділів, члени УНТП підкреслили, що партія стоїть на позиціях соборної Української самостійної держави. Члени Незалежної групи вважали єдиним представником волі народу Українську Національну Раду, діяльність котрої необхідно відновити і доповнити її представниками Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя. Так звана «група Петрушевича» декларувала, що «природною базою і могутнім та рішачим чинником у якнайскоршому і повному завершенню будівлі нашої держави є сам український народ, зорганізований в національний державний організм, без огляду на форму правління» [218, арк. 104; 227, арк. 7].

Вивчаючи архівні документи тих часів, хочемо процитувати програму УНТП, яка відображає політичні реалії і дає можливість проаналізувати погляди Євгена Петрушевича на державотворчі процеси в еміграційний період. «Українська Народна Трудова Партія гуртує в своїх рядах український народ

всіх українських земель та зорганізується для праці на всіх ділянках національно-політичного, економічного і культурного життя.

I. В політичних справах:

1) УНТП стоїть на становищі Соборної Української Самостійної Держави.

2) У всяких умовах життя вважає УНТП українську націю, де-небудь вона проживала б, нацією Державною. Основою політичної думки УНТП, без огляду на обставини, є Українська Національна Держава, яку здвигнув народ в часі всесвітньої війни власною волею і власною силою.

Всі її стремління й зусилля йдуть в напрямі об'єднання всіх українських матірних земель в одноцілій, незалежній, національній, демократичній державі, в напрямі рівночасного скріплювання стану посідання нації на етнографічно — чужих, землях дорогою здобування на тих землях матеріяльних дібр та таких політичних установ, які гарантували б повноту політичних .прав українцям під їх власною національною Управою

3) І засаднича і фактична реалізація тих стремлінь здійснюються всіми можливими засобами з виключенням хоч би навіть переходового, добровільного признання панування чужої нації на українській землі.

4) Тому в першу чергу УНТП витворюватиме серед нації ті моральні і матеріальні добра, які є творчим чинником державного організму.

Таким моральним добром признає УНТП перше всього ідейне об'єднання членів УНТП в кріпкий одноцільний організм, плекання почуття національної чести, обов'язку, а в загальних і засадничих справах цілої нації признає необхідним порозуміння і співпрацю з іншими національними партіями і політичними групами.

5) УНТП вважає самотнім представником збірної волі народу тільки Українську Національну Раду, зложену з представників всіх українських земель, якій самоті прислугує право жадати послуху всіх членів нації.

6) В теперішній ситуації західних українських земель УНТП вважає і засадничо і тактично кінцевим: а) реститувати Українську Національну Раду,

доповнену представниками досі незаступлених західних земель, б) удержати за кордоном національне представництво з повноваженнями до ведення політичної акції, а саме: дипломатичної, пропагандистичної і всякої доцільної акції.

7) УНТП вважає, що природною базою і могутнім та рішучим чинником у якнайскоршому і повному завершенню будівлі нашої держави є сам український народ, зорганізований в національний державний організм, без огляду на форму правління.

8) УНТП стоїть на становищі рівності, всіх громадян без різниці пола і народности, віроісповідання, вільности осідку, заняття, слова, друку, зборів товариств і організацій, свободи совісти і віри та забезпечення правової охорони, особистої свободи, домашнього права, права власности та листової тайни.

VII. В міжнародних справах.

УНТП буде змагати до взаємин і союзів з іншими народами та до створення такої асоціації народів, яка обіймала би всі нації світа, та мала своєю метою задоволити природні і справедливі, на самовизначенню народів сперті, права всіх народів світа» [227, арк. 7–9].

Розумію чи, що формування його з допомогою всіх партій затягнеться на довгий час, керівництво партії виступило за продовженням мандату дотеперішнього закордонного центру, завданнями якого було би репрезентація, пропаганда та інформативна акція [214, арк. 107]. Це було проявом неабиякої довіри до особистості Є. Петрушевича та визнання його ролі як єдиного політичного лідера та державного діяча загальнонаціонального значення.

Ще 10 травня 1924 р. надіслано лист до Євгена Петрушевича, а якому підкреслено, що «аж. до остаточного вирішення складу і компетенції цього представництва, усіми покликаними до цього українськими політичними чинниками, Тісніший Народний Комітет уповажляє Високоповажного Пана Президента Української Національної Ради д-ра Євгена Петрушевича до репрезентування і оборони інтересів та стремлінь українського народу згідно

прилягаючими постановами Народного З'їзду з 21 квітня 1924р.» [228, арк. 10].

Одночасно набирали сили радикальні націоналістичні течії, які вбачали вихід у збройній терористичній боротьбі та відмовлялись визнавати зверхність уряду ЗУНР.

Збройну протидію Польщі в Галичині на початку 1920-х рр. розпочала Українська Військова Організація (УВО), яка була створена у Празі з ініціативи колишніх старшин Армії УНР, членів Головної Ради Корпусу Січових Стрільців. На початках діяльності УВО серед її діячів переважали колишні вояки Армії УНР та Галицької Армії, люди різної партійної належності і часто, відмінних політичних поглядів. За відсутності політичної програми, організація вбачала своїм головним завданням продовження збройної боротьби за українську державність проти окупаційних режимів.

Уряд Петрушевича зробив висновок, що потрібен активний протипольський рух у Східній Галичині, який би продемонстрував невдоволення українського населення краю окупаційною владою. Відтоді УВО почала здійснювати масштабні акції опору: терористичні замахы на представників польської влади та українських діячів, що виступали за порозуміння з польською державою, саботажні кампанії, бойкот польської адміністрації тощо. На думку Петрушевича, збройні виступи мали бути українській дипломатії аргументами для вирішення «галицького питання» на свою користь. Однак вимоги Петрушевича ліквідувати польських урядників українська інтелігенція сприйняла цілком негативно.

Голова УНРади мав шанс зберегти свій вплив у Західній Україні, якби йому підпорядкувалися підпільні формування Української Військової Організації. Проте 1922 р. розпочався конфлікт Петрушевича з Коновальцем. Диктатор вимагав від військового проводу беззастережного підпорядкування, на що Коновалець не погоджувався. Після 1923 р. суперечності між Петрушевичем і УВО щодо формування стратегії визвольного руху стали ще більшими. Петрушевич уважав найпершим завданням домогтися незалежності

Галичини і лише тоді змагатися за Соборну Україну. Група Коновальця була іншої думки – тимчасово визнати належність Східної Галичини до Польської держави і, отримавши від влади амністію, повертатися до краю, створювати там повстанські загони, які мали пробиратися за Збруч, щоб повалити більшовицький режим [121, с. 339–340].

У середині 1920-х рр. кадри УВО поповнилися студентською молоддю, а діячі легальних політичних партій відійшли від участі в революційному підпіллі. У 1927–1928 рр. підпільники в політичному плані переорієнтувалися на сформульовану Дмитром Донцовим теорію українського націоналізму з постулатом загальнонаціональної революції задля творення самостійної і соборної національної держави. УВО виступила ініціатором об'єднання різних націоналістичних груп в одну політичну організацію. На Першому Конгресі Українських Націоналістів у Відні 28 січня – 3 лютого 1929 р. цей процес закінчився створенням Організації Українських Націоналістів (ОУН) на чолі з Є. Коновальцем. УВО припинило свою діяльність 1931 р., а більшість її діячів перейшли до бойової референтури ОУН. Проте націоналісти з пропагандистською метою використовували назву УВО ще протягом кількох років. Провід ОУН категорично відмежувався від голови УНРади і його прибічників [121, с. 342].

Загострення ідейно-політичного конфлікту Є. Коновальця та Є. Петрушевича остаточно «поховало» ідею боротьби єдиним фронтом національно-визвольної боротьби західних українців за свою незалежність. Щоправда, відзначаємо, що цьому «сприяли» численні антиукраїнські сили, серед яких особливо відзначались комуністи. Зокрема, «закордонний відділ ЦК КП(б)У доповідав російському ЦК і особисто Леніну та Троцькому, що вважає за необхідне ужити заходів для поглиблення розколу між Є. Петрушевичем і полковником Є. Коновальцем, який встановив зв'язок із українськими повстанцями» [199, арк. 38–41].

Коли національно-демократичні сили розпочали перемовини про об'єднання, Є. Петрушевич пробував контролювати цей процес із Берліна. Він

домагався, щоб до новоствореної партії увійшло якомога менше прихильників «автономістського курсу». 11 липня 1925 р. після тривалих перемовин дві групи УНТП, УПНР й національна група Української Парламентарної Репрезентації, представлена діячами з Волині, Холмщини, Полісся та Підляшшя, на з'їзді у Львові об'єдналися в Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО). Головою партії став правник Дмитро Левицький. Він, на відміну від своїх колег, не здійснював адвокатської практики, бо був заможним, фінансово незалежним, тому цілковито посвятив себе громадській і політичній діяльності.

У політичній програмі («платформі») УНДО йшлося про прагнення українського народу здобути Соборну Незалежну Українську Державу на всіх українських землях; боротьбу проти визнання права чужоземного панування на західноукраїнських землях. Партія розпочала динамічну розбудову мережі місцевих партійних організацій, яка передусім ґрунтувалась на кадровому потенціалі УНТП.

У 1925–1926 рр. Євген Петрушевич провадив перемовини із Дмитром Левицьким з приводу узгодження компетенції Політичного Центру Західної України та його підтримки з боку ширшої міжпартійної національної структури. Однак у тодішніх умовах консолідовану міжпартійну інституцію було складно створити. Адже в опозицію до УНДО стала утворена 14 лютого 1926 р. Українська Соціалістично-Радикальна Партія (УСРП). Врешті Є. Петрушевич усвідомив, що ширшої інституційної підтримки в краю він не отримає, і заявив, що для ведення діяльності Політичного Центру Західної України достатньо його титулу голови УНРади, який не був скасований [121, с. 334].

У другій половині 1920-х рр. Є. Петрушевич покладав великі надії на співпрацю Німеччини із СРСР. Він сподівався у разі їхньої спільної переможної війни проти Польщі Західна Україна зможе розбудувати свою державність між Німеччиною та Росією. Група Є. Коновальця, навпаки, переговорювалась з німцями щодо проектів інтервенції проти СРСР, і вважала, що самостійна

Українська держава, хоч і в обмежених кордонах, може утворитися внаслідок поразки більшовиків.

Петрушевич вважав, що країни Антанти будуть дотримуватися принципів національного самовизначення і підтримають українську державність. Однак в уяві світових лідерів, які вирішували долю народів, українська самостійність не вписувалася в їхнє бачення політичної конфігурації післявоєнної Європи. Постулати В. Вільсона, які були необхідні як підстава для розвалу монархії Габсбургів, в українському випадку вони вважали за можливе проігнорувати. Європейське керівництво розглядало український рух лише в контексті його потенційного використання проти більшовицької загрози [121, с. 387].

Загалом, на нашу думку для більшості впливових європейських країн була характерна політика «подвійних стандартів» щодо України, що вони неодноразово демонстрували під час прийняття рішень стосовно вирішення «українського питання». Більшості вітчизняних політиків, зокрема і Євгеніві Петрушевичу доводилось часто пристосовуватись до такої політичної кон'юнктури.

Не можна відмовити Є. Петрушевичу та його найближчим радникам у креативності дипломатичної гри. На зміни міжнародної ситуації вони реагували різними проектами: ідеєю утворення Галицької Республіки та пропозицією поділитися із західними державами найкоштовнішим тоді природним ресурсом Галичини – нафтою. Однак економічні суперечки Британії, Франції та США – головних гравців післявоєнної Європи – були вирішені по-іншому [121, с. 387].

Проте варто констатувати, що Є. Петрушевич і ті політичні сили, які його підтримували, робили усе можливе, щоб не допустити окупацію Східної Галичини та інших етнічних українських земель.

Якщо говорити про роль Є. Петрушевича в українській історії, то вона є безперечно видатною. Державницька традиція, яку заклали провідники української революції, стала найвагомим чинником кристалізації національної ідеї в наступні десятиліття та головною правовою підставою відновлення незалежності. У пантеоні державних діячів України Є.

Петрушевичу належить особливе місце. Впродовж його професійної та громадської діяльності, політичних та міжнародних зусиль він здобув високий моральний авторитет. Поза прорахунками і фатальними помилками в зовнішньополітичних орієнтаціях, залишався прикладом шляхетності та чесності у вчинках, жертвності в національно-визвольній боротьбі. Імператив його політичної діяльності – це усвідомлення своєї історичної місії, що є першорядною рисою керівника держави [121, с. 388].

Інкорпорація Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття супроводжувалася дипломатичним схваленням і військово-політичною підтримкою країн Антанти. Проблема ЗУНР офіційно не обговорювалася в 1920 – 1922 рр. й на засіданнях Ліги Націй. Водночас дослідження підтвердило, що українська політична еміграція УНР і ЗУНР заклала традиції захисту прав українців у міжнародних неурядових організаціях, насамперед Лізі Націй, яка виконувала функції багатостороннього представництва інтересів різних держав, найперше молодих, та форуму для обговорення різних проблем. Для консультування та співпраці з цією структурою створено Українське товариство Ліги Націй і Західно-Українське товариство Ліги Націй, які ввійшли до Міжнародного союзу товариств при Лізі Націй. ЗУТЛН неодноразово надсило до Ліги Націй протести проти соціально-політичних утисків західних українців на українських етнічних землях, які захопили Польща та Румунія. Розгляд східногалицького питання на засіданні комісій із захисту прав національних меншин неодноразово блокувала польська дипломатія, яку 1922 р. підтримало авторитетне Британське товариство Ліги Націй.

Інтелектуальна спадщина західноукраїнської еміграції початку 20-х рр. в Австрії, Чехословаччині та інших країнах значна: синтетичні, спеціальні політологічні дослідження, оригінальні концепції соціально-політичного розвитку Карпатського регіону після Першої світової війни, цивілізаційно-культурної орієнтації України, а також концепція співпраці з демократичними країнами Центрально-Східної Європи, насамперед з Чехословаччиною та її багатолітнім лідером Т. Масариком. Без сумніву, західноукраїнська політична

еміграція забезпечила послідовність державної етнонаціональної політики, яку започаткувала Українська національно-демократична революція 1917 – 1921 рр. Зусилля цієї хвилі політичної еміграції зменшилися наприкінці 20-х рр., коли процес натуралізації у Європі став інтенсивним, тобто українські емігранти набували громадянства тих держав, де вони осіли. Основна маса емігрантів відійшла від активної громадсько-політичної діяльності, змушена здобувати засоби для виживання. Зауважимо, що уряд Польщі підтримував наддніпрянську військово-політичну еміграцію і певний час переслідував діячів ЗУНР, які після 1923 р. почали повертатися з Австрії та Чехословаччини в Галичину.

Отже, еміграційне керівництво ЗУНР у 1920 – 1923 рр. прагнуло відновити державно-політичний організм на принципах верховенства народного суверенітету, пріоритетності національного права у поєднанні із толеранцією до представників національних меншин (поляків, євреїв, німців) та інших країн, насамперед сусідніх, на засадах поваги до прав народу і людини. Самостійна ЗУНР (Галицька республіка) мала стати осердям національно-визвольного руху у боротьбі за соборну Українську державу. Конституційні проекти ЗУНР еміграційного періоду (1920, 1921) засвідчили прагнення галицького уряду будувати нову державу, в якій би поєднувалися риси парламентської і президентської республіки, а її стержнем мала стати дуалістична організація виконавчої влади.

3.2 Пошук і розробка державно-правових концепцій та моделей розвитку української державності в 20-30-х рр. ХХ ст.

На початку 1920 року галицькі і наддніпрянські політики перебували у пошуку концепцій подальшого національно-державного розвитку України й не мали чітких зовнішньополітичних орієнтирів і лише після Варшавських угод (квітень 1920 р. – авт.) галицький провід вдався до самостійної внутрішньої і зовнішньої політики.

Період 20–30-х рр. XX ст. – це пошук національно-державних та правових концепцій розвитку Української держави. В цьому контексті особливо слід відзначити галицьких політиків, які пропонували різноманітні моделі побудови національної держави на етнічних українських землях, що були окуповані іноземними країнами – Радянською Росією, Польщею, Чехословаччиною та Румунією. Серед низки таких моделей особливо слід відзначити державотворчі та правотворчі потуги Євгена Петрушевича, який продовжував активну політичну діяльність та до кінця життя шукав шляхи відновлення державного суверенітету.

Державно-правові погляди Євгена Петрушевича у період його перебування в еміграції слід оцінювати саме з позиції пошуку моделей політичного вирішення державно-правового статусу українських земель в тих політичних обставинах, які склалися в тогочасній Європі. Звичайно, політико-правова складова таких ідей та концепцій буде ключовою. Однак не слід забувати, що «на етапі формування (відродження) національної державності завжди важливу роль відіграють етнонаціональні чинники. Водночас держава створює (або повинна створювати) найширші умови для реалізації і збереження етнонаціональної самобутності» [33, с. 40–45]. Власне крізь призму взаємовідносин етнонаціональної і політичної сфер розглянемо плани галицького уряду загалом та Є. Петрушевича зокрема щодо майбутньої територіально-політичної організації на західноукраїнських землях, враховуючи низку соціально-економічних, суспільно-політичних та юридичних факторів.

Уже на початку 20-х рр. XX ст. Є. Петрушевич, перебуваючи з урядом ЗУНР в екзилі, розумів усю складність політичної ситуації, яка виникла навколо державно-правового статусу Східної Галичини. Провідні держави світу, особливо Франція та Англія, підтримували польську окупацію та докладали усіх зусиль щодо унеможливлення прийняття Лігою Націй політичного рішення про відновлення державності на території Східної Галичини. Таке справедливе рішення, яке мала прийняти Ліга Націй, на думку

Є. Петрушевича, повинно було стати плацдармом до подальшої боротьби за єдину та незалежну Українську державу.

У редакційній статті «Галицька орієнтація» від 8 липня 1922 року віденського часопису «Український прапор» конкретизовано і узагальнено державно-політичні орієнтири еміграційного уряду Є. Петрушевича: «Політика нашого Галицького уряду і його представництв за кордоном ясна й послідовна. Вона прямує непохитно й одноціло до державної незалежності Сх. Галичини як етапу до Соборної України... Нам усім спільна ідея самостійної Соборної України! На сю тему вже пора залишити всяку непотрібну дебату. Зєдинення нації в Соборній Україні – це тема кожного Українця і її не треба понижувати демагогічними кликами, бо вона живе в душі українського народу. Але нашим шляхом і Піємонтом до сеї мети: Незалежна Галицька Держава!» [186].

Як уже говорилося вище, він вважав, що здобуття самостійності Східної Галичини дасть можливість для успіху та «тривкої основи боротьби за свободу Великої України» [141]. Беручи до уваги це висловлювання, хочемо підкреслити, що концепція Є. Петрушевича щодо відновлення суверенної держави на західноукраїнських землях не обмежувалося лише Східною Галичиною. Як свідчать архівні матеріали періоду еміграції, більшість його п., та й прихильників та й навіть політичних опонентів визнавали той факт, що Є. Петрушевич вірив у здійснення та реалізацію своєї цілі – побудови незалежної, суверенної Української держави. В одному з листів його побратимів, де йдеться про відновлення української державності, знаходимо такі слова про Є. Петрушевича: «Його віра незломна і тверда, як камінь. Віру ту впливає він в своє оточення» [215, арк. 2].

Акція Президента Петрушевича на дипломатичнім фронті билася з важкими об'єктивними труднощами у зв'язку з тим, що вся Європа тоді, після 1920 року, прагнула за всяку ціну стабілізації і миру. Це говорило в користь того, щоб великодержави визнали існуючий стан польської і совєтсько-московської окупації над українськими землями, як правний. До того настрою причинялася також довготривала повоєнна економічна криза в Європі, зокрема

ж у країнах, що брали активну участь у війні. Проти української справи взагалі, а проти проблеми визволення Західньої України зокрема, діяло ще сильне переконання західніх державників, яке їм накинула пропаганда польських і московських імперіялістів, що українська нація нібито нездатна до власного правління. Це переконання панувало, між іншим, також у ватиканських колах, становище яких для української справи так оптимістично оцінювали урядові чинники ЗУНР [171, с. 128–129].

Однак, безперечно, що головний акцент боротьби галицького політика в еміграційний період був зосереджений на Східній Галичині, на території якої він планував створити незалежну та суверенну Галицьку Республіку. Заради досягнення своєї мети були задіяні різноманітні дипломатичні шляхи, включаючи і заручення підтримкою Ватикану. Так, зокрема, «Є. Петрушевич і А. Шептицький інформував про східногалицьку проблему і нового папу Пія XI. У березні–липні 1922 р. Є. Петрушевич написав два особисті листи до Пія XI, в яких просив підтримки Ватикану щодо визнання незалежності Галицької держави і визволення галицьких українців з польської неволі. Є. Петрушевич прагнув переконати папу в тому, що Українська католицька церква в незалежній Галичині стане державною церквою і посередником в об'єднанні православного Сходу з Папським престолом [18, с. 415–416; 116, с. 436]. З новим папою у січні 1923 р. зустрівся митрополит А. Шептицький, ще раз поінформувавши його про становище в Греко-католицькій церкві та про трагічне становище поневолених українців у Галичині [18, с. 394–395]. Однак підхід папи Пія XI, порівняно з позицією попередника, відрізнявся прагматичністю щодо політичних реалій у Східній Європі. Саме це, на думку Л. Гентош, спонукало папу Бенедикта XV несподівано укласти 12 березня 1922 р. угоду з радянською Росією про надання їй гуманітарної допомоги, зокрема голодуючим. Власне папа та його оточення вважали, що гуманітарна місія може стати прикриттям для місійної діяльності в православній Росії [18, 401–436]. Відтак питання Східної Галичини стало для Ватикану наприкінці 1922 р. неактуальним.

Вислів тому негативному переконанню дав виразно папський легат до Галичини, о. Дженокі, який туди був приїхав у лютім 1923 року. Як подав у кілька років пізніше у своїм пастирським листі станиславівський єпископ Григорій Хомишив, в розмові з ним о. Дженокі заявив просто без ніяких дипломатичних заслон: «Ucraini nondum sunt maturi ad regendum,» тобто в перекладі з латинської мови: «Українці ще не є зрілі до правління» [171, с. 129].

Знаючи про результати Варшавської угоди, провід ЗУНР взяв курс на відновлення незалежної Галицької республіки, що мала виконувати у Центрально-Східній Європі роль «нейтральної Швейцарії» або «Швейцарії Сходу», як її презентував Є. Петрушевич, акцентуючи увагу на вигідному географічному положенні регіону. Для обґрунтування цієї ідеї було підготовлено брошури «Економічні основи Галицької держави» та «Основи самостійності Галицької державності», котрі були підготовлені за ініціативи самого Є. Петрушевича із залученням провідних вітчизняних учених.

Поступово, зі зміною зовнішньополітичного курсу в Європі змінилась і зовнішня політика держави, яка ставала дедалі більш прагматичною. За основу стратегічного курсу західноукраїнського проводу було взято протиріччя між великими державами та зацікавленість західного капіталу нафтою та концесіями у Східній Галичині.

Про зацікавлення західних дипломатів ідеєю створення нейтральної Галицької держави свідчили дискусії на конференціях у Спа (липень 1920 р.) та Севрський трактат про кордони (серпень 1920 р.). Однак і в уряді ЗУНР у середині 1920 р. не було єдності щодо майбутніх державно-політичних планів. Зокрема авторитетний галицький політик і дипломат С. Томашівський, повернувшись із Паризької конференції, вважав, що треба боротися не за незалежність ЗУНР, а міжнародну ухвалу статуту для Східної Галичини, який би забезпечив автономію українських земель – запровадив автономну адміністрацію, судівництво, фінанси, національну освіту на взір правового статусу Боснії та Хорватії. Є. Петрушевич не підтримав такі плани і відіслав С. Томашівського до новозаснованої місії ЗУНР у Лондоні [5, с. 262–263].

Як свідчать документи, у 1920–1922 рр. було сформовано кадрову та ідеологічну базу уряду ЗУНР в еміграції, вироблено формат його дипломатичного представництва, до якого залучено чимало політиків і громадських діячів, науковців (правників, географів, істориків) та забезпечено його фінансування. Загалом діяльність коаліційного уряду спрямовувалася на згуртування й створення дипломатичних і недержавних структур у країнах проживання, забезпечення присутності українців у міжнародних неурядових організаціях Європи. Чималі надії покладалися на організацію локального спрямування – Лігу Націй, яка прагнула взяти відповідальність за підтримання миру на землі шляхом погодження дій її членів.

Якщо у 1920–1921 рр. на міжнародній арені пропагувалася ідея незалежної Галицької держави, то з листопада 1922 р. уряд Є. Петрушевича все частіше почав говорити про «відновлення Галицько-Володимирської держави, до складу якої, крім Галичини, увійшли б Холмщина з Підляшшям, Волинь з Поліссям та українська частина Буковини» [131, с. 130]. Однак державно-політичні плани еміграційного уряду ЗУНР так і не знайшли підтримки керівництва країн Антанти та США. Минуле врегулювання повоєнних проблем України та українців здебільшого розглядалося в руслі розв'язання польського чи російського питання.

Питання про незалежність західноукраїнських земель неодноразово ставилось українською стороною на засіданнях Ліги Націй. Про це говорять численні матеріали архівних фондів, в яких представлені різноманітні концепції та пропозиції щодо збереження суверенітету в тих чи інших формах. Зокрема, за участі Є. Петрушевича (він вже неодноразово звертався до цієї ідеї) був запропонований проект «Реституції Галицько-Володимирської держави», в якому були обґрунтовані «географічні, історичні, геополітичні, етнополітичні та економічні основи галицько-володимирської державності» [202, арк. 75– 96].

Ідея створення на території Східної Галичини незалежної Галицької держави знайшла своє відображення у діяльності численних дипломатичних місій за кордоном, в діяльності української делегації за Ліги Націй, Ради країн

Антанти та інших міжнародних інституцій. Логічним підсумком такої активної політичної діяльності став проект Конституції Галицької Держави, розроблений С. Дністрянським і про який говорилось у попередньому розділі. Ключову роль в усіх цих заходах, без сумніву, відігравав Є. Петрушевич, який в повній мірі взяв важку ношу відповідальності за долю не лише Східної Галичини, але й за долю усіх західноукраїнських земель, що належали ЗУНР, і, які були анексовані іншими державами.

Аналізуючи різні способи ведення зовнішньополітичної діяльності урядовими структурами ЗУНР, слід відзначити той факт, що ще одним із засобів дипломатичної боротьби за незалежність була так звана нафтова дипломатія, яку проводив екзильний уряд Західноукраїнської Народної Республіки. І це був дуже потужний чинник, до якого вдався провід ЗУНР на чолі із Є. Петрушевичем. Адже саме нафта була ти ключовим природним ресурсом, який був основою для поповнення бюджету ЗУНР та проведення ефективної фінансово-економічної політики. Керівництво держави, навіть знаходячись в еміграції, чудово усвідомлювали той факт, що необхідно зробити усе можливе задля того, щоб зберегти контроль за даним ресурсом, принаймні, до остаточного вирішення долі Галичини.

За даними іншого відомого дослідника фінансово-економічних відносин на західноукраїнських землях Я. Хонігсмана, «за запасами нафти Галичина займала одне з перших місць Європи і 3–4 місце в світі. Знаходячись за своїми нафтовими джерелами майже в центрі Європи, Галичина була причиною ще більшого загострення відносин між основними світовими нафтовими монополіями, які прагнули встановити над нею свій контроль» [192, с. 55].

Ідея застосування нафтової дипломатії була продовженням концепції створення Галицької держави на території Східної Галичини та базувалась на відновленні Галицько-Волинської держави у її історичних кордонах.

За ініціативою Є. Петрушевича дипломатичні представництва ЗУНР за кордоном активно пропагували соціально-економічну привабливість Карпатського регіону у всіх сферах та напрямках розвитку, а також його

соціально-економічні, кліматичні, географічні, геополітичні та геостратегічні особливості.

Еміграційний уряд Є. Петрушевича прагнув перетворити Східну Галичину у нейтральну «Швейцарію сходу Європи», заохочуючи Францію, Великобританію, США до інвестицій у Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн, один з найбільших у світі до Першої світової війни. 1909 р. там видобуто понад 2 млн тонн нафти, що становила понад 5% світового видобутку. Видобуток та переробку сирової нафти (Дрогобич, Львів та ін.) здійснювали великі концерни з австрійським, англійським, німецьким, французькими та іншими капіталами, які прагнули зберегти і збільшити свій прибуток й після війни. Щоправда, Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн зазнав чиналих руйнувань у роки Першої світової та українсько-польської воєн [55, с. 268–269; 119, с. 22–24].

Слід сказати, що економічна складова мала суттєвий вплив на формування політики західноєвропейських держав, а також США і Канади щодо Східної Галичини, адже на її території не бракувало природних багатств і корисних копалин, серед яких найбільшу зацікавленість для іноземних інвесторів представляла нафта.

Констатуємо той факт, що такою своєрідною «платою за обіцяну політичну підтримку стала згода Євгена Петрушевича на виділення західним компаніям трьох концесій майбутньої незалежної Західноукраїнської Народної Республіки. Серед них була 25-літня концесія на будівництво у Східній Галичині залізниць; концесія на заснування і ведення корпоративного банкового інтересу з правом творення філій, одержування депозитів, набування нерухомості; а також 25-літня концесія на експлуатацію 55% родовищ усіх нафтових теренів Східної Галичини» [130, с. 123–124].

Починаючи із середини 20-х рр. XX ст., в середовищі українського політикуму посилились заклики щодо встановлення та забезпечення повноцінного автономного державно-правового статусу Східної Галичини у складі Польщі. Особливо ці тенденції стали помітними після рішення Ліги

Націй 1923 року щодо «східногалицького питання» та фактичного припинення діяльності усіх урядових структур ЗУНР після узаконення польської анексії. Варто зазначити, що Є. Петрушевич, особливо після польської воєнної інтервенції 1918 року, був рішучим противником будь-яких домовленостей із поляками. А підписання варшавських та ризьких домовленостей, які не мали нічого спільного із нормами міжнародного права, та й узагалі, нехтували ними, іще раз підтвердили правильність обраної політичної позиції державного діяча. Однак, Є. Петрушевич, незважаючи на різку критику подібних домовленостей, робив усе можливе, щоб запобігти тотальній колонізації краю та захистити українське населення Східної Галичини від суцільної полонізації, терору та репресій, які особливо проявились в 1930 році у зв'язку із запровадженням польським урядом політики пацифікації українського населення.

Уряд не вважав можливим автономний статус краю у складі Другої Речі Посполитої. Зокрема, у редакційній статті «Українського прапора» «Не піддамося» наголошено: «Ми не підемо під Польщу на ніяку ціну й не хочемо лишатися в ніякім державно-правнім зв'язку з Польщею, а бажаємо й рішучо домагаємося належної нам незалежної Галицької Держави! Коли ж польське правительство пропонує рішенням чинникам свій односторонній проект автономії для Східної Галичини, то сей проект може бути трактований тільки як пропозиція одній національній меншості населення Східної Галичини, бо Польща як тимчасовий військовий окупант не є нашим сувереном і не сміє нам накласти ніякого державно-правного устрою проти нашої волі» [187]. Зрештою, до цього уряд спонукали численні протестні акції української громадськості краю.

Цікавою була ідея, відповідно до якої «уряд Петрушевича розглядав проект входження Східної Галичини у федеративний союз із Чехо-Словаччиною. Уперше на цю тему від імені уряду ЗУНР вів перемовини Теофіл Окуневський з Едуардом Бенешем та Вацлавом Клофачем у квітні 1919 р. у Празі. В середині липня 1920 р. Петрушевич кілька днів перебував у чехословацькій столиці. Двічі зустрічався з прем'єром уряду Властімілом Тусаром,

а також був на аудієнції у президента Томаша Масарика. Можливий союз із Чехо-Словацькою республікою Петрушевич обговорював із чиновниками британських зовнішньополітичних відомств восени 1920 р. під час свого візиту до Лондона. Ідея такої федерації не мала підтримки серед впливових дипломатичних кіл Європи. Щоправда, Східна Галичина вкотре була визнана окремим державно-правовим суб'єктом у договорі, який держави Антанти підписали 10 серпня 1920 р. у Севрі з Румунією, Чехо-Словаччиною та Польщею. Севрський договір окреслив також кордон між Східною Галичиною і Чехо-Словаччиною та Румунією» [121, с. 246].

У липні–серпні 1920 р. під час особистих зустрічей із президентом Т. Масариком і міністром закордонних справ Е. Бенешом у Празі Є. Петрушевич намагався реанімувати ідею галицько-чехословацької конфедерації (чеське керівництво, як відомо, у період конфлікту з Польщею мало велике зацікавлення до західноукраїнських нафтопереробних заводів). Однак, отримавши відмову, Є. Петрушевич просив офіційну Прагу відстоювати галицькі інтереси в Лізі Націй. Втім після ліквідації прикордонного територіального конфлікту з Польщею в районі Тешина (польською – Цешин) у липні 1920 р. зацікавлення Праги до східногалицької проблеми поступово згасало [59, с. 258–259, 280–282, 284].

Найбільш дискусійною та неоднозначною виглядає певна трансформація державно-правових поглядів Є. Петрушевича в кінці 20-х – початку 30-х рр. XX ст. Більшість дослідників називає цей період «радянським», а політичну та громадську діяльність, яку проводив Є. Петрушевич узагалі – «відверто зрадницькою». Вважаємо, що такі висловлювання неприпустимі, особливо, коли йдеться про людину – провідника та ідейного натхненника національно-визвольного руху за незалежність Західноукраїнської Народної Республіки.

Після ліквідації усіх офіційних та легітимних урядових структур та дипломатичних представництв за кордоном Є. Петрушевич опиняється у вкрай складній ситуації. Він залишається без відповідної підтримки і розуміння з боку

колишніх однодумців, однак чудово розуміє той факт, що політичну боротьбу слід продовжувати. В середині 20-х рр. XX ст. на західноукраїнських землях держави-окупанти активно впроваджують власні державно-правові стандарти розвитку, в яких українська є другорядною. З іншого боку в Радянській Україні, навпаки, розпочався процес українізації, що змушує Є. Петрушевича переглянути свої політичні вподобання і погляди та змінити їх в сторону радянофільства. Він був переконаний, що радянська влада стане на захист українізації і буде підтримувати політичні настрої українських націоналістів на шляху до розбудови самостійної держави. Проте згодом і цей міф розвіявся.

Однак в силу обставин, що склалися, в умовах перебування уряду ЗУНР у вигнанні, Є. Петрушевич змушений був проводити багатовекторну зовнішню політику з огляду на суспільні настрої та політичні реалії. Зазначаємо, що політик не применшував роль радянського фактора у своїй політиці і був одним із багатьох українських політиків, які були змушені зважати на радянський чинник. На якомусь етапі Євген Петрушевич почав бачити в радянській Україні об'єкт підтримки в боротьбі проти польської окупації. Окрім того, Є. Петрушевич розраховував і на політичну підтримку радянського уряду у вирішенні долі Східної Галичини, боротьбі за незалежність якої він присвятив практично усе своє життя. На нашу думку, радянофільська орієнтація Є. Петрушевича, за яку йому так дорікали його політичні соратники та опоненти, має під собою очевидне пояснення. Політик прагнув за будь-яких обставин відстояти незалежність Галицької держави, її державний та національний суверенітет, нехай навіть і ціною зближення із радянськими комуністичними лідерами. Саме для цієї ситуації, на нашу думку, якнайкраще підходить фраза знаменитого італійського філософа та ученого Ніколо Макіавеллі – «мета виправдовує засоби».

Як зазначає О. Федорів: «у 1921–1922 рр. сформувалося підґрунтя для радянофільства, що було пов'язано з політикою українізації в УСРР. У західноукраїнському політичному середовищі здебільшого була орієнтація на країни Антанти, тоді як УСРР та РСФРР розглядалися лише як можливі

союзники в боротьбі з Польщею, В умовах тотального наступу польського націоналізму, ополячення і національного приниження існування УСРР як державного утворення було привабливим контрастом, благодатним ґрунтом для ширення радянофільських настроїв» [190, с. 261].

Радянський уряд та його місії за кордоном також пильно стежили за розвитком українського національно-визвольного руху в еміграції та намагалися впливати на українських політиків, активно пропагуючи міф про єдину Українську Радянську Державу, яка повинна була об'єднати усі етнічні українські землі, включаючи Східну Галичину, Буковину та Закарпаття.

О. Федорів зазначає, що дипломатичні представництва УСРР за кордоном пильно стежили за діяльністю наддніпрянської і західноукраїнської політичної еміграції, намагаючись використати їх у своїй політиці. Особливо це стало відчутним після підписання Ризького мирного договору. Саме тоді «серед східногалицького політичного проводу в еміграції поширилися прорадянські настрої, які були спрямовані проти інкорпорації Польщею західноукраїнських земель.

В такому разі в 1921–1922 рр. основним завданням Є. Петрушевича та інших західноукраїнських політиків залишалося міжнародне визнання незалежності Східної Галичини з боку західних держав. Вплив радянського фактора був неоднозначним: з одного боку, він посилював сподівання на допомогу з боку урядів УСРР та РСФРР, з іншого – давав привід для звинувачення західноукраїнського проводу в пробільшовицькій орієнтації. Після Генуезької конференції 1922 р., на якій не вдалося вирішити питання про державно-правовий статус Східної Галичини, а особливо після узаконення країнами Антанти анексії Західної України Польщею 14 лютого 1923 р., прорадянські настрої ще більше посилювалися, переросли в нове суспільно-політичне явище – радянофільство. Не слід перебільшувати вплив радянського фактора на політику Є. Петрушевича, який, стративши надію на допомогу країн Антанти і не маючи можливості досягти незалежності Східної Галичини за

рахунок внутрішніх ресурсів, змушений був шукати нового союзника в боротьбі проти Польщі» [190, с. 266].

Як вказує М. Стахів, «вже в 1922 році, після світової конференції в Генуї, стрінувся таємно д-р Петрушевич з харківським комісарем Християном Раковським, (який «про око» називав себе головою уряду «радянської держави» - України). Петрушевич зговорився з Раковським у тім напрямі, що буде узгоднювати свою політику з большевицьким урядом. Це була таємна умова, бо покищо д-р Петрушевич не хотів собі зражувати антанти своїми контактами з большевиками. Очевидно, що політична «фамілія» ундо-трудовицької партії зараз довідалася про цю таємну угоду між д-ром Петрушевичем і Раковським. У цій справі постали між ундівцями спори з причини різниці поглядів на те, чи переорієнтуватися на большевиків, чи таки далі стояти «з Заходом» - поки-що з антантою. Офіційний провід ундівської партій був тоді проти большевицької орієнтації, а з ним разом «Діло». Зате друга група парти (пізніша «незалежна група») стояла в цій справі беззастережно за диктатором Петрушевичем. Вона мала до розпорядження, свій орган «Слово», в котрім співпрацювали і піддержували його фінансово Вячеслав Будзиновський, о. Леонтій Куницький, Олександр Барвінський (голова клерикальної «християнсько-суспільної» партії) і інші [166].

Такі контакти, на думку багатьох вітчизняних істориків права мали місце. Варто зауважити, що «під час Генуезької конференції 1922 року Євген Петрушевич звернувся до голови Раднаркому УСРР Християна Раковського за політичною підтримкою і наданням матеріальної допомоги [190, с. 264; 193, арк. 88–89].

30 квітня 1922 р. заступник голови радянської делегації на Генуезькій конференції Г. Чичерін вказав, що «в Європі, внаслідок військової окупації чужих територій і примусового зневажання прав національних меншостей, відбуваються і неминучі в майбутньому повстання і кровопролитні військові операції». Серед поневолених територій Європи Г. Чичерін назвав і Східну Галичину [158, с. 178]. Таким чином, радянський уряд вдало «грав» на окупації

українських земель та уміло використовував дану ситуацію у своїх цілях, часом відверто маніпулюючи нею.

На Генуезькій конференції 1922 р. не вдалося вирішити питання про статус Східної Галичини, тому Є. Петрушевич продовжував переговори з урядами радянської Росії та радянської України про спільні дії проти Польщі. Варто зауважити, що «можливість співпраці з радянською Україною в той час припускав і Є. Коновалець» [190, с. 265].

Цікаво, що уже в березні 1923 року Євген Петрушевич скеровує до Москви делегацію на чолі з Іваном Коссаком, братом відомого отамана, яка мала обговорити широкий спектр польсько-українських взаємин. Невдовзі він таємно повернувся через Берлін до Відня, де 1–3 листопада 1923 р. взяв участь у конференції західноукраїнської еміграції, яка, вірогідно, не без його впливу ухвалила резолюцію про можливість злуки з Великою Україною без огляду на її державний устрій. Ця приємна для Харкова інформація одразу ж була переправлена до Закордонного відділу ЦК КП(б)У [194, арк. 18–19].

Прибувши до Німеччини, Є. Петрушевич продовжив свої контакти з радянськими дипломатами. Мешкаючи у Берліні, він неодноразово гостював у посольстві СРСР, де спілкувався з радником Вольдемаром Ауссемом та послом Миколою Крестинським. З останнім Петрушевич познайомився на конференції в Генуї, де той був у складі радянської делегації.

Варто зазначити, що більшовицький уряд був зацікавлений в антипольській діяльності прибічників Є. Петрушевича в Берліні та на Західній Україні. Зокрема, Народний Комісаріат закордонних справ уважно стежив за діяльністю групи діячів, яка сформувалася навколо львівського часопису «Рада», і намагався впливати на це середовище через Є. Петрушевича. Більшовики переконували опозиційну групу якомога довше залишатися в лавах УНДО, щоб мати змогу через неї контролювати найбільш потужну політичну силу галицьких українців. Радянський консул у Львові отримав вказівку, якимось чином попередити Є. Петрушевича, що допомогу йому надаватимуть тільки у разі активної прорадянської діяльності.

Отже, до 1923 року провідні західноукраїнські політики, зокрема й Євген Петрушевич, орієнтувалися на країни Західної Європи в намаганні здобути національно-державну незалежність від Польщі. Слід зазначити, що після окупації Східної Галичини Польщею українська проблема тривалий час була однією з найважливіших у міжнародних відносинах, враховуючи розміщення краю між Західною Європою та більшовицькими республіками. Цим прагнули скористатися західноукраїнські політичні сили в еміграції. Зокрема, джерелом сподівань були заяви окремих англійських політиків про те, що створена на території Східної Галичини українська держава могла б стати осередком для мобілізації антирадянських сил з метою підготовки військової операції проти радянської держави [190, с. 262]. Однак, не дивлячись на можливість реально протистояти більшовицькій агресії, вміло розігравши «українську карту», країни Антанти зволікали і в кінці кінців прийняли рішення на користь Польщі.

Щодо аргументів на користь прорадянської орієнтації Є. Петрушевича, то викладені в публікаціях його найближчого оточення. Зокрема Юліан Бачинський у брошурі, яка вийшла друком 1928 року у Берліні, писав: «В сих своїх заходах доконали українська большевицька-комуністична партія і український радянський Уряд дуже велике діло. За сей короткий час вони не формально, не зовнішно лише створили і зорганізували українську державу, але зробили її українською на ділі, по цілому її змісті і духові. Українська держава стала дійсно державою українського народу, а не державою російської і зросищеної (української і жидівської) буржуазії і зросийщеного або спольщеного українського дворянства і поміщицтва, яких усіх большевицька революція вимела з краю, а яких усіх мусіла би була залишити в краю Українська Народня Республіка, - і не державою зросийщених (українських і жидівських) комуністів, а державою українського пролетара і селянина. І ся трудяща маса, сі 80 мільйонів людей, що говорили українською мовою, почали нараз почувати у собі, що вони не є лише одиниці, кожда про себе, але й одна спільнота – нарід, і побачили, що держава, в якій живуть – се їх держава, і що як-раз вони сю державу мають розбудовувати і скріпляти, бо се саме - держава

для них» [121, с. 351–352].

Прорадянська орієнтація була також виразно помітна в публікаціях офіційних виданнях берлінського центру Є. Петрушевича другої половини 1920-х – початку 1930-х рр. Так, наприклад, часопис «Український Прапор» пропагував серед своїх читачів схвальні матеріали щодо досягнень Радянської України.

Як зазначає у своїй праці відомий діаспорний дослідник З. Книш, «Уряд ЗУНР, що останніми роками прийняв назву Диктатури з президентом д-ром Євгеном Петрушевичем на чолі, знайшовся в майже повній ізоляції від галицької суспільности, яка досі льояльно його підтримувала, без уваги на партійно-політичні різниці серед неї. Коли ж ставало ясным, що оточення президента д-ра Євгена Петрушевича ловиться на советську вудку, а й сам д-р Петрушевич не заявився за потребою боротьби також і з большевицькою окупацією України, величезна більшість суспільности відсахнулася від нього» [60, с. 7–8].

Деякі дослідники, серед яких є і біографи Є. Петрушевича, зокрема, Г. Кручкович, І. Максимчук, І. Сохоцький, стверджують, що після припинення політики «українізації» в Україні наприкінці 1920-х років Є. Петрушевич розірвав з радянофільською орієнтацією і припинив контакти з більшовицькими урядовими структурами та державними інституціями. На думку ж відомого львівського історика О. Павлишина, це не зовсім відповідає дійсності. Зокрема, «30 квітня 1932 р. Є. Петрушевич надіслав на адресу всеукраїнського старости Голови ВУЦВК УСРР Григорія Петровського привітальну телеграму. Послання, з приводу закінчення масштабного будівництва Дніпровської гідроелектростанції, було написане в характерному стилі радянської пропаганди: «Шлю щирі побажання в день відкриття Дніпрельстану, цього переможного епохального досягнення Української Соціалістичної Радянської Республіки. Хай Дніпробуд разом з усією розквітаючою індустрією Радянської України допоможе ростові добробуту українських трудящих мас і заприятельних з ними народів і хай він прискорить

національне й соціальне визволення Західної України. Невдовзі «Український Прапор» опублікував доповідь Миколи Скрипника про більшовицьке розв'язання національного питання. Промова, виголошена на XI Всеукраїнському З'їзді Рад, була надрукована під назвою: «УСРР – Піємонт українських трудящих мас»» [121, с. 354–355].

Подальші «загравання» Є. Петрушевича з радянським урядом мали стихійний характер і були продиктовані наростаючою конфронтацією в Європі і можливістю ще раз заявити про себе, як про політика. На нашу думку, істинна причина радянофільської орієнтації лежить у бажанні пошуку шляхів звільнення західноукраїнських земель від окупаційної влади Польщі, Чехословаччини та Румунії, які проводили у Східній Галичині, Закарпатті та Буковині відповідно справжню політику колоніального терору щодо українського населення. Численні листи та публікації Євгена Петрушевича на підтримку радянської влади на Україні були швидше за все елементом політичної гри та були продиктовані позицією провідних європейських держав, зокрема, країнами Антанти, які практично, знехтувавши нормами міжнародного права, віддали на поталу території Західноукраїнської Народної Республіки.

Показовим у цьому контексті було проведення антивоєнного конгресу, який відбувався 27–29 серпня 1932 року в столиці Нідерландів Амстердамі. Міжнародний форум, за участі близько чотирьох тисяч делегатів, організував Анрі Барбюс та інші комуністи. Делегати гостро засуджували воєнні приготування західних держав, спрямовані проти Радянського Союзу. Є. Петрушевич направив на адресу конгресу телеграму: «Перешкоджений недугою взяти особисто участь, пересилаю конгресові щирі поздоровлення і запевнення солідарности. Парижськими мирними договорами поневолена Україна до решти засуджує готувану імперіялістами інтервенційну війну проти Батьківщини усіх українців, культурно і економічно зростаючої Радянської України. Колиб одначе українському народові накинено війну, то по гноблена польською, румунською та чехословацькою окупацією Західня Україна виступить солідарно з Радянською Україною і з усіх сил буде боротися проти

нападаючого імперіалістичного інтервенціонізму. Таке є становище західної України, яку інтервенціоністи задумують зробити своїм плацдармом. Моїм бажанням булоби, щоб польські, румунські та чехословацькі окупанти мирно забралися з української національної території». Отже, питання, коли Є. Петрушевич усвідомив суть радянського режиму залишається відкритим. Можна припустити, що на галицького лідера вплинула інформація про Голодомор. В 1933 р. у Німеччині був створений «Український громадський комітет рятунку України в Берліні», який очолив о. Петро Вергун. Однак, Є. Петрушевич, на відміну від українських активістів еміграції ніяк прилюдно не відреагував на повідомлення про голод в Радянській Україні» [121, с. 355–356].

Безперечно, прорадянські погляди були притаманні багатьом вітчизняним політикам, які знаходились в еміграції, зокрема й Є. Петрушевичу. Однак не варто забувати, що до кінця свого життя видатний галицький політик відстоював ідею побудови соборної та вільної Української держави, яка б ґрунтувалась на республіканських засадах. Ідеалом Є. Петрушевича була демократична, соціальна, правова держава, в якій би головне місце належало людині. Побудова громадянського суспільства в дусі кращих зразків європейської демократії була тим пріоритетом, що вирізняла державно-правові погляди Є. Петрушевича на усіх етапах національно-визвольної боротьби за незалежність України.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичне узагальнення становлення та особливостей розвитку державно-правових поглядів Євгена Петрушевича. З усіх висновків, зроблених у дослідженні, найбільш важливими є такі:

1. На основі етапів становлення державно-правових поглядів Є. Петрушевича проаналізовано історіографію та визначено ступінь наукової розробки проблеми. Відзначено суттєву прогалину в історіографії досліджуваної проблеми та фактичну відсутність власного наукового та літературного доробку політика. У дослідженні історіографії враховано наукові розвідки, літературні праці і спогади безпосередніх учасників національно-визвольного руху на українських землях початку ХХ ст. Суттєвий внесок в історіографію зробили діаспорні вчені, які на відміну від дослідників радянського періоду здійснили фундаментальний аналіз національного державо- та правотворення. В добу незалежності України вітчизняні історики та правники отримали можливість відкритого доступу до архівних джерел та змогли заповнити прогалини, зокрема в аналізі видатних постатей національно-визвольного руху на українських землях, до числа яких, безперечно, належить і Євген Петрушевич.

Використано матеріали преси, мемуаристику, здійснено аналіз законодавчих актів, що дає уявлення про становлення та розвиток державно-правових поглядів Є. Петрушевича. Основними документальними джерелами монографії стали архівні матеріали, за допомогою яких відтворено відомості, що безпосередньо стосуються видатного галицького політика.

2. Розкрито особливості становлення громадсько-політичних поглядів Є. Петрушевича. Проаналізовані середовище, в якому зростав Є. Петрушевич, охоплюючи сімейне виховання, роки навчання в духовній семінарії та на правничому факультеті Львівського університету, де він був активним членом низки студій та гуртків національно свідомих українських студентів.

Вказується, що після здобуття ступеня доктора цивільного і церковного права Є. Петрушевич займається адвокатською практикою.

Констатовано, що в кінці XIX століття Є. Петрушевич долучається до громадсько-політичного та культурно-освітнього життя Східної Галичини, центром якого є національне та державне відродження на українських землях. Поєднуючи адвокатську практику із членством у товариствах «Народна Рада», «Просвіта» та інших, він паралельно співпрацює з низкою політичних партій, є прихильником національно-територіальної автономії Східної Галичини у складі Австро-Угорської імперії. Був ініціатором створення у Сокальському повіті низки фінансово-економічних інституцій, які займались наданням грошової допомоги українським селянам.

3. Висвітлено політичну та законотворчу діяльність Є. Петрушевича в Галицькому сеймі та Австрійському парламенті, підкреслено роль юридичної підготовки у становленні та розвитку державно-правових поглядів. Основними пріоритетами Є. Петрушевича як парламентаря Галицького сейму було проведення реформ в освітній, військовій, правничо-адміністративній та економічній сферах. Будучи прихильником створення демократичної та правової держави, він активно критикував політику австрійського уряду в національному питанні, що, на його думку, ґрунтувалося на пригнобленні українського селянства як у соціально-економічній, так і духовній сферах. Активно виступав за впровадження виборчої реформи до Галицького сейму, в якому українці змогли б розширити своє представництво, та став ініціатором і розробником нового виборчого закону. Був фактичним засновником та активним учасником Українського Сеймового клубу, Української Парламентської Репрезентації та низки інших об'єднань українських депутатів.

На початку своєї політичної діяльності та під час роботи у парламенті Євген Петрушевич головним завданням вбачав створення у складі Австро-Угорщини окремого автономного краю з українською адміністрацією, куди повинні були увійти всі етнічні західноукраїнські землі, охоплюючи Східні Галичину, Буковину та Закарпаття. Під час роботи в Австрійському парламенті

перейшов з автономістсько-федералістських позицій на чітко виражену концепцію самостійництва та побудови на західноукраїнських землях незалежної, демократичної та правової національної держави. Одним із перших створив Українську Національну Раду – прообраз першого вітчизняного парламенту.

4. Визначено політико-правові засади становлення та формування Західноукраїнської Народної Республіки у контексті державотворчих та правотворчих поглядів Євгена Петрушевича. Відстежено державно-правове бачення політика таких категорій, як «автономія», «федерація», «суверенітет», «диктатура», «парламентаризм».

Відзначено внесок Є. Петрушевича у створенні на західноукраїнських землях незалежної держави – Західноукраїнської Народної Республіки, розробці вітчизняного законодавства та стратегії діяльності усіх органів державної влади та місцевого самоврядування. Констатується ключова роль Є. Петрушевича щодо прийняття Акта злуки УНР та ЗУНР як демонстрації єдності української нації. Є. Петрушевич, будучи прихильником республіканського парламентаризму, вважав, що диктатура повинна діяти тільки у разі надзвичайних ситуацій, під якими найперше вбачав воєнний стан. Рішення про запровадження в Західноукраїнській Республіці інституту диктатора на той час було абсолютно своєчасним та правильним. Воно характеризувало Є. Петрушевича як вольового політика, лідера української нації, який в умовах воєнного стану бере на себе усю повноту відповідальності за державу та демонструє готовність до рішучих дій.

5. Охарактеризовано демократичні стандарти державо- та правотворення в політико-правовій спадщині Є. Петрушевича. На його переконання, парламент повинен був стати тим координуючим органом, який би зумів не тільки консолідувати українське суспільство, а й створити чітку систему органів державної влади та місцевого самоврядування, ефективно налагодивши їх взаємодію у всіх сферах життєдіяльності держави. Відзначено роль Є. Петрушевича в організації ефективної фінансово-економічної політики держави

та законодавче реформування фінансової, бюджетної, податкової, банківської сфер, зокрема щодо розробки нового земельного та виборчого закону ЗУНР.

Є. Петрушевич у понятті «національний суверенітет» вбачав право нації на власне самовизначення, культурний розвиток та юридичне закріплення прав та свобод національних меншин, які проживають на території України.

На підставі прийняття низки нормативно-правових актів, ініційованих Є. Петрушевичем, було локалізовано міжнаціональні конфлікти шляхом гарантування національним меншинам дотримання усіх прав та свобод. Завдяки Є. Петрушевичу була створена система народної освіти, усі національні меншини Східної Галичини отримували значні права та привілеї і могли абсолютно вільно розвивати власні мову, культуру, освіту та релігію. Усі релігійні громади та конфесії – римо- та греко-католики, православні, протестанти – були захищені державою та могли цілком вільно проводити богослужіння і вести релігійну роботу серед мирян краю.

6. Обґрунтовано роль Євгена Петрушевича у розвитку українського конституціоналізму. Конституційні проекти ЗУНР 1920–1921 рр. стали свідченням прагнення галицьких політиків на чолі з Є. Петрушевичем будувати змішану республіку, в якій би поєднувалися парламентська і президентська республіки. Конституційний процес був розпочатий у жовтні 1918 року. Головні положення конституційного проекту відомого вітчизняного правника С. Дністрянського були застосовані у прийнятому Українською Національною Радою 13 листопада 1918 року та ініційовані Є. Петрушевичем Тимчасовому основному законі про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії. Це перша Конституція держави, яка була підготовлена за безпосередньою участю Євгена Петрушевича; її основою стали розділи, що були пріоритетними для державно-правового світогляду цього політика, а саме: територіальна єдність, право народів на самовизначення, мовні та культурні права та свободи, рівноправність та організація органів народовладдя.

Конституційний процес продовжився в еміграції, де наприкінці 1920 року С. Дністрянський та Є. Петрушевич представили новий конституційний проект під назвою «Проект Конституції Західноукраїнської Народної Республіки», який був поданий 30 квітня 1921 року Раді Ліги Націй та Раді послів Антанти на розгляд. Вказаний проект закладав основи конституційного ладу реорганізованої ЗУНР, яка мала стати правовою, самостійною, демократичною і національною державою. Державна влада повинна була будуватися за принципом розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. Саме у цьому конституційному проекті Євген Петрушевич бачив довершений та кінцевий вигляд основних державних засад розвитку. Цей конституційний проект майбутньої Галицької держави базувався на демократичних загальноприйнятих нормах міжнародного права та відповідав усім європейським і світовим стандартам державо- та правотворення.

7. Виокремлено міжнародно-правові та суспільно-політичні аспекти діяльності уряду Є. Петрушевича в екзилі. В цей період він узяв на себе усю відповідальність за ситуацію не тільки за політичне вирішення статусу Східної Галичини; намагався зосередити свою увагу і на вирішенні проблем фінансово-економічного розвитку, оскільки в результаті польської анексії українське населення краю опинилось фактично без будь-яких засобів для існування та знаходилося під тиском з боку польської окупаційної влади.

Проаналізовані базові документи уряду ЗУНР як у період перебування в краї, так і в екзилі, які засвідчують, що його ідеологічна основа базувалася на засадах демократизму, протистоянні польській та більшовицькій експансії в широкому розумінні – необхідності відвоювання території шляхом правової та політичної боротьби на міжнародній арені, апеляційної діяльності уряду та західноукраїнської громадськості до міжнародних структур про невизнання польської влади в Галичині й осуд більшовицької експансії на Україну.

8. Проаналізовано державно-правові концепції та моделі розвитку української державності в 20-30-х рр. XX ст. Пошук таких моделей був спричинений зовнішньополітичними обставинами, зокрема вирішенням Лігою

Націй питання щодо правового статусу Східної Галичини, Буковини та Закарпаття. Домінуючими концепціями державного розвитку, які пропонував Є. Петрушевич, були ідеї щодо створення Галицької Республіки на теренах Східної Галичини та відновлення Галицько-Волинської держави в її історичних кордонах. Такі ідеї були зумовлені бажанням зберегти власну державність. Важливою була роль так званої нафтової дипломатії, яка стала інструментом політичної боротьби Є. Петрушевича за незалежність. Заслуговують на увагу й інші політико-правові ідеї, зокрема федерація західноукраїнських земель із Чехословаччиною, встановлення та забезпечення повноцінного автономного державно-правового статусу Східної Галичини у складі Польщі. Останні дві тенденції стали помітними після рішення Ліги Націй 1923 року щодо «східногалицького питання» та фактичного припинення діяльності усіх урядових структур ЗУНР після узаконення польської анексії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства / Микола Андрусяк. – Львів: Просвіта, 1935. – 78 с.
2. Аркуша О. Вибори до Галицького сейму 1901 року: до проблеми політичної модернізації українського суспільства Галичини / Олена Аркуша // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип.38. – Львів, 2003. – С. 171–219.
3. Баран С. Українська еміграція між двома світовими війнами / С. Баран // Енциклопедія українознавства. Загальна частина: в 3 т. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949 – Т. 2. – С. 571–578.
4. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. / Степан Баран. – Мюнхен: Українське видавниче товариство «Вернигора», 1947. – 151 с.
5. Бортняк Н. Дипломатична діяльність Степана Томашівського (лютий 1919 – серпень 1921 рр.) / Надія Бортняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Випуск 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів: Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. – с. 258–267.
6. Бетлій О.В. Українське питання в міжнародних відносинах Центральної Європи 1919–1923 рр.: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / О.В. Бетлій. – К., 2003. – 19 с.
7. Василик І.Б. Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР: монографія / І.Б. Василик. – К.: ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. – 176 с.
8. Великочий В.С. Історія ЗУНР: джерела до вивчення державного будівництва: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.06 / В.С. Великочий. – Львів, 1999. – 19 с.
9. Великочий В.С. Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР (до 85-ліття Західно-Української Народної Республіки / Володимир Великочий. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – 277 с.

10. Великочий В.С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: монографія / Володимир Великочий. / за наук. ред. О.П. Реєнта. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ Центру інформаційних технологій Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2009. – 811 с.
11. Великочий В.С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: умови становлення, етапи розвитку, особливості: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня д-ра іст. наук: 07.00.06 / В.С. Великочий. – Київ, 2010. – 42 с.
12. Вісник державних законів і розпорядків Західної області УНР. – Випуск 3. – 2 березня 1919 р.
13. Вісник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. – Випуск 27. – 11 квітня 1919 р.
14. Вістник Державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Випуск 1. – 31 січня 1919 р.
15. Волинець С. Передвісники і творці Листопадового Зриву: західно-українські громадські і політичні діячі / Опрацював і зредагував Степан Волинець. – Вінніпег: Видавнича спілка «Тризуб», 1965. – 324 с.
16. Гай-Нижник П.П. Державотворчий процес в Західноукраїнській Народній Республіці / П.П. Гай-Нижник, В.Ф. Солдатенко. // Нариси історії державної служби в Україні. – К.: Ніка-Центр, 2008. – С. 221–235.
17. Гай-Нижник П.П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917-1920 рр.). – К.: «ЩеК», 2010. – 304 с.
18. Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914 – 1923) / Ліліана Гентош. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2006. – 456 с.
19. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880) / Володимир Гнатюк. – Відень, 1916. – 65 с.
20. Голубко Віктор. Варшавська угода 1920 року та її перспективи у візії західноукраїнських політиків / В. Голубко. // Україна модерна. Львів; Київ:

- Критика, 2002. – Ч. 7. – С. 91–102.
21. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – Київ: Критика, 2006. – 631 с.
 22. Грушевський М. Ілюстрована історія України: з додатком Нового Періоду Історії України за роки від 1914 до 1919 / Михайло Грушевський. – Нью-Йорк: Видавництво шкільної ради, 1990. – 558 с.
 23. Гусєв В.І. Видатні постаті в історії України ХХ ст. Короткі біографічні нариси: довід. вид. / В.І. Гусєв. – К.: Вища школа, 2011. – С. 281–283
 24. Гуцал П. Уряд Західно-Української Народної Республіки в екзилі та українська діаспора Північної Америки / Петро Гуцал // Мандрівець. – 2005. – № 5. – С. 23–28.
 25. Гуцал П.З. Українська еміграція Канади і США та національно-визвольний рух на західноукраїнських землях (1914–1923): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / П.З. Гуцал. – Львів, 2005. – 20 с.
 26. Державний архів Львівської області. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 47.
 27. Державний архів Львівської області. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 72.
 28. Державний архів Львівської області. – Ф. 257. – Оп. 2. – Спр. 1489.
 29. Діло. – 1918. – 20 жовтня.
 30. Діло. – 1918. – 2 листопада.
 31. Діло. – 1918. – 15 листопада.
 32. Діло. – 1918. – 19 листопада.
 33. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М. С. Дністрянський. – Львів: Літопис, Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 490 с.
 34. Добржанський О. Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921). Документи і матеріали / О. Добржанський, В. Старик. – Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. – 512 с.
 35. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. Дорошенко. – Варшава, 1932 – 1933.

36. Єрмолаєв В.М. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня док. юрид. наук: 12.00.01 / В.М. Єрмолаєв. – Х., 2006. – 36 с.
37. Жадько В. Український некрополь: історичний науковий довідник / Віктор Жадько – К., 2005. – 262 с.
38. Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.): монографія / О. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – 536 с.
39. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України / А. Жуковський, О. Субтельний. – Львів: Вид-во Наукового товариства ім. Т. Шевченка, 1992. – 230 с.
40. Забзалюк Д.Є. Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ ст.: монографія / Д.Є. Забзалюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – 188 с.
41. Забзалюк Д.Є. Служба капеланства в Галицькій Армії (1918-1919рр.) / Д.Є. Забзалюк // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – Вип. 571. – Держава та армія. – Львів, 2006. – С. 276–279.
42. Забзалюк Д.Є. Організація і структура душпастирської служби Збройних Сил ЗУНР: історико-правовий аналіз / Д.Є. Забзалюк // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи. Матеріали Першої звітної наукової конференції факультету економічної безпеки (2 березня 2007 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. – С. 47–49.
43. Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі / О. Зайцев // Український історичний журнал. – 1993. – № 1. – С. 72–84.
44. Зайцев О. Українська Народна Трудова Партія (1919–1925) / О. Зайцев // Україна модерна. – Ч.7. – Львів: Критика, 2002. – С. 69–90.
45. Заклинський М. Дмитро Вітовський / Мирон Заклинський. – Нью-Йорк: вид-во «Червона Калина», 1967. – 128 с.

46. Зарецька Т. Юзеф Пілсудський і Україна / Таїсія Зарецька. – Київ, Інститут історії України НАН України, 2007. – 288 с.
47. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали / за ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея–НВ, 2001. – Т. 1. – 594 с.
48. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали / за ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея–НВ, 2003. – Т. 2. – 712 с.
49. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали / за ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. – Т. 5. – Кн. 2. – 948 с.
50. Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції: збірник матеріалів / за ред. Я. Ісаєвича. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 370 с.
51. Західно-Українська Народна Республіка: 1918–1923: ілюстрована історія / під ред. М. Кугутяка. – Львів: Манускрипт, 2008. – 523 с.
52. Західно-Українська Народна Республіка, 1918-1923: уряди: постаті / під ред. Я. Ісаєвича. – Львів, 2009. – 348 с.
53. Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення / під ред. Я. Ісаєвича. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 717 с.
54. Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів, 2002. – 752 с.
55. Злупко С. М. Економічна історія України / С. М. Злупко. – К.: Знання, 2006. – 367 с.
56. Іванов В.М. Історія держави і права України: навчальний посібник / В.М. Іванов. – К.: МАУП, 2002. – 224 с.
57. Качараба С.П. Еміграція з Західної України. 1919–1939: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня док. іст. наук: 07.00.02 / С.П. Качараба. – Львів, 2003. – 34 с.
58. Киричук Ю. Євген Петрушевич як громадсько-політичний діяч / Ю. Киричук. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1992. –

Вип. 28. – С. 67–72.

59. Кірсенко М. Чеські землі в міжнародних відносинах Центральної Європи 1918 – 1920 років / Михайло Кірсенко. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства; друкарня СП «Українська книга», 1997. – 335 с.
60. Книш З. ЗУНРО. Західно-Українська Національно-Революційна Організація: Історико-політичний нарис / Зиновій Книш. – Торонто: Срібна Сурма, 1974. – 304 с.
61. Кобилецький М. М. Утворення ЗУНР, її державний механізм та діяльність (1918–1923) рр.): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 / М. М. Кобилецький. – Львів, 1998. – 21 с.
62. Коваль А.Ф. Погляди Станіслава Дністрянського на право та державу (загальнотеоретичні аспекти): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 / А.Ф. Коваль. – Львів, 2005. – 18 с.
63. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г. І. Ковальчак. – К.: Наукова думка, 1988. – 249 с.
64. Комар В.Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939рр.) / В.Л. Комар. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. – 359 с.
65. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.
66. Копиленко О. Л. Держава і право України 1917 – 1920. Центральна Рада. Гетьманство. Директорія / О. Л. Копиленко, М.Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.
67. Костицький М. В. Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923 рр.) / М. В. Костецький, Б. Й. Тищик. – Львів: Каменярь, 1992. – 356 с.
68. Котляр Ю. Етнонаціональні питання в Західно-Українській Народній Республіці / Юрій Котляр // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / [голова редкол. Я. Ісаєвич]. – Вип. 18: Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення. – Львів: Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І.

- Крип'якевича, 2009. – С. 175–180
69. Коцур А.П. Ідея державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця XVIII – початку XX ст.: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня док. іст. наук: 07.00.06 / А.П. Коцур. – К., 2001. – 36 с.
 70. Красівський О. ЗУНР і Польща: політичне та воєнне протиборство (листопад 1918–липень 1919 рр.) / О. Красівський. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 42 с.
 71. Кручкевич Г. Євген Пструшевич видатний громадський, політичний і державний діяч / Г. Кручкевич, О. Соподяк. – Львів: Край, 2008. – 96 с.
 72. Кугутяк М. Українська націонал-демократія (1918-1939). Т.2. / Микола Кугутяк. – Київ–Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 704 с.
 73. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. / О. Кузьма. – Львів: Штука, 1931. – 446 с.
 74. Кулеша Н. М. Українська преса у Німеччині 1919-1945 рр.: формування та функціонування: монографія / Н. Кулеша. – Львів, 2009. – 342 с.
 75. Кульчицький В.С. Історія держави і права України / В.С. Кульчицький, М.І. Настюк, Б.Й. Тищик. – Львів, 1996. – 375 с.
 76. Кульчицький В. С. Українська юриспруденція в персоналіях / В. С. Кульчицький, О. А. Вівчаренко, І. Й. Бойко. – Івано-Франківськ, 1995. – 39 с.
 77. Курас І.Ф. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.) / І.Ф. Курас, В.Ф. Солдатенко. – Київ: ІпіЕНД, 2001. – 245 с.
 78. Кушнір В.В. Ліга Націй та українське питання. 1919-1934 рр.: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.02 / В.В. Кушнір. – Львів, 2000. – 17 с.
 79. Кушнір В. Західноукраїнське товариство Ліги Націй (1922- 1928) / Віталій Кушнір // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1988. – С. 154–160.
 80. Кушплір Д. Петрушевич Євген // Світова історія: XX століття. Енциклопедичний словник / За ред. Ігоря Підкови та Романа Шуста. Львів:

Літопис, 2008. – 628 с.

81. Левинський В. Нарис розвитку українського робітничого руху у Галичині / В. Левинський. – К., 1914. – 116 с.
82. Левицький В. Про устрій Австрійської держави / В. Левицький. – Львів: Український Студентський Союз, 1912. – 35 с.
83. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 (на підставі споминів) / К. Левицький. – Львів: друкарня ОО. Василян у Жовкві, 1926. – 736 с.
84. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. – Ч.1. / Кость Левицький. – Львів: друкарня ОО. Василян у Жовкві, 1928 – 285 с.
85. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 рр. – Ч. 2. / К. Левицький. – Львів: друкарня ОО. Василян у Жовкві, 1929. – 495 с.
86. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 рр. – Ч. 3. / К. Левицький. – Львів: друкарня ОО. Василян у Жовкві, 1930. – 776 с.
87. Левицький К. Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914. – Друга частина. – / К. Левицький. – Львів: «Діло», 1937. – 108 с.
88. Левицький К. Великий зрив / К. Левицький. – Львів., 1931. – 136 с.
89. Левицький К. Великий зрив (до історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). / Кость Левицький. – Нью-Йорк: ви-во Чарторийських, 1968. – 149 с.
90. Левицький К. Дипломатична діяльність ЗУНР (1918 – 1923) / Кость Левицький // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч. 11.
91. Лепісевич П.М. Єдність – втрачені надії: Загальна Українська Рада: проблеми консолідації національно-демократичних сил (1914–1916): монографія / П.М. Лепісевич, М.М. Цимбалюк. – К.: Атіка–Н, 2012. – 192 с.

92. Листування І. Франка і М. Драгоманова. ВУАН. Комісія Західної України: матеріали до культурної й громадської історії Західної України. – Т. 1. – К., 1926. – 286 с.
93. Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою / Іван Лисяк-Рудницький. – Мюнхен: Вид-во «Сучасність», 1973. – 441 с.
94. Литвин М. Євген Петрушевич / Микола Литвин, Кім Наumenко // Західно-українська Народна Республіка. 1918-1923. Уряди. Постаті. Львів, 2009. – С. 244–258.
95. Литвин М. Історія ЗУНР. / М. Литвин, К. Наumenко. – Львів: Інститут українознавства НАНУ; Видавнича фірма «ОЛІР», 1995. – 368 с.
96. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / Микола Литвин. – Львів: Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – 469 с.
97. Лісова К.С. Історія державності України в дослідженнях української наукової еміграції (1920-1945 рр.): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.06 / К.С. Лісова. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 22 с.
98. Лісна І.С. Становлення державності в Галичині (1918-1923 рр.): монографія / І.С. Лісна. – Тернопіль, 2001. – 92 с.
99. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / Михайло Лозинський. – Нью-Йорк: Видавництво «Червона калина», 1970. – 228 с.
100. Лозинський М. Галичина в життю України / М. Лозинський. – Відень, 1916. – 63 с.
101. Любовець О.М. Українські партії революційної доби 1917–1920 рр.: Нарис історії та програмні документи / О.М. Любовець. – К.: Парламентське вид-во, 2012. – 612 с.
102. Мазепа І. З історії української революції / І. Мазепа, П. Феденко. – Прага, 1930. – 94 с.
103. Макарчук С. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР / Степан Макарчук. – Львів, 1997. – 192с.

104. Максимчук І. Нарис історії роду Петрушевичів / Іван Максимчук. – Чикаго, 1967. – 288 с.
105. Макух І. На народній службі: спогади / І. Макух. – К.: ви-во «Основні цінності», 2001. – 570 с.
106. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин / М. З. Мальський, М. М. Мацях. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 461 с.
107. Мацькевич М.М. Становлення і розвиток ідеї українського державотворення в Галичині (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 / М.М. Мацькевич. – К., 2002. – 16 с.
108. Михальський Ю. Польська суспільність та українське питання у Галичині в період сеймових виборів 1908 р.: з історії польсько-українських стосунків / Ю. Михальський. – Львів: Каменяр, 1997. – 46 с.
109. Млиновецький І. Нариси історії українських визвольних змагань 1917-1918 рр. / І. Млиновецький – Львів: Каменяр, 1994. – 571 с.
110. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – Київ: Український письменник, 1993. – 412 с.
111. Назарук О. Всеукраїнська Національна Рада / О. Назарук // Воля. – Т. 1. – Відень, 1921. – 15 січня.
112. Назарук О. В українській дипломатичній службі в роках 1915 – 1923 / Осип Назарук // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч. 10. – С. 16–17.
113. Назарук О. Галицька делегація в Ризі 1920 р.: Спомини учасника / Осип Назарук. – Львів, 1930. – 170 с.
114. Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції / Осип Назарук. – Відень: Накладом «Українського Прапора», 1920. – 344 с.
115. Нариси історії української революції 1917–1921 років / під ред. В.А. Смолія. – Київ: НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2012. – 567 с.
116. Нариси з історії дипломатії України / відп. ред. В. Смолій. – К.:

- Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – 736 с.
117. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) / Симон Наріжний. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.
 118. Народна Рада. – 1918. – 25 жовтня.
 119. Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / В. Осечинський. – Львів: Книж.-журн. вид-во, 1954. – 183 с.
 120. Павленко Ю. В. Українська державність у 1917–1919 рр. (історико-генетичний аналіз) / Ю. В. Павленко, Ю. О. Храмов. – К.: Манускрипт, 1995. – 261 с.
 121. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940]. Ілюстрований біографічний нарис / О. Павлишин / Інститут історичних досліджень Львівського національного університету ім. Івана Франка; Програма дослідження модерної історії та суспільства України імені Петра Яцика. – Львів: Манускрипт–Львів, 2013. – 400 с.
 122. Павлишин О. Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) / Олег Павлишин // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37/1. – С. 327–349.
 123. Павлишин О.Й. Формування та діяльність представницьких органів влади ЗУНР-ЗОУНР (жовтень 1918 – червень 1919 рр.): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / О.Й. Павлишин. – Львів, 2001. – 22 с.
 124. Павлишин О. Державне будівництво ЗУНР-ЗОУНР: проблема національних кадрів / Олег Павлишин // Матеріали наукової конференції «Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради)». (м. Київ, 20 березня 1997 р.). – С. 97–106.
 125. Павлишин О. Зовнішньополітична орієнтація західноукраїнського проводу у 1918 р. / О. Павлишин // «Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року». – Науковий збірник присвячений 125-річчю від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського та 80-річчю

- проголошення Української Держави 1918 року. – Київ, 1998. – С. 152–155.
126. Павлишин О. Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919): навчальний посібник / Олег Павлишин. – Львів: Літопис, 2008.
 127. Павлишин Олег. Організація цивільної влади ЗУНР в повітах Галичини (листопад –грудень 1918 року) / Олег Павлишин. // Україна модерна. – Львів, 1998. – Ч. 2-3. – С. 132–193.
 128. Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини і Буковини в революції 1918-1919 рр. / Олег Павлишин // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4-5. – С. 187–245.
 129. Павлишин О. Суспільно-політична криза в ЗУНР у першій половині 1919 р. / Олег Павлишин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність І НАН України, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. Львів, 2009. – Вип. 18. – С. 119–130.
 130. Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923) / Олександр Павлюк. – Київ: КМ Academia, 1996. – 188 с.
 131. Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР / Олександр Павлюк // Київська старовина. – 1997. – № 3–4. – С. 114–138.
 132. Павлюк О. ЗУНР і політика Угорщини / Олександр Павлюк // Україна в минулому. – Вип.7. – К.; Львів, 1995. – С. 33–51
 133. Павлюк О. Радянофільство Є. Петрушевича: переконання чи вимушеність / Олександр Павлюк. // Український історичний журнал. – 1997. – №4. – С. 95–101.
 134. Павлюк О. США і східногалицьке питання на Паризькій мирній конференції / Олександр Павлюк // Київська старовина. – 1999. – № 6. – С. 67–79.
 135. Павлюк О. Три місії до Вашингтона / Олександр Павлюк // Політика і час. – 1997. – № 1. – С. 65–79.
 136. Павлюк О. Українсько-радянська конфедерація? (З історії взаємин України і ЧСР у 1917–1921 рр.) / Олександр Павлюк // Київська старовина. – 1999. – №1. – С. 68–75.

137. Панейко В. З'єднані держави Східної Європи. Галичина й Україна супроти Польщі й Росії / Василь Панейко. – Відень, 1922. – 82 с.
138. Панфілова Т. Трудова партія Галичини: Боротьба за державну незалежність і соборність України (1919–1925 рр.): монографія / Тетяна Панфілова. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2008. – 180 с.
139. Патер І. Загальна українська рада: проблема консолідації національних сил / Іван Патер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – № 7. – С. 256–259.
140. Петрів М.Й. Українські адвокати: державні, громадські, політичні та культурно-освітні діячі кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. – Кн. 1. / М.Й. Петрів. – Київ: Вид-во «ЮСТІНІАН», 2014. – 544 с.
141. Петрушевич Є. «До війська Галицької землі!» / Євген Петрушевич. – Відень, 1920.
142. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття): монографія / В. Піскун. – К.: «МП Леся», 2006. – 672 с.
143. Піскун В.М. Українська політична еміграція 20-х років ХХ ст.: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня док. іст. наук: 07.00.01 / В.М. Піскун. – К., 2007. – 32 с.
144. Полонська–Василенко Н. Історія України / Н. Полонська–Василенко. – Київ., 1995. – Т. 2.
145. Проблеми вивчення історії української революції 1917–1921 рр.: збірник статей / ред. кол.: В.Ф. Верстюк та ін. – К., 2002. – 296 с.
146. Райківський І. Галицька соціал-демократія в українській революції 1917 – 1920 років / Ігор Райківський // Галичина. Івано-Франківськ, 1998. – № 1 (2). – С. 42–55.
147. Расевич В.В. Українська національно-демократична партія: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / В.В. Расевич. – Львів, 1996. – 22 с.
148. Расевич Василь. Діяльність українських організацій у Відні під час Першої світової війни / В. Расевич. // Вісник Львівського університету.

- Серія історична. Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 317–330.
149. Републіка. – 1919. – 1–2 квітня.
 150. Республіка. 1919 р. – 9 квітня.
 151. Ринажевський Б. Правове становище в складі іноземних держав та становлення національної державності в Закарпатті (1918 – 1939) / Богдан Ринажевський. – Львів: ЛРІДУ УАДУ, 2002. – 198 с.
 152. Ріпецький С. Українське січове стрілецтво / С. Ріпецький. – Львів., 1995. – 234 с.
 153. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір / Анатолій Романюк. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.
 154. Романюк Р. Українська державність в європейській політичній думці початку ХХ ст. / Ростислав Романюк. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 214 с.
 155. Рубльов О.С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня док. іст. наук: 07.00.01 / О.С. Рубльов. – Київ, 2005. – 33 с.
 156. Рубльов Олександр. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). Київ, 2004. – 631 с.
 157. Рубльов О.С. Українські визвольні змагання 1917–1921рр. / О.С. Рубльов, О.П. Реєнт. – Київ: Альтернативи, 1999. – 319 с.
 158. Сливка Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення / Юрій Сливка. – Київ: Наукова думка, 1973. – 256 с.
 159. Солдатенко В.Ф. Проект «Україна» 1917–1920: постаті / Валерій Солдатенко. – Харків: Фоліо, 2011. – 510 с.
 160. Соляр І.Я. Проблема консолідації національно-державницьких сил Західної України (1923-1928 рр.): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / І.Я. Соляр. – Львів, 1995. – 20 с.

161. Соляр І.Я. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923-1939): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня док. іст. наук: 07.00.01 / І.Я. Соляр. – Івано-Франківськ, 2012. – 34 с.
162. Соляр І. Українське Національно-Демократичне Об'єднання: перший період діяльності (1925–1928) / Ігор Соляр. – Львів, 1995. – 70 с.
163. Соляр І. Закордонне представництво Західної України: діалог між краєм та еміграцією в середині 1920-х рр. / Ігор Соляр // Галичина. – Івано-Франківськ. – Ч. 20-21: до 60-річчя професора Миколи Кугутяка. – С.220–226.
164. Сосенко С. Нація й розв'язка національної справи при конституційному федералізмі / Судомир Сосенко. – Львів, бібліотека «Ради», Ч. 3., 1927. – 45 с.
165. Сохоцький І., отець. Будівничі новітньої української державності в Галичині: Історичні постаті Галичини ХІХ–ХХ ст. / отець І. Сохоцький. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1961. – 170 с.
166. Стахів М. Хто винен? / Матвій Стахів. – Львів: накладом «Громадського Голосу», 1936. – 232 с.
167. Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918). – Т.1 / М. Стахів. – Скрантон, 1958. – 208 с.
168. Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918). – Т.2 / М. Стахів. – Скрантон, 1958. – 224 с.
169. Стахів М. Західна Україна: нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр. – Т.ІІІ / М. Стахів. – Скрантон, 1959. – 200 с.
170. Стахів М. Західна Україна: нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр. – Т.ІV / М. Стахів. – Скрантон, 1960. – 192 с.
171. Стахів М. Західна Україна: збройна і дипломатична оборона в 1919–1923 рр. – Т.6. – Кн. 1 / М. Стахів. – Скрантон, 1961. – 219 с.

172. Стахів М. Західна Україна: збройна і дипломатична оборона в 1919–1923 рр. – Т.6. – Кн. 2. / М. Стахів. – Скрантон, 1961. – 203 с.
173. Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / Петро Стецюк. – Львів, 1999. – 232 с.
174. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець ХІХ–початок ХХ ст.) / Олексій Сухий. Львів: Каменярь, 1998. – 131 с.
175. Терлюк І.Я. Держава і право в Україні: сторінки історії / І.Я. Терлюк. – Львів: СПОЛОМ, 2008. – 354 с.
176. Тищик Б. Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923): історія держави і права / Борис Тищик. – Львів: Тріада плюс, 2005. – 359 с.
177. Тищик Б.Й. Становлення державності в Україні (1917–1922 рр.): монографія / Б.Й. Тищик, О.А. Вівчаренко, Н.О. Лешкович. – Коломия: Вік, 2000. – 271 с.
178. Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. (до 75-річчя утворення і діяльності) / Б.Й. Тищик, О.А. Вівчаренко. – Коломия: Світ, 1993. – 118 с.
179. Тлушак Ю.М. Формування української правової традиції у сфері оподаткування та її втілення в розбудові національної державності (1917–1920 рр.): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ю.М. Тлушак. – Х., 2004. – 20 с.
180. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. П. Трощинський. – К.: Інтел, 1994. – 260 с.
181. Українська політична еміграція 1919–1945: документи і матеріали / упор. В.С. Лозицький. – Київ: Парламентське видавництво, 2008. – 925 с.
182. Українське слово. – 1918. – 22 жовтня.
183. Український прапор. – 1920. – 1 серпня.
184. Український прапор. – 1920. – 8 серпня
185. Український прапор. – 1920. – 25 липня.

186. Український прапор. – 1922. – 8 липня.
187. Український прапор. – 1922. – 26 серпня
188. Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): документи і матеріали / упор.: В. М. Даниленко, Н. В. Кривець. – К.: Смолоскип, 2012. – 592 с.
189. Уська У.Р. Українське питання в Галичині у політиці австрійського уряду 1907–1914 рр.: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / У.Р. Уська. – Львів, 2005. – 19 с.
190. Федорів О. Радянський фактор у політиці уряду Євгена Петрушевича (1921–1922 рр.) / Олександр Федорів // Галичина. – Івано-Франківськ, 2004. – № 10. – С. 261–267.
191. Фісанов В. П. *Re Commendationem*: (Збірка вибраних статей) / Володимир Фісанов. – Чернівці: Золоті литаври, 2006. – 149 с.
192. Хонігсман Я. С. Проникнення іноземного капіталу в економіку Західної України в епоху імперіалізму (до 1918 р.) / Я. С. Хонігсман. – Львів, видавництво Львівського університету, 1971. – 252 с.
193. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. – Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 87.
194. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. – Ф. 6. – Оп. 61. – Спр. 49.
195. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. – Ф. 2188 – Оп. 1. – Од. зб. 145.
196. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. – Ф. 2192 – Оп. 1. – Спр. 8.
197. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. – Ф. 3698. – Оп. 1. – Спр. 1.
198. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. – Ф. 4440. – Оп. 1. – Спр. 16.
199. Центральний державний архів громадських об'єднань. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 408.

200. Центральний державний архів громадських об'єднань. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 1035.
201. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 146. – Оп. 8. – Спр. 3026.
202. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 355. – Оп.1. – Спр. 31.
203. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 355. – Оп.1. – Спр. 66.
204. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф.355. – Оп. 1. – Спр. 115.
205. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 355. – Оп.1. – Спр. 126
206. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 355. – Оп.1. – Спр. 128.
207. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 359. – Оп.1. – Спр. 6
208. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф.368. – Оп. 1. – Спр. 23.
209. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 368. – Оп.1. – Спр. 119.
210. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 368. – Оп.1. – Спр. 188.
211. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 372. – Оп. 1. – Спр. 15.
212. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 372. – Оп. 1. – Спр. 16.
213. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 7.
214. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 47.

215. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 383. – Оп.1. – Спр. 4.
216. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 392. – Оп.1. – Спр. 1.
217. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 392. – Оп. 1. – Спр. 45.
218. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 392. – Оп. 1. – Спр. 47.
219. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 440. – Оп. 1. – Спр. 4.
220. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 440. – Оп. 1. – Спр. 16.
221. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 440. – Оп. 1. – Спр. 17.
222. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 462. – Оп. 1. – Спр. 5.
223. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф.462. – Оп. 1. – Спр. 216.
224. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф.581. – Оп.1. – Спр. 95.
225. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф.581. – Оп.1. – Спр.96.
226. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 97.
227. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 98.
228. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 119.
229. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 137.

230. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф.581. – Оп. 1. – Спр.140.
231. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 161.
232. Цегельський Л. Від легенд до правди: спомини про події в Україні зв'язані з Першим листопада 1918 року / Лонгин Цегельський. – Нью-Йорк; Філадельфія: Булава, 1960. – 313 с.
233. Цегельський Л. Від легенд до правди: спомини про події в Україні зв'язані з Першим листопада 1918 року / Лонгин Цегельський. – Львів: «Свічадо», 2003. – 334 с.
234. Цегельський Л. До питання про орієнтацію / Лонгин Цегельський // Український прапор. – 1920. – 20 січня
235. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму / Ігор Чорновол. – Львів: Тріада плюс, 2010. – 224 с.
236. Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки / М. Чубатий. – Львів: Ставроп. Ін-т., 1921. – 40 с.
237. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси... Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939) / М. Швагуляк // Сучасність. – 1994. – №2. – С. 77–82.
238. Швагуляк М. Українське питання в міжнародних політичних кризах передодня Другої світової війни (1938–1939) / Михайло Швагуляк // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. С. 296–320.
239. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918–1923 роках / Сидір Ярославин. – Філадельфія: ви-во «Америка», 1956. – 183 с.
240. Figura Marek. Konfliktpolsko-ukrainski w prasie Polski Zachodniej w latach 1918–1923. / Marek Figura. – Poznan, 2001. – 240 s.
241. Golczewski Frank. Deutsche und Ukrainer 1914–1939. / Frank Golczewski. – Paderborn; München; Wien; Zürich: Ferdinand Schöningh, 2010. – 1085 s.

242. Kutschabsky W. Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918 – 1923 / Wasyl Kutschabsky. – Berlin, 1934. – 456 s.
243. Kuchabsky Vasyl. Western Ukraine in Konflikt with Poland and Bolshevizm, 1918-1923 / Translated from the German by Gus Fagan. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2009. – 346 p.
244. Petrushevych Yevhen. The political status of Eastern Galicia. / Yevhen Petrushevych. – Vienna, 1922. – 4 c.
245. Petrushevych Yevhen. Appeal to the League of Nations. / Yevhen Petrushevych. – Geneva, 1923. – 10 c.
246. Zurawski Przemysław. Sprawa Ukraińska na Konferencji Pokojowej w Paryżu w roku 1919 / Przemysław Zurawski. – Warszawa: Septer, 1995. – 128 s.